

UIT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

FAKULTET FOR HUMANIORA, SAMFUNNSVITENSKAP OG LÆRERUTDANNING

En analyse av norsk militærhistorie gjennom 1800-tallet

*På hvilke måter var den prøyssiske militære nytenkning sentral for norsk
militær utvikling*

—

Markus Johan Nymoen Hansen

Masteroppgave i historie ved lektorutdanninga mai 2023

Forord

Denne oppgaven har vært en stor del av mitt liv det siste halvannet året. Jeg har gjennomført en betydelig akademisk undersøkelse hvor jeg har fått testet tålmodighet, utholdenhet og beslutsomhet i møtet med til tider omfattende lesestoff. Denne oppgaven har gitt meg en unik mulighet å fordype meg i et av de mest fascinerende periodene i historien. I arbeidet har det vært flere sentrale aktører som har bidratt til at jeg kan levere et resultat som jeg kan ta med meg resten av mitt liv.

Jeg ønsker først og fremst å takke min veileder, Tom Kristiansen. Han har satt meg på riktig spor, vært tilgjengelig for og effektiv i veiledning. Den kunnskapen han har videreformidlet er sentral for at jeg har klart å bearbeide fagstoffet.

Jeg ønsker også å takke min samboer for støtten gjennom et semester hvor det har skjedd veldig mye for begge to. I innspurten har hun også vært en stor bidragsyter i både rettingen av oppgaven, men også ved å holde humør og energinivå oppe.

Både studiepartnere og venner har også vært viktige for å komme meg igjennom dette arbeidet. Her har det både vært viktig å få faglig diskusjon om masterarbeidet, men også de pausene hvor vi har fått koblet av og gjort andre ting.

Markus Johan Nymoene Hansen
Tromsø, 15.05 2023

Sammendrag

1800-tallet var et århundre hvor både det nasjonale og internasjonale samfunnet gjennomgikk omfattende endringer. Norsk militærhistorisk var dette intet unntak. Norge deltok i to unioner og avsluttet århundret som en egen statsmakt. I tillegg stilte århundret flere krav til en modernisering av militærmakten.

Denne oppgaven har som mål å belyse den norske militære utvikling gjennom 1800-tallet. Her vil det særlig handle om hva som inspirerte de utviklingene vi ser. Var det inspirasjon fra internasjonale militærmakter, slik som Preussen/Tyskland, Frankrike, Storbritannia eller Sverige. Eller var det egne nasjonale behov som drev utviklingen.

For å best belyse den militære utviklingen på 1800-tallet har det vært relevant å undersøke beslutningstakerne. Dette er særlig politikere, men militæroffiserer er også en sentral gruppe ettersom disse hadde påvirkning på de beslutninger som ble tatt. Viktig i analysen av disse gruppene er å se hvor de henter inspirasjon fra. Offiserer hentet gjerne inspirasjon fra det som var den ledende militærmakten, mens politikere ofte satte landets situasjon først. Dermed lå det til rette for et århundre med ulike alternativer. Skulle man velge den retningen som lignet mest på de internasjonale stormakter, eller var det de nasjonale behov som stod ledende?

Opgaven ønske å belyse perioden hvor det norske militæret var nødt til å stake ut en ny kurs. Hva og hvem var det som da skulle være rådende i beslutningsprosessen?

Innholdsfortegnelse

Forord	III
Sammendrag	IV
1 Innledning	1
1.1 Problemstilling	4
1.2 Tidsbegrensning	5
1.3 Historiografi og litteratur	6
1.3.1 Prøyssiske studier	6
1.3.2 Verneplikt og militærutvikling	7
1.4 Kilder.....	8
1.5 Struktur.....	9
2 Teori og begrep	10
2.1 Milits	10
2.2 Modernisering	10
2.3 En innføring i militærforskningen.....	12
3 Verneplikt	14
3.1 Verneplikts bakgrunn	14
3.2 Verneplikt, en teoretisk forståelse.....	15
3.3 Vernepliktsstrukturen i Preussen.....	17
3.4 Verneplikt i Norge.....	18
3.4.1 Verneplikts- og dimensjoneringslov 1816.....	19
3.4.2 «Armeeforandringen» av 1817	21
4 Militær utvikling i Europa	24
4.1 Europeisk utvikling	24
4.2 Helmuth von Moltke den eldre og det velsmurte stabsmaskineriet	27
5 «Det lange århundret».....	29
5.1 1820-1850: Tiårene med økonomiske begrensninger	29
5.2 1850-tallet: forsvarssaken i vinden?.....	31
5.3 Generalstabsreformen av 1850.....	33
5.4 Kommisjonene av 1855 og 1856.....	34
5.5 1860-1885: forsvarsdebattens tiår	36
5.5.1 Parlamentarismen.....	39
5.6 Perioden 1814-1885 oppsummert	40
6 Hærordningen av 1887.....	41
6.1 Innledning.....	41

6.2	Nyorganisering.....	42
6.3	Folkelige meninger.....	44
6.4	Hærordningen av 1887, sett i ettertid.....	48
6.5	Hærordningen av 1887 som en europeisk etterligning eller eget ønske	50
7	Veien mot selvstendighet 1887-1905.....	52
7.1	Forbedre hærordningen av 1887	52
7.2	Konsulatstriden 1895 og norsk rustningsnasjonalisme	54
7.2.1	Konsulatstriden	54
7.2.2	Perioden etter nederlaget og rustningsnasjonalisme	55
7.3	Status 1905 og perioden til ny hærordning	59
7.3.1	Etter unionsoppløsningen 1905	59
8	Hærordningen av 1909.....	61
8.1	Gjennomføringen av hærordningen	62
8.2	Resultatene av hærordningen av 1909	64
9	Marine og artilleri	66
9.1	Artilleri og festningsartilleriet.....	66
9.2	Marinen og flåteplan	67
10	Hvor kom påvirkningen fra; Tyskland eller norske politiske ambisjoner og tradisjoner?	70
10.1	Dvalen og demobilisering	70
10.2	Etablering og debatt	71
10.3	Opprustning og skapelsen av et norsk militærvesen.....	73
11	Avslutning.....	75
	Referanseliste.....	78

1 Innledning

1800-tallet var en tid med omfattende militær utvikling, hvilket har vært grunnlag for utallige oppgaver og forskningsartikler. Denne oppgaven vil ikke være noe unntak. Som historisk periode omfatter 1800-tallet store endringer. Det var i løpet av noen generasjoner en utvikling hvor ildkraften ble endret til det ugjenkjennelige¹. Hadde Napoleon møtt de romerske legioner under Augustus, ville det ikke vært opplagt at Napoleon ville vunnet. Hadde han derimot møtt de franske soldatene fra 1870, hadde resultatet vært opplagt. Krigen som fenomen endret karakter i løpet av et knapt århundre. Fra revolusjons- og Napoleonskrigenes ubegrensede folkekrig, til å bli mer begrenset i omfang og målsetning.

Perioden kjennetegnes videre ved at det fra midten av 1800-tallet ble gitt rom for vekst av militærmakter gjennom bruken av nasjonalisme. Dette kunne brukes som selvhevdelse slik at militærmaktene kunne ekspandere, undertrykke intern motstand, og å stå imot angrep fra ytre trusler². Dette viste Carl von Clausewitz, én av de fremste krigsfilosofene fra 1800-tallet, ved å trekke frem de folkelige følelsene i samfunnet. Clausewitz begrunnet det økende fokuset på de folkelige følelsene ved at ble vanligere å f.eks. drive geriljakrig og mer folkelig deltakelse³. Allerede i Clausewitz sin tid ble det lagt mer i patriotismens kraft og nasjonalismen som kom til å prege det kommende århundre. Clausewitz sin treenighet viste hvordan krigens art var et resultat av lidenskaper hos folket⁴. Den forunderlige treenighet forklarer krigen som et produkt av folkets lidenskap, av hærførerens skapende virksomhet, og av kabinettets politiske beregninger. Særlig de folkelige følelsene kom frem fra midten av århundret ved at mange av de liberale bevegelser brøt med Wienerkongressens regime for «maktbalansering og undertrykking» gjennom revolusjonene i 1848⁵. Nasjonale og demokratiske ideer vokste frem sammen med fenomener som industrialisering, masseмиграsjon, imperialisme og ellers befolkningsvekst.

Hva nytt skjedde i de europeiske nasjoners forsvar? Hvis man ser på armeene i starten og slutten av 1800-tallet, så er det flere likheter enn ulikheter. Én av de mest sentrale endringene var verneplikten. Muligheten for å rekruttere betydelig større armeer endret krigens karakter

¹ Høiback, 2014, s. 176

² Kristiansen, 2014, s. 5-6

³ Høiback, 2014, s. 136

⁴ Hobson, 2005, s. 180

⁵ Kristiansen, 2014, s. 113

drastisk. Dette skjedde blant annet i Frankrike på slutten av 1700-tallet, med *Levée en masse* i 1798, som fikk en stor påvirkning i revolusjons- og Napoleonskrigene. Her så man at verneplikten ble en «katalysator i den militære utviklingen fordi masseoppbudet av soldater krevde full mobilisering av samfunnets økonomiske og menneskelige ressurser»⁶.

Verneplikten var noe som kunne eksistere uavhengig av militær organisering ellers. Det var utelukkende en rekrutteringsform som kunne hjelpe de ulike nasjoners hærstruktur. Ellers kom det omfattende endringer i militærvesenet fra 1845 og utover, hvor modernisering stod frem som den store drivkraften. Med dette kom det teknologiske, organisatoriske og doktrinmessige endringer som skapte store karakterendringer både for land- og sjømakt⁷.

Den omfattende utviklingen i perioden denne oppgaven vil dekke på 1800-tallet og frem til 1909 gjaldt også det norske militærvesen, og det er dette som er fokuset for denne oppgaven. Likevel var det norske militæret i en stillstand fra Grunnloven i 1814 og frem til midten av 1800-tallet. Det var ikke før 1860- og 1870-tallet at det endelig begynte å ligne en militær tilstedeværelse i Norge. Marinen moderniserte seg fra seil til damp, i tillegg til å gjennomgå en utvikling fra artilleri til torpedoer og miner. Verneplikten ble utviklet til å omfatte en større del av den mannlige befolkning. Samtidig skulle man stoke en kurs i hvordan det norske militæret skulle formes. Var det ønskelig med en milits, et folkeforsvar, eller en stående hær etter mål av de europeiske militærmakter. Spørsmålet om hvilken kurs forsvaret skulle ta, var den gjennomgående debatten på 1800-tallet.

Det kom etter hvert ett par hærordninger som prøvde å svare på denne debatten, og som gjorde omfattende endringer i hvordan nasjonen organiserte hæren. Dette gjelder hærordningen av 1887 (hærordningen av 1886/1888 vil videre henvises som 1887), og hærordningen av 1909. Begge disse markerte omfattende endringer og belyses i denne oppgaven. Først hærordningen av 1887 som på mange måter tok et langt steg mot et modernisert forsvar, og deretter hærordningen av 1909 som satte grunnlaget for et forsvar som skulle vare til etter den kalde krigen. Videre kom det også store politiske endringer, fra Grunnloven i 1814 til parlamentarismen i 1884 og til slutt unionsoppløsning i 1905.

Denne oppgaven ønsker å se på den norske militære utvikling på 1800-tallet. For å kunne belyse denne utviklingen vil det også være relevant å se på påvirkning fra andre land. Dette

⁶ Kristiansen, 2014, s.18

⁷ Kristiansen, 2014, s. 114

gjelder spesielt Preussen/Tyskland, men også Frankrike vil være relevant. Preussen/Tyskland som land er spesielt relevant for å undersøke hvilken innvirkning de hadde på den norske utviklingen, da særlig fra midten av århundret og utover. Årsaken til at det vil være relevant å ta utgangspunkt i Preussen/Tyskland, og da delvis Frankrike, er at de fra midten av 1800-tallet ble sett på som et militært ideal. Særlig for de norske offiserer var dette idealet noe om gikk igjen⁸. Frankrike ble på mange måter sett på som den mest ansette militærstaten frem til nederlaget i de tyske samlingskriger i 1871⁹. Ettersom den norske militærutvikling var tilnærmet ikke-eksisterende før midten av 1800-tallet, er det sannsynlig at Preussen/Tyskland stod for mesteparten av inspirasjonen. Likevel er det viktig å se på fransk utvikling fordi Preussen og Clausewitz søkte inspirasjon fra Napoleon og den franske hærstrukturen.

Selv om det er aktuelt med en sammenligning, var Norge og de militære stormaktene Frankrike og Preussen helt forskjellige nasjoner i ulike situasjoner. Politisk var det helt ulike styremåter, hvor det militære Preussen og Frankrike regjerte gjennom en autoritær styremåte, med god økonomi. Norge var i en union med Sverige og med en dårlig økonomi. I tillegg var tanken om et moderne forsvar etter mål fra de europeiske stormaktene nesten fraværende frem til slutten av 1800-tallet. Hvordan ble påvirkningen både politisk og militært når Preussen, og delvis Frankrike, var forbildet på slagmarken, men ikke politisk? Særlig relevant er dette spørsmålet å ha med seg ettersom det gjerne var politikere som i stor grad styrte bevilgningene til militæret. For selv om det var et sterkt militært ideal, så var den politiske situasjonen i de militære landene langt fra å være et politisk ideal. Forsvarspolitikken i Norge ble i stor grad bestemt av Stortinget gjennom bevilgninger.

I 1800-tallet forsøkte det norske forsvaret å stake ut sin egen kurs i hvordan man skulle organisere forsvaret. Det ble viktig å søke inspirasjon hos andre, men det var også enkelte punkter hvor det ble gjort egne tilpasninger. Blant annet fikk ikke Norge en profesjonell eller stående hær slik de andre stormaktene, dette grunnet en kort tjenestetid. Selv om Norge var i union på 1800-tallet, var nasjonen på mange måter selvstendig, særlig innenfor militæret¹⁰. Det var tendenser til amalgamasjon, altså integrering mellom norsk og svensk militær, gjennom århundret. Likevel ble det til slutt et tydelig skille¹¹.

⁸ Berg, 2001, s. 23-24, 107, 110-111; Kristiansen, 2014, s. 124

⁹ Berg, 2001, s. 110

¹⁰ Berg, 2001, s. 65-66

¹¹ Kristiansen, 2014, s. 14

1.1 Problemstilling

Gjennom problemstillingen skal det være mulig å finne en rød tråd i hele masteroppgaven, mens forskningsspørsmålene vil være aktuelt i enkelte deler av oppgaven. Hovedfokuset og problemstillingen i oppgaven er følgende:

Hvordan ble den prøyssiske militære nytenkning forstått og hvordan skapte den endringer i det norske forsvaret, og blant offiserer og politikere.

Problemstilling er en sentral del av forskningsarbeidet, og legger gjerne grunnlaget for god forskning. Melve og Ryymin presenterer tre spørsmål vi må stille oss selv for å kunne lage en god problemstilling¹². Disse er 1) at en problemstilling skal være mulig å svare på, 2) at problemstillingen skal være formulert så klart og presist som mulig, 3) og at problemstillingen skal skape ny kunnskap som er interessant også for andre enn seg selv. Jeg mener min problemstilling oppfyller alle disse kravene. Dette er en problemstilling som skal være mulig å svare på, selv om det er aktuelt med en videre avgrensning. Videre mener jeg at problemstillingen også er formulert svært presist, uten særlig rom for misforståelser eller unødvendigheter. Til slutt er det vanskelig å vite om dette er noe som er interessant for andre enn meg selv. Skapelsen av ny kunnskap er også noe oppgaven gjør, ettersom jeg i valg av tema har prioritert å jobbe med noe som ikke er jobbet mye med før. Strategihistorie er noe mange er interessert i, og dermed det vil være flere som kan finne dette som en spennende oppgave. Likevel er det vanskelig å anslå om det er stor interesse knyttet til temaet mitt.

Underspørsmålene jeg også ønsker å besvare er:

- Hva gjorde den prøyssiske militære nytenkningen så omfattende og nytenkende?
- Hvordan ble denne nytenkningen oppfattet av politikere og offiserer?

¹² Melve & Ryymin, 2018, s. 18-19

1.2 Tidsbegrensning

Oppgaven vil primært ha fokus på 1800-tallet, og perioden fra Grunnloven i 1814 og frem til 1909. Dette vil være relevant fordi det var fra 1814 at Norge kunne stake en egen kurs i forsvarsorganisasjonen. Det er mulig å se endringer fra da og helt frem til hærordningen av 1909. Innenfor denne perioden er det også mulig å trekke frem de sentrale delene i den europeiske utviklingen, hvor da spesielt Preussen/Tyskland er sentralt.

For å se innflytelsen prøyssisk struktur hadde på forsvarsdebatten og utforming av det norske forsvar, er naturligvis 1800-tallet sentralt. Norsk politikk ble langt mer liberal og demokratisk i etterkant av Grunnloven i 1814 og utover ettersom man begynte å utfordre eneveldets institusjoner og kongens sterke posisjon¹³. Grunnet den komfortable sikkerhetssituasjonen på 1800-tallet begynte man i tillegg å se på nye spørsmål som ikke var i fokus før. I denne perioden er det mulig å se flere berøringspunkter hvor norsk forsvarsstruktur og ordninger tok etter den prøyssiske. Dette er delvis under første halvdel av århundret, men særlig fra 1860-tallet og utover. Årene fra 1845 og fremover mot 1895 er «epokeavgjørende for europeisk historie»¹⁴.

Det var fra siste halvdel av 1800-tallet at det begynte å dannes en egen norsk folkelig mening på Stortinget om hvordan ting burde være strukturert. Dette åpnet for en «diskusjonens tid» som jeg kommer tilbake til under 1860-tallets debatt-år. Perioden under Johan Sverdrup på 80-tallet blir et vendepunkt etter en lang debattsperiode, hvor blant annet hærordningen av 1887 gjennomføres. På 1850- og 1860-tallet vokste også de militære departementene gjennom både administrative og politiske reformønsker.

Avslutningen på perioden for oppgaven er i 1909, med ny ordning som innførte en landsdekkende hærordning i Norge. Med denne hærordningen kom det endelig et landsdekkende konvensjonelt forsvar som varte til etter den kalde krigen på slutten av 1900-tallet. Dette er også en struktur som gjorde det norske forsvaret likt alle andre land i Europa, med likt teknologisk utgangspunkt. For å se prøyssisk/tysk påvirkning vil det være aktuelt å avslutte i forkant av første verdenskrigs utbrudd i 1914. Dette på bakgrunn av den voksende misnøyen man så i etterkant av krigsoppgjøret, hvor tysk militarisme var noe man på ingen måte ønsker å assosiere seg med. Tysk militarisme ble gjerne sett på som «årsaken til

¹³ Kristiansen, 2014, s. 26

¹⁴ Kristiansen, 2014, s. 113

galskapen». Frem til dette var norske offiserer svært opptatt av Preussen/Tyskland og så på de idealene som kom derfra¹⁵. Hos nordmenn var Preussen/Tyskland frem til 1914 ansett som en «vanlig» stormakt på lik linje som de andre. Dette gjorde at mange av de idealer og dyder fra Preussen/Tyskland, var noe som de norske offiserer på 1870-tallet kunne assosiere med det de selv ønsket å opprettholde.

1.3 Historiografi og litteratur

I denne oppgaven skal jeg benytte litteratur som belyser norsk og prøyssisk militærhistorie. I tillegg vil enkelte litterære verk som redegjør den europeiske tilstanden på 1800-tallet være relevant å benytte seg av.

1.3.1 Prøyssiske studier

Innenfor prøyssiske studier er det særlig noen temaer som går igjen. Dette er Carl von Clausewitz og hvilken rolle han hadde i denne utviklingen, og hvordan Gerhard von Scharnhorst iverksatte mye av Clausewitz sine tanker. I tillegg er Helmuth von Moltke den eldre en sentral skikkelse i den prøyssiske utvikling på 1800-tallet.

Først kom Carl von Clausewitz, og studiene ser mye på hvordan han som person var med på å reformere den prøyssiske hæren og endre måten man tenkte på krig. Clausewitz blir også fremstilt sammen med Antoine-Henri Jomini som de mest sentrale militære tenkerne på 1800-tallet¹⁶. I sitt teoretiske hovedverk *Vom Kriege* presenterte Clausewitz en filosofisk analyse av krigens natur og karakter, hvor han presenterte flere nye tanker og målet var at man skal kunne benytte seg av disse til enhver tid¹⁷. Carl von Clausewitz er også i fokus hos Hobson og Kristiansen hvor man ser på hvordan han utviklet militærforskningen¹⁸. I forlengelsen av disse studiene blir også Gerhard von Scharnhorsts arbeid fremhevd som gjennomføringen av Clausewitz sine ideer. Disse to la dermed grunnlag for reformeringen av den prøyssiske stat og militær på starten av 1800-tallet.

Helmuth von Moltke den eldre er også en person som får mye plass i historieskrivingen om prøyssisk militærhistorie på 1800-tallet. Han utarbeidet en organisasjon med flere

¹⁵ NMT, 1870, s. 9

¹⁶ Hobson, 2005, s. 164

¹⁷ Høiback, 2014, s. 135-136

¹⁸ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 21-22

nytenkninger; scenario-tenkning med ferdige planer for ulike kriger, utbygd jernbanenett og ikke minst effektiv mobilisering av vernepliktige soldater. Også effektiv bruk av den teknologiske forskjellen innenfor artilleri ble avgjørende for von Moltke d.es. krigføring¹⁹.

1.3.2 Verneplikt og militærutvikling

En sentral del av oppgaven bygger på verneplikten, et hovedtema både i prøyssisk og norsk militærhistorie. For Preussen var verneplikten sentralt for den militære organiseringen.

Verneplikten som prøysserne praktiserte skilte seg i begynnelsen ut fra Europa og Norge, selv om de fleste hadde praktisert det. Strukturen av den prøyssiske og norske verneplikten var i stor grad lik når det gjelder oppbudsordningen. Oppbudsordningen var det som organiserte de vernepliktige soldatene. I Norge er dette delt i tre oppbud; linjen, landvernet og landstormen. Her skulle en soldat først tilbringe en viss tid i linjen, før landvernet og til slutt landstormen.

Lengden på tjenestetiden var det som varierte mest mellom Norge og Preussen. Det var en veldig ulik praktisering av dette på bakgrunn av økonomiske kostnader og militær organisering. I tillegg til andre moderniseringer av militæret, så var verneplikten en viktig del av årsaken for at Preussen/Tyskland var så militært overlegen den profesjonelle franske hæren. Verneplikten gjorde det mulig for prøysserne å samle betydelig mengder soldater, og ettersom von Moltke d.e. hadde effektive mobiliseringsplaner var dette en styrke for Preussen/Tyskland²⁰.

Verneplikten er også sentral i norsk militærhistorie, hvor særlig vernepliktsdebatten er skrevet utfyllende om. Her ligger mye av søkelyset på hendelsene hvor allmenn verneplikt blir trukket frem, hvor den store debatten kom på 1860-tallet. Det var likevel en innledning til dette tiåret med debatter. I 1846 dukket det opp etter avslag av Armédepartementets foreslo å øke hæren, noe som førte til en ny debatt om verneplikt²¹. Selv om Norge etter hvert innførte verneplikt, var dette en ulik type enn den prøyssiske. De fikk en stående hær, noe ikke Norge fikk, og med vernepliktsloven kom det en oppbudsordning i Norge med linjen, landvern og landstorm som ulike avdelinger. Vernepliktsloven utviklet seg fra innføringen i 1816 og frem til hærordningen av 1887 og til 1900-tallet, og dette vil bli belyst ytterligere i kapittelet om verneplikt.

¹⁹ Hobson, 2005, s. 212-213

²⁰ Høiback, 2014, s. 171

²¹ Berg, 2001, s. 149-150

I lange trekk er det mulig å se at den norske hærstrukturen er påvirket av Preussen/Tyskland. Dette vises godt i hvordan Berg ser på vernepliktsspørsmålet; «Den alminnelige verneplikt bidrog mer enn noe annet enkelttiltak til å bryte ned de sosiale og geografiske skillelinjer i landet og dermed legge til rette for 1890-årenes nasjonalisme og opprustning»²². Det prøyssiske militæret ble ofte satt opp som målestokk. Likevel er det enkelte punkter hvor det også ikke ble endringer påvirket av Preussen/Tyskland. Dette er noe som særlig bygger på en annen økonomisk situasjon samtidig som det var to helt ulike politiske organiseringer. Holdninger hos politikere var i stor grad helt ulike, og det vises tydelig i prioriteringen av bevilgninger og lignende.

1.4 Kilder

I arbeidet med denne masteroppgaven har jeg et godt utgangspunkt når det kommer til kildematerialet. Når jeg velger å arbeide med nyere historie, er kildematerialet betydelig større enn de som velger å fokusere på eldre historie²³. Det som likevel er en utfordring i valget av dette temaet, er å begrense kildematerialet. I en slik begrenset oppgave blir det viktig å kunne jobbe med et håndterbart materiale som kan benyttes til å svare på problemstilling og underspørsmål.

Det jeg vil basere mitt kildegrunnlag på er knyttet til kilder som kan fortelle noe om hvordan opinionen på 1800-tallet var. Fokuset er å se på hvordan prøyssisk nytenkning ble oppfattet av offiserer og politikere. Dermed blir det naturlig å lete i arkiver som kan si noe om hva disse gruppene mente. Det er derfor hensiktsmessig å se på den offisielle politiske debatt knyttet til f.eks. vernepliktsspørsmålet. Denne avgrensningen gjør dermed at det vil være enkelte aspekter som ikke blir belyst, særlig knyttet til de mindre fagmilitære gruppene. I tillegg er opinionen til offiserer og politikere noe som blir dekt svært godt i det litterære utvalget mitt.

Opinionen for ulike offiserer vil være godt beskrevet i tidsskrift, hvor særlig Norsk Militært Tidsskrift vil brukes i denne oppgaven. Opinionen til politikere vil komme best frem ved å undersøke stortingsdokumenter. Temaet stortingsdokumenter vil også omfatte svært mange underkategorier som skal belyses. Særlig relevant blir det å se på stortingsproposisjoner, selve stortingsdebatt og stortingsinnstillinger. Proposisjonene sier noe om en sak hvor regjeringen

²² Berg, 2001, s. 142

²³ Melve & Ryymin, 2018, s. 25

ber Storting om å fatte et vedtak. Stortingsdebatten forteller noe om de poengene som kommer frem i saksbehandlingen, og her kommer de ulike nyansene frem i forhold til hvilke meninger som dominerte. Stortingsinnstilling er det endelige forslaget som stemmes over. Dette er en kildekategori som ikke er dekt i arbeidet med primærkilder. Likevel er studiet av sekundærlitteraturen sentral i denne oppgaven. Særlig hos Kristiansen (2014) og Berg (2001) er det gode henvisninger til ulike debatter og vedtak. På denne måten blir kildekategorien undersøkt og anvendt inn i oppgaven.

1.5 Struktur

Oppgaven vil undersøke utviklingen i det norske militæret, hvor flere større temaer ses på individuelt. Disse temaene er verneplikts utvikling, Preussen/Tysklands nytenkninger, hærordningen av 1887, hærordningen av 1909, samt marinens og artilleriet utvikling. I tillegg vil oppgaven se på utviklingen i de ulike tiårene fra Grunnloven og frem til 1909. Temaene som går igjen i hele perioden er verneplikt, militærstruktur, og teknologisk og organisatorisk modernisering. Verneplikt er tydelig gjennom hele oppgaven at det har en sentral del av 1800-tallet. Militærstruktur vil være basert på Helmut von Moltke den eldres generalstab og organisering av det militære vesen. Videre er modernisering en sentral del av en oppgave som skal se på utviklingen av det norske forsvar gjennom hele 1800-tallet. Denne moderniseringen deles inn i både en teknologisk og operativ type. Den teknologiske er gjerne ukontroversielt og debatten står gjerne på behovet for finansiering, mens den operative handler om større strukturelle endringer som gjerne inneholder en større debatt.

Det var også en periode hvor den økonomiske situasjonen lignet en statsbankerott og en intern uenighet som stod i veien for den militære utvikling²⁴. Innenfor denne perioden er det store teknologiske og strukturelle moderniseringer som skjer omkring i Europa, og dette vil være relevant for denne oppgaven. Oppgavens primærkilder ligger i å undersøke opinionen til politikere og offiserer. Da vil det også være en sentral del av oppgaven å orientere hvilke funn som kommer frem i de ulike kildene. Til slutt vil det også forsøkes å svare på problemstilling og underspørsmål gjennom en større diskusjonsdel.

²⁴ Kristiansen, 2014, s. 62

2 Teori og begrep

2.1 Milits

Begreper som kommer til å bli nevnt flere ganger i denne oppgaven er *milits* og *militsarmé*. En milits er en militær styrke som i stor grad baseres på frivillig personell gjerne med begrenset opplæring og utstyr²⁵. Milits kan ha svært ulik funksjon, hvor det kan være alt fra statlig til privat. Det er likevel oftest blitt benevnt som en statlig forsvarskapasitet når det er fravær av en annen regulær hær, selv om det ofte kan være et supplement til den regulære hær²⁶. I det sistnevntes eksempel er det gjerne sett på som reservister som kalles inn ved behov. Dette kan vises til ved den amerikanske nasjonalgarde, som kalles inn ved behov av delstater. Milits har som oftest utgangspunkt i en stats innføring av verneplikt, da dette er med på å rekruttere militære styrker som skulle være tilgjengelig.

Milits kan brukes som en løsning på en dårlig økonomisk situasjon, slik det har blitt argumentert for i Norge gjennom 1800-tallet. De som tok til orde som å innføre en militsstruktur i Norge ønsket at dette skulle være etter sveitsisk mønster. Tanken om «børse på veggen» var noe som skulle sikre at Norge kunne stille med et forsvar som stilte opp når det trengtes, men uten de kostnadene det var å vedlikeholde en regulær hær. Derfor var det mange som talte for denne løsningen på den norske militære utviklingen på 1800-tallet.

2.2 Modernisering

De siste århundrene har verden hatt hurtige omveltninger i samfunn og militær. 1800-tallet var intet unntak, hvor man i løpet av noen tiår hadde endringer til det ugjenkjennelige. Nasjonalt endret Norge sin politiske situasjon betraktelig, ved å først være i union med Danmark, deretter med Sverige, før vi ble selvstendig i 1905. I tillegg ser vi internasjonalt at det var omfattende omveltninger med industriell revolusjon, store kriger og kriser. Alle disse omveltningene bringer frem et sentralt begrep for oppgaven, nemlig *modernisering*.

Begrepet modernisering bygger på at noe er nødt til å endre seg etter samtidens krav, og dermed fornyer seg selv²⁷. Innenfor denne oppgaven vil begrepet modernisering være særlig

²⁵ Leraand, 2021

²⁶ Leraand, 2021

²⁷ Skirbekk, 2021

relevant innenfor militærvesenet, men det vil naturligvis være relevant å se på fornyelsen av samfunnet ellers. Det er særlig evnen til modernisering innenfor militærvesenet som gjorde Preussen/Tyskland til den militære stormakten den ble på 1800-tallet²⁸.

Det er viktig å skille mellom teknologisk og organisatorisk modernisering. Den teknologiske modernisering var i stor grad preget av teknologiske nyvinninger. Dette var gjerne i form av en forbedring av eksisterende utstyr eller lignende. Ofte kunne dette kjennetegnes ved at det gjerne ble innført uproblematisk. Den største utfordringen for en teknologisk modernisering var et behov for finansiering. Et eksempel på dette er utviklingen av kavaleri og frem til dagens stridsvogn. Selv om det ble strukturelle endringer i form av ny stridstaktikk, var denne moderniseringen relativt uproblematisk, da kavaleri ble fullstendig utdatert i møte mot ny teknologi. Marinens utvikling på 1800-tallet er også et godt eksempel på den teknologiske modernisering. Gamle skip ble avleggs som et resultat av blant annet dampkraft, propell, jernskrog, panserstål og moderne riflet bakkladerartilleri²⁹. De utfordringene som dukket opp var koblet til økonomi.

Organisatorisk modernisering ble selvsagt også påvirket av ny teknologi. Ting og ordninger var nødt til å fornyes for å holde tritt med de moderne fenomenene. Det jeg likevel omtaler som strukturell modernisering i denne oppgaven er hærstruktur, organisering og hvordan forsvaret var lagt opp. Særlig vil utviklingen av spesialisering og differensiering være relevant innenfor den strukturelle modernisering³⁰. Videre var det et tydeligere skille mellom det militære og sivile samfunn, hvor det kom nye profesjonsgrupper som tok de sivile oppgavene³¹. Den organisatoriske modernisering blir kalt en tredje revolusjon i det lange århundret³². I tillegg til den politisk og nasjonalistiske, samt den teknologiske og industrielle revolusjon, kom det omfattende endringer i hvordan militærvesener ble administrert og organisert.

²⁸ Hobson, 2005, s. 200

²⁹ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 12

³⁰ Berg, 2001, s. 142

³¹ Berg, 2001, s. 142

³² Høiback, 2014, s. 177-178

2.3 En innføring i militærforskningen

Hobson & Kristiansen kom i 1995 med en innføring i militærforskningen. Dette er viktig å ha med seg inn i oppgaven for å forstå den litteratur som brukes. Først og fremst er det enkelte særtrekk ved den tradisjonelle forskningen. Historisk er det nokså vanlig å se krigsmakt som et autonomt system uten sammenheng med samfunn rundt. Videre var det vanlig å bruke en internalistisk betraktningssmåte hvor man «hadde en tendens til å bli opptatt av de samme spørsmålene som militære sjefer»³³. Det var også vanlig med en rasjonell beskrivelse av hendelsesforløp. Krigen blir fortalt som er parti sjakk hvor man rasjonelt skal velge den strategi som ga best resultat. Det har også være vanlig med lik beskrivelse av krigsmakter uavhengig av land og epoke. En general er en general uavhengig av land, regime eller tid. Dette vises godt gjennom ulike fremstillinger kommer frem i populærkultur.

Som ved alt annet er det også styrker og svakheter ved den tradisjonelle tilnærming på forskningen. Det autonome synet kan være hensiktsmessig for å få en god forståelse av krigsmakten, men det er en klar svakhet å ikke se det i sammenheng med samfunnet rundt. Krigsmakten påvirker og påvirkes av samfunnet rundt. Det er dermed ikke mulig å se på militære regimer som like. En krigsmakt i et land kan ikke anses å fungere på samme måte i et annet land, og hvis krigsmakten påvirkes av samfunnet, så er krigsmaktene på lik linje som samfunn, forskjellig. Videre har tradisjonell forskning av militærmakter vanskelig med å gi svar på ikke-rasjonelle handlinger av krigsmakter. Dette har moderne forskning bidratt i å forklare, ved å blant annet forklare japanernes motiv for angrepet på Pearl Harbor som en militaristisk mentalitet hos japanerne³⁴.

Militarisme som fenomen er også noe som dekkes i innføringen til Hobson & Kristiansen. Som utgangspunkt tas det i bruk Alfred Vagts definisjon som skiller mellom militærvesenets rasjonelle og irrasjonelle funksjon³⁵. Militære institusjoner blir rasjonelle når de brukes for å nå klart definerte politiske og militære målsetninger, mens irrasjonell funksjon er ubegrenset ekspansjonstrang - mye likt imperialismen. Kontrasten til militarisme vil da være det Vagts omtaler som «sivilisme», hvor militæret er under demokratisk kontroll og brukes utelukkende til å oppnå rasjonelle målsetninger³⁶. Stig Förster videreutvikler denne teorien og sier det er

³³ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 6

³⁴ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 8

³⁵ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 9-10

³⁶ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 10

en «overbetoning» av militærpolitikk i stat og samfunn, hvor det militære får styre de øvrige aspektene av politikken. Denne militaristiske debatten ga også tegn til norske forhold, hvor «folk-i-våpen-tradisjonen» kan tolkes til å være et steg mot militarisme. Dette fordi den vernepliktsstrukturen som trengtes også ville koble samfunn og militæret tettere, slik det var i andre nasjoner³⁷. Selv mente Hobson & Kristiansen at det, med definisjonen til Vagts og Førster, likevel ikke er mulig å kalle den norske vernepliktsmodellen for militaristisk.

Rustningspolitikk er en sentral del av forskning av militærhistorie. I Hobson & Kristiansen blir rustningspolitikk forklart ved at både teknologi, politiske avveielser, og en til dels irrasjonell militarisme kan være med på å påvirke rustningspolitikk³⁸. Historisk har de militærhistoriske fremstillingene forklart opprustning gjennom å trekke inn krefter utenfor selve militærvesenet. Mellom landene i verden ble det vanligere med trusselforestillinger, fiendebilder og motsetninger for å fortsatt drive rustningspolitikk³⁹.

Videre viser Hobson & Kristiansen hvordan det har utviklet seg en høyere terskel for krig. Hans Delbück hevdet i 1899 at de moderne våpenet ville skape så stor ødeleggelse at stormaktene visste at en konflikt kostet mer enn den ville bringe av gevinster⁴⁰. Derfor ble det mer fokus på våpenkappløp, ettersom dette ble en mer «tørr» krig. Dette var mer aktuelt internasjonalt fremfor i Norge.

Modernisering er også et sentralt tema i den moderne militærforskning. Først og fremst kom det en rekke organisatoriske nyvinninger, altså strukturell modernisering⁴¹. Dette trekker de frem som da innføring av allmenn verneplikt i Frankrike 1793 ga dem en knusende, men midlertidig, militær overlegenhet. Dette gjorde at den allmenne verneplikten skapte stor interesse for krigshistorikere, gjennom de omfattende strategiske, taktiske og logistiske følgene av den ubegrensede tilgangen på mannskapsreserver⁴². Videre kom det også teoretiske nyvinninger som endret hvordan militærhistorie ble sett på. Spesielt i fredstid var det mulighet for militærforskning og utvikling.

³⁷ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 11

³⁸ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 12-14

³⁹ Kristiansen, 2014, s. 20

⁴⁰ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 14

⁴¹ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 15

⁴² Hobson & Kristiansen, 1995, s. 15

3 Verneplikt

3.1 Vernepliktens bakgrunn

Vernepliktige er en sentral del av den norske hærstrukturen i dag, hvor blant annet forsvaret på sine hjemmesider fastslår at det er «ein berebjelke i forsvaret av Noreg»⁴³. Verneplikten ble innført med Grunnloven i 1814 og har siden da vært sentral for forsvaret. Den fungerer som en rekrutteringsform for den norske hærstrukturen, på samme måte som den fungerte for Preussen/Tyskland på 1800-tallet. Det er bruken av de vernepliktige som blir undersøkt i dette kapitlet. I Norge blir det i dag innkalt ca. 8000 vernepliktige, og de øvrige som ikke blir kalt inn vil likevel være vernepliktige⁴⁴. Den moderne utviklingen av verneplikt har særlig økt siden 1700-tallet og den franske revolusjon. Etter dette har det kommet en større hyppighet av vernepliktige stater i Europa, deriblant Norge⁴⁵. Vernepliktsparagrafen i Grunnloven var inspirert av den amerikanske og franske revolusjon, samt hærens behov for hensiktsmessig rekruttering⁴⁶.

Utviklingen og bruken av vernepliktige armeer på kontinentet hang også sammen med utviklingen av hvordan krigene ble utkjempet. Disse endret seg drastisk fra 1600-tallet til 1800-tallet. Tidligere var kabinettskrigen svært dødelige, hvor blant annet Preussen under syvårskrigen (1756–1763) mistet 180 000 mann⁴⁷. Denne utviklingen ser vi også hvor det fra Trettiårskrigen i 1618-48 var tre til fire slag i året, med ett til to hvor det deltok mer enn 100 000 soldater, mens i perioden 1792-1814 var 49 slag med mer enn 100 000 soldater⁴⁸. Mange land trengte verneplikt for å stille en hær stor nok til å konkurrere med andre og dette endret krigens karakter. Dette sprang i hovedsak ut av flere folkerike stater som samlet seg og kunne utruste massearmeer. Disse armeene skapte nye behov, da særlig behovet for mobilisering av større deler av befolkningen. Preussen/Tyskland perfektionerte nettopp mobilisering, i håp om at det ville sikre seieren raskt og effektivt når de var utsatt geostrategisk, økonomisk og industrielt⁴⁹. Spesielt var det i siste halvdel av 1800-tallet at verneplikten tok fart blant stormaktene.

⁴³ Forsvaret, verneplikt

⁴⁴ Børresen, Ryste & Rein, 2020

⁴⁵ Børresen, Ryste & Rein, 2020

⁴⁶ Kristiansen, 2014, s. 60

⁴⁷ Høiback, 2014, s. 110

⁴⁸ Høiback, 2014, s. 114

⁴⁹ Høiback, 2014, s. 181

3.2 Verneplikt, en teoretisk forståelse

Verneplikt er et av oppgavens mest sentrale begreper. For å best kunne gå videre inn i dybden av hvordan verneplikten påvirket norsk militærvesen på 1800-tallet, er det viktig å ha en grundig forståelse for begrepet. Tore Stubberuds hovedoppgave fra 2004 kommer med en god og utdypende forklaring på mange av de sentrale begrepene innenfor dette. Allmenn verneplikt var en av de fremste militære fenomenene som oppstod på 1800-tallet. Tanken om allmenn verneplikt er noe som strekker seg tilbake til antikken. Den generelle tanken og basisen for allmenn verneplikt har ifølge ham vært basert på den borgerplikten som den representerer. I opplysningstiden kom også allmenn verneplikt frem som demokratiserende, med fokus på likhet og rettferdighet og patriotisk strømning⁵⁰. Tanken var at den patriotiske soldaten skulle være mer lidenskapelig, og at hans lojalitet og moral skulle gjøre at han var en bedre soldat enn leiesoldater.

Verneplikt som begrep handler om en plikt man har til å tjenestegjøre, og bygger på at *tjenestedyktige* er vernepliktige innenfor en viss alder. I dag er dette fra fylte 19 år til fylte 44 år, altså 25 år der tjenestepliktige er vernepliktig. Det er også flere som kan bli *ikke tjenestedyktig*, noe som gjør at de ikke under noen omstendigheter kan kalles inn til militærtjeneste. Som vernepliktig har man en maks tid *tjenesteplikten* kan være i fredstid, og i dag er dette 19 måneder. Dette tallet var noe helt annet tidligere. Det er også viktig å skille mellom den vernepliktige alderen og tjenestetiden. For selv om du er vernepliktig fra fylte 19 år til fylte 44 år, så er det likevel lagt en begrensning på tjenestetiden. Så tidlig som mulig innenfor vernepliktig alder er det ønskelig å innkalle til *førstegangstjeneste*, som er «soldatutdanning til mobiliseringsoppsetningene og eventuelt fredstjeneste»⁵¹.

Videre kommer Stubberud med en problematisering knyttet til begrepet *allmenn verneplikt* og *alminnelig verneplikt*. Allmenn verneplikt presenteres som en *personlig plikt* til å gjøre tjeneste gjennom prinsipper om likhet og rettferdighet, og at det er staten som bestemmer hvor mange skikkede som kalles inn i fredstid. Denne gjelder med dagens forståelse, mens det på 1800-tallet forelå en annen forståelse. Da var allmenn verneplikt oppfattet til at «alle borgere uten hensyn til fødsel og formue skulle kunne utskrives som soldat, men dette var ikke ensbetydende med en *personlig verneplikt*»⁵². Alminnelig verneplikt innebærer at alle

⁵⁰ Stubberud, 2004, s. 4

⁵¹ Stubberud, 2004, s. 10

⁵² Stubberud, 2004, s. 11

skikkede skal gjøre tjeneste i fredstid, også her med prinsipper om likhet og rettferdighet. Her er det også fokus på verneplikt som en demokratisk rettighet, hvor alle som var tjenestepliktig hadde rett til å lære grunnleggende militære ferdigheter. Denne er dog vanskelig å gjennomføre praktisk da det er en enorm økonomisk belastning dersom alle tjenesteskikkede skal kunne få tilstrekkelig utdanning og en plass i den militære organisasjonen.

Personlig verneplikt er en personlig forpliktelse den enkelte borger har. Dette begrepet kom frem i debattene i Riksforsamlingen og på tidlig 1800-tallet og bygget på det ansvaret en legd hadde å stille med en soldat. Med personlig verneplikt var tanken at den enkelte borger selv skulle melde seg til tjeneste. Likevel var ikke dette en lovfestet plikt, og dersom ingen meldte seg, så kunne legden gjerne foreta loddtrekning. Dette legdsystemet kalles også en *blandet verneplikt*. I debatten om allmenn verneplikt på 1800-tallet var ofte *leiesoldater* og *vervede*, noe som ble satt opp mot vernepliktige soldater. En leiesoldat solgte sin tjeneste som soldat i bytte mot lønn eller lignende. Da hadde soldaten gjerne ikke tilhørighet til den stat eller nasjon han tjenestegjorde i⁵³. Dette ble da en kontrast til den nasjonale lojaliteten som verneplikten kan skape.

Verneplikt er altså en rekrutteringsform til militærtjeneste. Praktisering av verneplikten varierte fra land til land og Europa hadde mange ulike tolkninger av hvordan verneplikten skulle praktiseres. Ytterpunktene finner vi på den ene siden Norge som gjerne hadde noen sommeruker med tjeneste, og Preussen/Tyskland på den andre siden hvor det var lang tjenestetid gjennom verneplikten⁵⁴. Verneplikten var dermed i utgangspunktet en rekrutteringsform, mens det enkelte lands gjennomføring av hærstruktur ville variere. I Norge var det nettopp valg av hærstruktur som utgjorde debattspørsmålet. Sammenlignet med Preussen/Tyskland hvor hærstrukturen la opp til en omfattende gjennomføring av verneplikt, var forskjellene store. I Norge var det allmenn verneplikt, men tjenestetiden var i praksis bare noen dager hver sommer. Dette viser at selv om to land som Preussen/Tyskland og Norge hadde samme verneplikt, så kan det være store variasjoner knyttet til tjenestetiden og den organisasjonen som de vernepliktige skal bemanne.

⁵³ Stubberud, 2004, s. 11-12

⁵⁴ Kristiansen, 2014, s. 60

3.3 Vernepliktsstrukturen i Preussen

Den prøyssiske hæren som ble mønstret på midten av 1800-tallet markert på mange måter en ny standard for hvordan en hærstruktur skulle være. I de tyske samlingskriger var den moderniserte vernepliktsarmeen dominerende og seiret over den franske profesjonelle hæren. Den hurtige mobiliseringen kombinert med en veltrent vernepliktig hær, gjorde at Preussen klarte å overvinne de 300 000 menn som Frankrike stilte med. Totalt mønstret von Moltke d.e. og Preussen i underkant av en million soldater på 18 dager⁵⁵. Veien til dette militære maskineriet var lang for Preussen.

Etter det prøyssiske nederlaget i Napoleonskrigene på starten av 1800-tallet var det klart for en revolusjon ovenfra, hvor den viktigste endringen var innføringen av allmenn verneplikt i årene 1808-1812⁵⁶. Allerede i 1808 startet prosessen med å omorganisere og å effektivisere den militære struktur. Det ble innført en omfattende militær tjenestepunkt, som innledet innføringen av verneplikt fra 1814⁵⁷. Inspirasjonen til disse endringene var å finne i Napoleons Frankrike og særlig dets sterkeste våpen, nemlig verneplikten. Dette skulle dermed hjelpe Preussen å hente ut hele nasjonens militære kraft. Fra nå av ble organiseringen delt inn i at den vernepliktige gjennomførte tjenestetid i tre oppbud.

Et oppbud var en samling av vernepliktige som skulle omfatte troppene innenfor hver tjenesteperiode. Det første oppbudet, linjen, skulle man tjenestegjøre i totalt fem år. Først tre år i stående hær, før to år som reservister for linjen. Her ble mye av den militære dyktigheten satt, hvor man brukte vernepliktige til å danne en stående hær. Etter disse fem årene ble det syv år i landvernet. I løpet av disse syv årene skulle man tjenestegjøre noen få uker hvert år. På denne måten opprettholdte soldatene sine stridsteknikker. Som en endestasjon ble de vernepliktige etter disse syv årene overført til landstormen. Dette skulle fungere som «nasjonens siste krigsreserve»⁵⁸. Her ble soldatene plassert frem til de fylte 39 år.

Selv om det var en umiddelbar modernisering i etterkant av Jena i 1806 så var det ikke før midten av 1800-tallet at hærstrukturen virkelig viste militær effektivitet. Det var nemlig ikke før de tyske samlingskriger fra 1864-1871 at hærstrukturen ble et ideal for andre makter. For disse samlingskrigene var på mange måter starten på en trend der alle kontinentale stater

⁵⁵ Høiback, 2014, s. 171

⁵⁶ Hobson, 2005, s. 173; Kristiansen, 2014, s. 20

⁵⁷ Kristiansen, 2014, s. 123

⁵⁸ Kristiansen, 2014, s. 123-124

begynte å innføre allmenn verneplikt. Dette gjorde statene for å opprettholde sin plass i makthierarkiet⁵⁹. Likevel kommer det frem at den hærstrukturen som Preussen/Tyskland styrte etter var økonomisk belastende. Ved å ha et første oppbud som i praksis ble en stående hær, krevdes det også finansiering og støtte hos statsmakten. Dette fikk de, og ble på mange måter ytterpunktet for en økonomisk belastende vernepliktig hærstruktur.

3.4 Verneplikt i Norge

Verneplikten i Norge har vært organisert ulike gjennom historien, men det gjennomgående fokuset var å delta i et forsvar dersom landet ble angrepet. Dette gjaldt bruken av bygdeborger, forsvarsverk fra år 500-600, til Gulatingsloven, Landsloven og frem til 1800-tallet og verneplikten fra Grunnloven⁶⁰. Fra 1814 kom det en tydelig endring i retning mot en allmenn verneplikt. Grunnlovens § 109 avklarte en tiltrengt rekrutteringsform til krigsmakten, nemlig innføring av en alminnelig verneplikt⁶¹. Når det gjaldt hva som motiverte Riksforsamlingen, bygde mye på en effektivisering av utskrivning til hærstrukturen. Selv om man innførte verneplikten på lik linje som det var i andre militærmakter, var det ikke idealene som styrte avgjørelsen, men den praktiske gjennomføring av hærstrukturen.

Grunnlovsparagrafen ble likevel i praksis et papirvedtak og ment som en utsettelse til det kunne behandles i det første Storting. Den loven som ble behandlet i Stortinget lignet fortsatt ikke på noe alminnelig verneplikt. Denne tilstanden varte i omkring 60 år. Videre kan man se at grunnlovsparagrafen ble en papirbestemmelse på bakgrunn av et dårlig organisatorisk utgangspunkt. Allmenn verneplikt skaper et behov for en sterk organisasjon som kunne organisere større styrker. Dersom det ikke var en stor og økonomisk sterk organisasjon ble mange av de vernepliktige utdannet til ingen nytte. Dermed var grunnlovsparagrafen en papirbestemmelse ettersom det ikke var noen organisasjon som styrte den vernepliktsmassen som kunne skrives ut.

Grunnlovsparagraf §109 omtaler også noe som ville være et tema i nærmere 90 år, nemlig likhetsprinsippet. Etter de store menneskerettserklæringene i USA og Frankrike på slutten av 1700-tallet skulle også Grunnloven ta et oppgjør med ulikhetene i samfunnet. Dermed ble

⁵⁹ Hobson, 2005, s. 200

⁶⁰ Børresen, Ryste & Rein, 2020

⁶¹ Berg, 2001, s. 22

Grunnlovsparagraf §109 et brudd med standssamfunnets utskrivingsvesen som kun gikk ut over bøndene⁶². Det ble med det prinsipielle vedtaket, for som jeg vil belyse i de kommende kapitlene ble ikke likhetsprinsippet i utskrivingsvesenet fulgt før Nord-Norge ble innlemmet i militærvesenet i 1897.

Det vil videre være nødvendig å trekke en lengre linje i den norske vernepliktsstrukturen frem til den ble behandlet på 1880-tallet. Dette omhandler Vernepliktsloven av 1816, Armeeforandringen av 1817 og de utviklingstrekkene frem mot hærordningen av 1887. Målet her vil være å gi en orientering over de sentrale aspekter ved én av de viktigste temaene i norsk forsvarsutvikling på 1800-tallet.

3.4.1 Verneplikts- og dimensjoneringslov 1816

Innføringen av verneplikt gjennom Grunnloven ble fulgt opp med Vernepliktsloven av 1816.

Dette grunnet manglende informasjon i Grunnloven om hvordan tjenesteplikten skulle gjennomføres. Det var en uenighet i riksforsamlingen, særlig grunnet at mange mente «verneplikt ikke var forenelig med borgernes rettigheter i et liberalt samfunn»⁶³.

Grunnlovsparagraf § 109 var dermed ment som et utsettelsesvedtak i påvente av en nøyere gjennomgang. Vernepliktsloven var også en utsettelse i denne prosessen.

Vernepliktsloven av 1816 var først og fremst en dimensjoneringslov. Det er tydelig at loven er preget av en økonomisk situasjon som lignet statsbankerott. I tillegg er det tydelige trekk fra Sveriges nøytralitetspolitikk. Prinsippet om en alminnelig verneplikt virker fortsatt å være mest teoretisk. De militære styrkene var i 1814 33.000 mann. Disse var fordelt 23.000 i første oppbud, linjen og 9000 i det bakre oppbud, landvern. Fra Vernepliktsloven 1816 var det 12.000 menige hjemler i linjen hvor 10 000 var utskrevne og dermed nasjonale soldater, mens de siste 2 000 var vervede⁶⁴. Landvernet ble også nedlagt. Arbeidsområdene til disse menige var å bemanne festninger langs kyst, samt vei- og broarbeid. Dette var en reduksjon blant annet begrunnet av at grensefestninger mot Sverige naturligvis ikke var nødvendig å bemanne lengre. I tillegg til reduksjonen av andelen krigsmenn, ble tjenestetiden også redusert etter 1816 fra 10-12 år til 5-7 år⁶⁵.

⁶² Kristiansen, 2014, s. 59

⁶³ Kristiansen, 2014, s. 59

⁶⁴ Berg, 2001, s. 41; Kristiansen, 2014, s. 102

⁶⁵ Berg, 2001, s. 42; Kristiansen, 2014, s. 102

Særlig to avhandlinger fikk stor innflytelse på Stortingets arbeid med Vernepliktsloven. Disse fikk påvirkning på bakgrunn av deres store autoritet, nemlig kaptein Ludvig Mariboe og oberst Nikolai Tidemand. Begge disse var på denne tiden à la suite og dermed midlertidig uten stilling i militæret. Tidemand var dog fortsatt lønnet, mens Mariboe også stod uten lønn. Ludvig Mariboe hevdet det ikke var tilstrekkelige ressurser til en stor vernepliktsarmé⁶⁶. Kjernen i Mariboers argumentasjonen bygget på manglende behov for et sterkt forsvar så lenge landet var i union med Sverige og Karl Johan førte en nøytral balansepolitikk. Oberst Nikolai Tidemand skrev en lignende avhandling, hvor han også la vekt på at statens behov var uforenelig med allmenn verneplikt. Grunnen var at det ville ta vekk menn fra næringslivets vekst, at byungdommen ikke var egnet, og at det ville gi lignende tendens som i Preussen, hvor det ble oversjøisk emigrasjon. Han mente det var passelig med 15.000 menn. Begge talte svenske interesser, som dog ikke var ulike de lokale norske interesser (økonomisk og standsinteresser).

En omtalt del av Vernepliktsloven var stillingsretten som ble opprettet, som var en mulighet for å slippe tjenestegjøring. Dette gjaldt særlige yrkesgrupper, byungdom og bønder, hvor sistnevnte måtte stille med en stedfortreder dersom de var gifte og bofaste. Det var altså i praksis mulig å kjøpe seg fri. Vernepliktsloven av 1816 var videre ikke særlig tyngende i praksis ovenfor bøndene. De som ble trukket ut måtte stå i rullene i fem år (i infanteri eller kjørende artilleri, eller sju år i øvrige våpenarter), før de i teorien skulle overføres til det bakre oppbudet, landvernet⁶⁷. Denne løsningen ble dog ikke gjennomført da det i praksis ikke var behov for mer enn 2000 mann av hvert kull. Når det da var ca. 10.000-20.000 fødte gutter i hvert kull, var det svært få som måtte gjøre militærtjeneste, og de som ble trukket kunne benytte seg av stillingsretten for å kjøpe seg fri. I tillegg var det slik at Nord-Norge som landsdel var fritatt for tjeneste. Loven gjorde i praksis at Forsvaret satt igjen med «de tvungne Fattige», hvor hovedmassen fikk gå fri⁶⁸.

Tjenestetiden var også lite tyngende i starten, hvor det i infanteriet var 75-90 dager per år, før det i 1830-årene stabiliserte seg rundt 20-30 dager årlig avhengig av hvilken avdeling man tjenestegjorde⁶⁹. Borgervæpningen var samlet omkring én uke i året⁷⁰. Disse øvelsene var

⁶⁶ Berg, 2001, s. 42

⁶⁷ Berg, 2001, s. 43

⁶⁸ Berg, 2001, s. 45

⁶⁹ NMT, 1853, s. 146

⁷⁰ NMT, 1853, s. 142

offtest om sommeren, og dette tilsa at landet var avvæpnet store deler av året (fra januar til juni) ettersom det var krevende å innlosjere og forpleie mannskapene⁷¹. Tiden man tilbragte i infanteriet var også noe som ble behandlet i den nye loven. Den svenske konge forsøkte å gjøre den norske tjenestetiden lik den svenske ved å redusere til fem år.

Resultatet var at Vernepliktsloven av 1816 og realitetene var totalt ulike. Mye av dette skyldtes i hovedsak en svak finansiell situasjon og svenske militære behov. I tillegg var tanken at også dette skulle være en midlertidig lov som skulle vare til Stortingets lovkomité fikk laget en gjennomarbeidet vernepliktslov. Vernepliktsloven av 1816 ble også preget av svenske ønsker. Særlig gjaldt dette at kongen fikk full kontroll over linjens 12.000 menige, samt at landvernet (som ifølge Grunnloven ikke skulle ut av landet) i praksis ble nedlagt. Dermed fikk svenskene en total kontroll over den norske militærmakten. Målet var at de norske soldatene skulle være et supplement som erstatningsmannskaper til svenskene⁷².

Sverige fikk gjennomslag for det som først og fremst ble en reduksjon av det norske forsvaret, samt at det ble en viss organisatorisk harmonisering mellom dem. En slik organisatorisk harmonisering var noe norske politikere tok til orde for å gjennomføre. Blant annet justisminister Poul Holst talte ønsket i 1830-årene at Norge måtte fortsette å være organisert likt Sverige⁷³. Dette viste seg blant annet ved ønsket om å ha lik tjenestetid i infanteriet på fem år. Disse ønskene kunne svenskene kun påvirke indirekte, da avgjørelsene hørte inn under Stortingets myndighetsområde⁷⁴. Dermed er det mulig å konkludere at Vernepliktsloven av 1816 var gjennomført på bakgrunn av mange sammenfallende hensyn. Dette gjaldt både landets sparsomme økonomi samt opprettholdelse av standssamfunnets privilegiesystem, og svenskens ønske om redusering av krigsmakten.

3.4.2 «Armeeforandringen» av 1817

Etter Vernepliktsloven ble vedtatt av Stortinget skulle den gjennomføres i praksis. Som et nasjonalt myndighetsområde var det de norske politikere som styrte loven av 1816. Selve gjennomføringen lå på den andre siden under kommandomessige forhold, og dermed noe som skule gjennomføres fra stattholder, feltmarskalk og generaladjutant. Der Sverige fikk mindre påvirkning i loven av 1816, var gjennomføringen noe de hadde høy kontroll over. Med

⁷¹ Berg, 2001, s. 44

⁷² Berg, 2001, s. 46

⁷³ St.forhandl. 1836-1837 okt., s. 149

⁷⁴ Berg, 2001, s. 46

allierte i stattholder Hans Henrik von Essen, generaladjutant Frederik Wilhelm Stabell og under ledelse av arméminister Peter Motzfeldt, ble den nye Armeeforandringen av 1817 gjennomført etter svenske ønsker⁷⁵. Ved sin rolle som stattholder fikk Hans von Essen instruks om å halvere Norges militære styrke, med bakgrunn i den dårlige økonomiske situasjon⁷⁶. De tre lederne beordret sammen med en organisasjonskomite med sjefene for de ulike våpenarter, en reduisering av Forsvaret.

Demobiliseringen av hæren ble ikke gjort etter ostehøvelprinsippet, og flere deler ble skjermet. Generalstabsstillinger gikk fra 11 til sju plasser, inkludert generaladjutanten. Artilleriet ble spart for å opprettholde fredsberedskap og vedlikeholdelse av festninger. Artillerikorpsset gikk fra 310 til 290 mann, de menige artilleristene burde ikke reduseres med mer enn fra 1332 til 1042, samt opprettholdelse av 60 offiserhjemler⁷⁷. Kavaleriet ble også spart, og mistet ikke mer enn 300 av de 1300 det var, i tillegg til 55 offiserhjemler. I tillegg ble ikke Ingeniørvåpenet rammet særlig av redueringen. Etter de andre våpenartene var unnagjort, fikk forsvarets hovedvåpen, infanteriet, beholde de soldat- og offiserhjemler som var til overs. I praksis ble dette en hardt rammet gruppe etter Armeeforandringen. Dette ble da 1642 vervede og 7952 utskrevne menige, med 375 offiserer⁷⁸. Disse skulle spres ut over hele landet, med unntak av Nord-Norge. Videre ble offiserkorpssett også rammet hardt og nådeløst. Etter redueringen fikk de til sammen ca. 500 offiserhjemler, som betød nedgang av 290 hjemler. Noen år senere var disse tallene i praksis økt hvor det totalt var 385 offiserer som ble permittert og mistet levebrødet sitt⁷⁹.

Oppbudsstrukturen ble også naturligvis påvirket av Armeeforandringen i 1817. Det bakre oppbud, landvernet, fikk tilført hjemler til å fylle oppbudet. Problemet var at det ikke var noen befalingsmenn eller andre styrker til å fylle disse hjemlene, og dermed var det bakre oppbud i praksis en ren og skjær fiksjon⁸⁰. I tillegg var feltarmeens eksisterende soldathjemler en forestilling, for den hæren som ble nedjustert var ikke-eksisterende på bakgrunn av

⁷⁵ NMT, 1867, s. 28

⁷⁶ Kristiansen, 2014, s. 101

⁷⁷ Berg, 2001, s. 47

⁷⁸ Berg, 2001, s. 48

⁷⁹ NMT, 1853, s. 138f

⁸⁰ Berg, 2001, s. 48

kapitulasjonen for Sverige i 1814. Dermed var det i praksis ingen hærstyrker som ble redusert.

Armeeforandringen presenterte noen større endringer i hærens organisering. Dette gjaldt særlig en omorganisering av hærens geografiske inndeling ved å avskaffe regimenter og innføring av brigade-inndeling. Denne omfattende endringen har i ettertid blitt ansett som den mest nedbrytende delen av 1817-ordningen⁸¹. Det var flere årsaker for dette, hvor den mulig viktigste bygget på en mer geografisk tilpasning. Regimentsordningen passet på mange måter ikke det langstrakte landet vårt på denne tiden⁸². Årsaken til dette var å gjøre endringer i et uhensiktsmessig system med store regimenter som ikke kunne dekke det langstrakte landet. Her var da mindre enheter organisert i brigade og korps bedre, spesielt etter demobiliseringen som ordningen også kom med. Denne endringen var noe som muligens brøt med de svenske ønsker og markerte en endring hvor de norske behov kom frem. Svensk hærstruktur var gjort gjennom regimenter, noe som gjør det rimelig å tenke seg at det beste for Sverige var å organisere det norske forsvaret også i regimenter.

Både vernepliktsloven av 1816 og Armeeforandringen av 1817 gjorde at hæren ble nedjustert betraktelig. Det var for mange på lang vei til avvæpning. En faglig vurdering av 1914 så på hæren som på langt nær ubrukelig, med store hull av vakanser og ledige stillinger⁸³. Det var store rekrutteringsproblemer, både til krigsskolen, men også til de vervede avdelingene. To sentrale utfordringer viste seg; verneplikten var ikke alminnelig, men begrenset til en stand og endatil tallbegrenset, samt at landvernet ikke var organisert⁸⁴. Likevel kommer de nasjonale behov frem som en ledende faktori i utviklingen av den norske hærstruktur. I tillegg kommer det også frem en motstandsvilje hos norske politikere hvor man så kritisk på de svenske ønsker. Disse to faktorene; nasjonale behov og motstandsvilje, ville komme til å prege 1800-tallets utvikling.

⁸¹ Berg, 2001, s. 50

⁸² NMT, 1867, s. 132

⁸³ Berg, 2001, s. 52

⁸⁴ Berg, 2001, s. 55

4 Militær utvikling i Europa

Denne oppgaven vil ikke gå detaljert inn på den militære utviklingen ellers i Europa. For å forstå hvorfor og hva som skapte endringene i det norske militæret, er det likevel relevant å ha en overordnet oversikt over utviklingen ellers i Europa. Land søker inspirasjon og blir på mange ulike måter påvirket av det som skjer internasjonalt. Dette gjelder både utviklingstrekk, slik som opprustning og polarisering, men også nyvinninger slik som teknologiske oppfinnelser eller strukturelle endringer. Det vil være særlig relevant å se på to av de største militærmaktene gjennom 1800-tallet, nemlig Frankrike og Preussen/Tyskland.

Tidligere har oppgaven belyst verneplikten som fenomen, hvor særlig Frankrike og Preussen stod frem som aktører. Videre er det relevant å se på andre generelle utviklingstrekk som kan ha påvirket norske politikere og offiserer. Dette gjelder særlig politisk utvikling gjennom 1800-tallet som påvirket trusselbildet. Her kan faktorer som militarisme og opprustning være viktige å belyse. I tillegg vil det være relevant å se på spesifikke fenomener som oppstod, hvor blant annet von Moltke d.es. generalstab vil være relevant, da den ble opphøyd som et organisatorisk ideal for de fleste statsmakter på slutten av 1800-tallet. Det vil også være viktig å se de store utviklingene som kommer, hvor blant annet militarisering står høyt. De utviklingene som skjer i Europa ville automatisk påvirke norske politikere og offiserer, noe vi ser blant annet i endringen av trusselbilder gjennom 1800-tallet.

4.1 Europeisk utvikling

Frankrike var på starten av 1800-tallet den nasjonen å etterligne, med Napoleonskrigene som et høydepunkt av deres overlegenhet⁸⁵. I norsk sammenheng er dog ikke Frankrike det landet med størst direkte eller indirekte påvirkning. Dette fordi det norske forsvaret i den første halvdel av 1800-tallet ikke hadde mulighetsrom til å gjøre større endringer. Fransk påvirkning vil likevel være relevant å trekke frem når det gjaldt prøyssisk påvirkning. Den franske dominansen var et utgangspunkt for de endringene som kom med Carl von Clausewitz i spissen. Likevel kom ikke Clausewitz sitt tankesett i søkelyset før etter de

⁸⁵ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 15

tyske samlingskriger. Frem til dette var det Antoine-Henri Jomini som var den dominerende militærfaglige autoritet, på lik linje som Frankrike var det militære idealet⁸⁶.

Med tysk dominans i samlingskrigene kom også Carl von Clausewitz sine tanker i søkelyset hos de fleste militærledelser på 1800-tallet. Clausewitz søkte mye inspirasjon i sin studie av Napoleon og hans nytenkning. Ved å ta utgangspunkt i mye av Napoleons og Frankrikes nytenkning, innledet Clausewitz det prøyssiske militærets modernisering⁸⁷. Sammen med Clausewitz kom også Gerhard von Scharnhorst som en drivkraft for gjennomføring av reformer i Preussen. Med Clausewitz og Scharnhorst i spissen kunne Preussen gå fra et nullpunkt etter Jena i 1806 og freden i Tilsit i 1807, til å bli én av de store militærmaktene i Europa⁸⁸. Dette gjorde de, som nevnt i verneplikts-kapittelet, ved å gå inn i en periode med reformer og modernisering under Clausewitz og Scharnhorst. Etter Napoleonskrigene var Preussen det eneste landet av stormaktene som beholdt verneplikten. Resten gikk tilbake til en pålitelig, vervet hær under aristokratiske offiserer de kunne stole på mens det kunne være sosial uro i landet⁸⁹. Clausewitz og Scharnhorst la dermed et grunnlag for en militær hærstruktur som i stor grad ville være til inspirasjon hos andre. Likevel kom det noen militære nyvinninger, med blant annet Helmuth von Moltke den eldre generalstab fra 1850-tallet.

Helmuth von Moltke den eldre (1800-1891) presenterte flere endringer i det prøyssiske militæret. Særlig kom han med en ny organisering hvor særlig generalstaben gjennomgikk modernisering etter han ble prøyssisk generalstabssjef i 1857. Helmuth von Moltke den eldre tok mye etter Clausewitz og hans store verk *Vom Kriege*, men revolusjonerte også en del med egne innovasjoner. Slagene ved Königgrätz mot Østerrike og Sedan mot Frankrike i samlingskrigene ble stående som bevis for den nye standard for den moderne krigføring. Frem mot første verdenskrig var Preussen, og etter 1871 Tyskland, blant de sterkeste militærmaktene i Europa. Dette kulminerte i en verdenskrig og i Versaillestraktaten av 1919 hvor mange av de prøyssiske nytenkningene innskrenket i Tyskland. En del av oppgaven vil derfor forsøke å se på hvordan Preussen kunne gå fra nullpunkt i 1806 til stormakt og ideal på knappe 60 år i samme århundre.

⁸⁶ Berg, 2001, s. 110-111

⁸⁷ Hobson, 2005, s. 136

⁸⁸ Hobson, 2005, s. 173

⁸⁹ Hobson, 2005, s. 149

Den politiske situasjonen i Europa var på mange måter stabil frem til 1840-tallet, hvor blant annet nedrustning stod sentralt for de fleste land. Fra revolusjonsåret i 1848 begynte den politiske ustabiliteten å vokse frem. I løpet av kort tid kom Krimkrigen, nye ideologier og italiensk samling. For Preussen/Tyskland startet det med Otto von Bismarcks inntreden i prøyssisk ledelse i 1862. Etter disse hendelsene kom det en lengre periode med ustabilitet. Med et ønske om tysk samling startet Bismarck et politisk spill for å sikre egne interesser. En effektiv militær ledelse kombinert med en jernkansler som drev gode forhandlinger, gjorde at krigsresultatene ble gode. Selv om det var noen gnisninger mellom von Moltke d.e. og Otto von Bismarck knyttet til politikkenes rolle i militær ledelse, var resultatene fra de tyske samlingskriger gode. Gnisningen bygget på at von Moltke d.e. mente at politikken ikke måtte forstyrre militær virksomhet, mens Bismarck på sin side hevdet at det var politikken og politikere som måtte være overordnet dersom det skulle komme tilstrekkelige seire ut av konflikter⁹⁰. Dersom den militære ledelse sikret seier over fiendens sjef, kunne politikerne sikre fred på eget lands prinsipper.

Det effektive prøyssiske maskineriet viste seg som et militært ideal fra de tyske samlingskrigene på 1860- og 1870-tallet. Samlingskrigene bestod av tre kriger for å samle Tyskland fra 1864-1871. Første krig sammen med Østerrike mot Danmark i 1864 for å erobre Schleswig og Holstein, deretter krig mot Østerrike i 1866 for å sikre prøyssisk herredømme i Tyskland, og til slutt mot Frankrike i 1871 for å erobre Elsass-Lothringen (Alsace-Lorraine)⁹¹. Preussen/Tysklands organisatoriske, teoretiske og teknologiske forsprang sikret raske og knusende seire i disse industrialiserte – men begrensede – kabinettskrigen på 1860-tallet⁹². Dette gjorde at de andre stormaktene måtte etterligne Preussen/Tysklands industrialisering for å ikke være forsvarsløse⁹³.

De tyske samlingskriger markerte en tydelig politisk ustabilitet som har vært under utvikling fra 1850-tallet. Dette gjorde at de europeiske stormakter igjen begynte å fokusere på de militære saker. Etter 1871 begynte flere av stormaktene å innføre allmenn verneplikt for å ta ut landets militære potensial. 1871 markerte også starten på en periode med spenning og Tyskland med en «halv-hegemoniell» stilling. Nå hadde Tyskland og Bismarck nådd sin

⁹⁰ Høiback, 2014, s. 169-170

⁹¹ Julsrud, & Oldervoll, 2022

⁹² Hobson & Kristiansen, 1995, s. 16

⁹³ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 19

maksimale ekspansjon uten å provosere frem noe motsvar fra de andre stormaktene⁹⁴. Dermed lå kortene klare for en periode med opprustning, særlig i sjøforsvaret. I tillegg var det flere politiske strider, kolonikappløpet, kamper om selvstendighet, og ikke minst alliansesystemet.

4.2 Helmuth von Moltke den eldre og det velsmurte stabsmaskineriet

Overskriften til dette underkapittelet er hentet fra Harald Høibacks omtale av von Moltke d.e. og hans generalstab⁹⁵. Han markerte en ny generasjon med offiserer i den prøyssiske hæren og la et grunnlag for militærstruktur som ville var i lang tid. Kombinert med alminnelig verneplikt og samlingen av større hærer, innførte von Moltke d.e. betydelige organisatoriske moderniseringer som gjorde det militære stabsmaskineriet bedre. Blant annet gjaldt dette utarbeidede jernbanenett og detaljerte kjøreplaner.

Et annet fenomen von Moltke d.e. presenterte var scenario-tenkning. Dette var utarbeidede planer for ulike kriger, med øvelser og krigsspill for å teste ut disse planene i fredstid.

Helmuth von Moltke den eldres generalstab var så farlig for de rundt at oppløsningen av denne det var en av de sentrale punktene i Versaillestraktaten av 1919⁹⁶. I den fransk-tyske krigen fra 1870 så man von Moltke d.es. velsmurte maskineri komme til syne. Frankrike hadde en stående hær på 300 000 soldater, mens Preussen kunne mobilisere nesten én million soldater. Frankrike hadde håp om å påføre et tysk nederlag før de rakk å mobilisere styrkene. Som et resultat av Preussens effektive mobiliseringsplaner kunne von Moltke d.e. samle hæren sin på 18 dager⁹⁷.

Teknologi var også med på å gi nye verktøy som von Moltke d.e. benyttet seg av. Likevel var det problemer knyttet til kommunikasjon, hvor «krigens tåke» fortsatt eksisterte i aller høyeste grad⁹⁸. Dette gikk ut på at etter en krig eller konflikt brøt ut, mistet ledelsen muligheten til å styre styrkene i kamp. Som en løsning på dette problemet forsøkte von Moltke d.e. å senke beslutningsterskelen ned til de som kjempet ved fronten. Med denne løsningen kom *Auftragstaktik*, eller «Oppdragsbasert ledelse», inn i bildet. Dette gikk ut på å

⁹⁴ Hobson, 2005, s. 206

⁹⁵ Høiback, 2014, s. 164

⁹⁶ Høiback, 2014, s. 172

⁹⁷ Høiback, 2014, s. 171

⁹⁸ Høiback, 2014, s. 166

gi selvstendighet og initiativ til de lokale lederne i de ulike stridsfeltene⁹⁹. På denne måten kunne det gjøres raskere avgjørelser bedre tilpasset det enkelte eksempelet. Her var det dog noen utfordringer. Gjerne var dette der hvor offiserene ble for selvstendige, initiativrike og fleksible¹⁰⁰. Disse egenskapene hos offiserer gjorde at oppdragsbasert ledelse både kunne være bra, men også enkelte ganger kunne man gå imot de ordrene ledelsen har sendt ut.

Under den fransk-tyske krigen var det også mulig å se hvilke muligheter andre kunne hatt dersom de hadde styrt etter oppdragsbasert ledelse. I rene infanterikamper var franskmennenes gevær betraktelig bedre enn de tyske, der sistnevnte led store tap. De franske lederne ved fronten hadde likevel ikke initiativ eller fullmakt til å kunne følge opp disse taktiske fremgangene, slik prøysserne kunne ved oppdragsbasert ledelse¹⁰¹. På den andre siden var det tilfeller i den fransk-tyske krig hvor von Moltke d.e. fikk utfordringer med oppdragsbasert ledelse. Dette gjaldt særlig offiserer som var enten utålmodige eller illojale¹⁰². Et annet aspekt ved oppdragsbasert ledelse var evnen til å begrense dødstall. Under 1. verdenskrig viste statistikken at det «ble i snitt 155 av hver tusende innkalte tyske soldat drept. Det tilsvarende tallet for britene, som i større grad praktiserte en mer systematisk og planmessig form for krigføring, dvs. *timetable war*, var 88»¹⁰³. Dette viste en manglende evne til å begrense dødstall.

Helmut von Moltkes generalstab var på mange måter en av de største militære nyvinninger på 1800-tallet. Det var en ny måte å føre krig på. Den prøyssiske generalstab hadde rett og slett redusert krig til matematikk og stabsmetodikk¹⁰⁴. I fredstid drev generalstaben med en systematisk studie av krigen og utarbeidet flere ulike krigsplaner, kombinert med øvelser på de ulike scenarioene. Videre sørget den prøyssiske generalstab for en effektivisering i mobilisering, hvilket ga en avgjørende fordel på slagmarken¹⁰⁵. Når forsvaret hadde planer klare for de ulike scenarioene, var det også enklere å iverksette mobilisering. I tillegg sørget planleggingen av scenarioene for at alle offiserer hadde en felles plan som gjorde at de kunne drive effektiv oppdragsbasert ledelse.

⁹⁹ Høiback, 2014, s. 167

¹⁰⁰ Høiback, 2014, s. 168

¹⁰¹ Høiback, 2014, s. 171

¹⁰² Høiback, 2012, s. 171

¹⁰³ Høiback, 2014, s. 170

¹⁰⁴ Høiback, 2014, s. 173

¹⁰⁵ Hobson, 2005, s. 190

5 «Det lange århundret»

Overskriften til dette kapittelet er en benevnelse på et utvidet syn på 1800-tallet som varte fra den franske revolusjon i 1789 frem til utbruddet av den første verdenskrig i 1914. Dette er også en passende samlebetegnelse for å best mulig samle de hendelser i norsk militærhistorie på 1800-tallet. Innholdet i denne oppgaven vil likevel ikke følge samme tidsperiode. Det vil være oppsamling av de mange hendelsene og utviklinger mellom Grunnloven av 1814 og frem til hærordningen av 1887. Fra Grunnloven av 1814 kom en periode uten særlig militær utvikling. Dette er flere tiår preget av stor økonomisk krise, internasjonal stabilitet og en sterk unionspartner i Sverige. Det var ikke før 1850-tallet og fremover at det militære spørsmålet tok fart.

5.1 1820-1850: Tiårene med økonomiske begrensninger

Årene etter Grunnloven var spesielle, da man både var optimistisk for et eget Norge, samtidig som det var et nytt forhold til unionsherre i Sverige. Vi fikk beholde nasjonalforsamlingen, domstoler, politi og eget forsvar, og militært beholdt vi hær, marine¹⁰⁶. Likevel mistet vi kontroll over utenrikspolitikken. Hæren var organisert i to oppbud, linjen og landvern, hvor sistnevnte kun var forbeholdt innenlands bruk.

Utviklingen fra 1820-tallet var preget av de tendensene som allerede var startet i verneplikts- og dimensjoneringsloven av 1816. Her var det svenske ønsker som kom trumfende igjennom, hvor blant annet hæren ble halvert, de fleste festninger nedlagt og en generell kraftig nedrustning¹⁰⁷. Det er likevel viktig å påpeke at nedrustning var også noe som var gjeldende ellers i Europa og det var ikke bare svenske ønsker.

Den første store militærfaglige endringen kom ikke før august 1833. En anmodning om å utarbeide en ny flåteplan ble iverksatt. Dette var noe som ikke hadde blitt systematisk utviklet siden 1814¹⁰⁸. Her skulle man se på nybygging og kostnadene som kom med dette.

Innstillingen fra kommisjonen som skulle utarbeide denne nye planen lå klar 1835. Ønsket var en betydelig økning av fartøyer, fra 84 til 208, og planen ble vedtatt i Stortinget i 1836

¹⁰⁶ Børressen, 2022

¹⁰⁷ Børressen, 2022

¹⁰⁸ Kristiansen, 2014, s. 104

med 53 mot 43 stemmer¹⁰⁹. Her ser vi et tydelig ønske om styrkning av kystvernet, uten at en finansiering var sikret. Finansieringen av denne flåteplanen uteble også.

Videre dukket det frem en ny dominerende forvarsmentalitet i den norske hæren, i stor grad etter svensk mønster. Tanken var at militæret ved invasjon skulle trekke seg tilbake til et befestet punkt sentralt i landet¹¹⁰. Som et resultat av den nye forsvarsmentaliteten kom det i november 1836 en kommisjon som skulle gjennomgå norske festningsverk og sette en befestningsplan for hele landet. Det viste seg at kysten ble vårt fremste forsvarsobjekt. Dermed var det essensielt å stille med et sterkt kystforsvar for å sikre statens overlevelse under et angrep. Dette gjorde at utviklingen av to festningsverk ble gitt høy prioritet, med utbygging i Drøbaksundet og en marinens hovedbase i Horten. Her ble bevilgningen gitt og festningen i Drøbak ble bygget ferdig i 1848, mens resten stod klart i 1856. Det gikk altså en periode til finansiering til den nye befestningsplanen var på plass. Hovedbasen i Horten viste seg å forverre et allerede overbelastet statsbudsjett. Ved 1840-tallet var fortsatt økonomi en sentral del av de spørsmålene i det norske forsvar. Ellers var det også et klart manglende økonomisk styre ved flere av prosjekteringene av nye fartøy.

Landvernet var fremdeles i 1837 en fiksjon. Selv om det på papiret skulle bestå av 8000 mann med befal og ellers nødvendig organisering, var ikke dette noe som ble gjennomført i praksis¹¹¹. Noen stillinger var besatt, men den bevilgningen som trengtes var fraværende fra Stortinget. Øvelsestiden var tilnærmet fraværende, med noen dagers øvelser hvert andre år¹¹².

Modernisering også et tema som begynte å komme frem i løpet av 1830-tallet. Blant annet kom generaløytnant Johan Georg Ræder i 1839 med en programartikkel hvor han blant annet ønsket en gjenreisning av generalstaben og ingeniørkorpset¹¹³. Organisatorisk ønsket han også en samling av den øverste ledelse, som nå var todelt mellom departementene og armé- og marinekommandoene. Disse ønskene så man innfris etter hvert, med generalstabsreform i 1850, samling av kommando og departementene, fusjonering av militærdepartementene, og hærordning av 1887.

¹⁰⁹ Kristiansen, 2014, s. 104

¹¹⁰ Kristiansen, 2014, s. 105

¹¹¹ Berg, 2001, s. 116

¹¹² NMT, 1853, s. 140

¹¹³ Berg, 2001, s. 144

Likevel var ikke alt fullt så negativt for det norske forsvaret. For selv med armé- og marinedepartementet som begge var forholdsvis små og med liten påvirkning på den daglige virksomhet, kunne en ny tid i norsk militærhistorie finne sted. Utviklingen som er synlig frem mot midten av 1800-tallet, var gjort særlig gjennom spesialkommisjoner. Disse skulle være med å sikre sitterhetsinteresser og vurdere en økonomisk evne. Regjering og departement stod sentralt i oppnevningen av kommisjoner enten etter Stortingets anbefaling eller etatens egne behov. Disse kommisjonene rapporterte dermed videre til Stortinget som kunne fatte vedtak eller om det bare var som informasjon. Derfor er det mulig å se en langsiktig militær utvikling hvor departementene kom i gang med grunnleggende reformer allerede fra 1814¹¹⁴. Med dette kunne departementene bruke kommisjoner, kombinert med regnskaps- og revisjonsvirksomhet, til å legge grunnlag for en effektiv kontroll. Dette gjorde at det var enklere å stake ut en ny kurs for hæren og marinen.

5.2 1850-tallet: forsvarssaken i vinden?

Fra 1850 begynte det norske forsvaret for alvor å sette en egen kurs for hvordan hærstrukturen skulle være. Det fra denne tiden at påvirkning fra andre land, slik som Preussen/Tyskland, stod sentralt. Når statsmakter skulle stake en ny kurs, er det vanlig å søke inspirasjon fra de ledende militærmakter. Perioden fra grunnloven og frem til nå var på mange måter en reduksjon av forsvaret kombinert med et aktivitetsnivå på linje med det som kan omtales som en «dvaletilstand»¹¹⁵. I 1850 var situasjonen en helt annen enn tidligere. Først og fremst var den økonomiske situasjonen betraktelig bedret fra de tidlige unionsårene. Det var nå mulighet å kunne lage en organisasjon som lignet delvis på de europeiske. Videre var en av de viktigste hendelser på 1850-tallet inntreden av nye strømninger politisk og militært. Nå begynte de ulike stormaktene virkelig å utvikle sine militære styrker etter en internasjonal periode med demobilisering. Til slutt var det også flere konflikter som hadde for det meste indirekte effekt på Norge og som gjorde at det ble behov for å endre de militære hensyn som ble gjort.

Med bakgrunn i disse tre nye utviklingene ønsket Armédepartementet å modernisere seg selv. Dette for å tilpasse seg endringene i Europa. Dette brakte en periode hvor man diskuterte de ulike retningene som etaten kunne gå. Særlig kom det en rekke store spørsmål knyttet til om

¹¹⁴ Kristiansen, 2014, s. 107

¹¹⁵ Kristiansen, 2014, s. 115

hæren og marinen skulle følge de internasjonale trendene eller ei. Det var tre store utfordringer i Armédepartementet på midten av 1800-tallet som illustrerer hvorfor det måtte tilføres fagkunnskap¹¹⁶. Først og fremst var vekst og modernisering med på å trenge frem en ny rasjonell måte å anvende bevilgningene på. Deretter ble det viktigere å intensivere arbeidet med å skape en organisasjon som kunne ta opp i seg flere vernepliktige. Til slutt var det også viktig å finne bedre måter å ha en saksbehandling som gjorde samarbeidet mellom instanser enklere og mer hensiktsmessig.

Den organisatoriske løsningen av departementene hadde ved inngangen til 1850-tallet flere svakheter. Først og fremst var det en manglende militærfaglig innsikt som kunne gjøre vurderinger på en troverdig måte. Departementet hadde et utgangspunkt med overvekt av jurister og offiserer som representerte sine forsvarsgrener¹¹⁷. Dermed var det stilt spørsmål til de militære departementenes evne til å fatte gode beslutninger. Videre ble kompleksiteten ved enkelte utbyggingsprosjekt enda større, hvilket skapte et behov for å øke departementenes evne til å foreta gode prosesser¹¹⁸. Dette behovet kom særlig frem etter flere økonomiske tabber i marineutbyggingen, slik som den nye hovedbasen i Horten.

En organisatorisk modernisering ble også aktuell i spørsmålet om hærstruktur. Dette gjaldt en eventuell sentralisering av styrker i store garnisoner, samt en endring i opplærings- og tjenestetiden¹¹⁹. Endringen i opplærings- og tjenestetid skulle gjøre at man holdt styrkene et halvt år om gangen, og kombinert med sentrale garnisoner, som ifølge flere, ville føre til en stående hær. Dette var noe som man hentet fra den internasjonale militære utvikling, med da særlig Preussens ordning i 1850-tallet som målestokk.

På 1850-tallet begynte også en tydelig modernisering av marinen, som ellers i Europa på denne tiden. Dette var en periode hvor teknologien innenfor sjøfart tok omfattende steg. Enkelte hevder at perioden og de endringene var så store at man kan snakke om en «sjømilitær revolusjon» som totalt endret alt¹²⁰. Denne prioriteringen av marine og flåteplaner gjorde at det også oppstod en periode hvor man hadde mange økonomiske feller. I ettertid ser

¹¹⁶ Kristiansen, 2014, s. 129

¹¹⁷ Kristiansen, 2014, s. 155

¹¹⁸ Kristiansen, 2014, s. 155

¹¹⁹ Kristiansen, 2014, s. 115

¹²⁰ Kristiansen, 2014, s. 135

man hvordan den enorme teknologiske utviklingen påvirket slik at man gjorde flere feilinvesteringer både i marinen, men også i befestninger i Drøbaksundet¹²¹.

Moderniseringen av departementene tok mange av de sivile oppgaver fra militæretaten og over i sivile hender. Siden grunnloven og perioden frem til 1850 var det ledig arbeidskapasitet i det militære departementet, hvilket førte til at man enklere kunne håndtere disse sivile oppgavene. Dette gjaldt spørsmål knyttet til veier, kanaler, fyr- og merkevesen, hydrografi og geografisk oppmåling¹²². Grunnet flere militære saker ble arbeidskapasiteten endret. Av denne grunn plasserte departementet flere oppgaver i sivile hender¹²³.

Noen talte Sveriges sak også i Norge på 1850-tallet. Johan Georg Ræder var også i 1850-årene opptatt av en militær modernisering. Han var kongens adjutant, noe som gjorde at han til daglig hadde samtaler med han¹²⁴. I 1853 tok han til ordet for en ytterligere sammenslåing av det norske og svenske forsvar ved å bygge en felles militær identitet. Dette gjorde han ved å skrive i Norsk Militært Tidsskrift hvor han mente at den ønskede modernisering kun kunne oppstå gjennom sammenknytting med det svenske¹²⁵. På denne måten ville man svare på de internasjonale tendensene samtidig som man sørget for et unionsforsvar.

5.2.1 Generalstabsreformen av 1850

En langvarig utfordring i det norske forsvaret var en liten profesjonalisering av organisasjonen. Særlig gjaldt dette generalstaben, som siden 1830-tallet var redusert til et lite kontor med administrative oppgaver. Samtidig som modernisering begynte å bli et tema ellers i forsvaret, var også generalstaben under lupen. Generalløytnant Ræder ønsket allerede i 1839 at generalstaben skulle gjenreises etter prøyssisk mønster under Scharnhorst. Den franske general Laurent de Gouvion Saint-Cyr og hans generalstab under revolusjons- og Napoleonskrigene var også et ideal Ræder dro frem¹²⁶. Ræder ønsket videre å koble den norske generalstab med den svenske. Dette ønsket var noe som møtte stor motstand blant norske offiserer og politikere. Blant annet general Wedel Jarlsberg stod imot Ræders ønske, men disse inngikk et kompromiss hvor man kunne ta utgangspunkt i Preussen/Tysklands

¹²¹ Kristiansen, 2014, s. 115

¹²² Kristiansen, 2014, s. 117

¹²³ Kristiansen, 2014, s. 153

¹²⁴ Berg, 2001, s. 157

¹²⁵ NMT, 1853, s. 36

¹²⁶ Berg, 2001, s. 145

generalstab, hvilket resulterte i en ny generalstabsplan i 1850¹²⁷. Dette ble starten på en lengre periode med profesjonalisering i det norske militæret.

Kjennetegnet ved den nye generalstaben var at den skulle være et korps på høyt teoretisk nivå, og ønsket var at offiserene skulle få teoretisk opplæring der. Generalstaben skulle følge *passasjesystemet*, som gikk ut på at offiserene skulle inn i staben for å få seg teoretisk innsikt, før de senere skulle ut i feltarmeen igjen¹²⁸. Passasjesystemet var også en av de viktigste prinsippene fra generalstabsreformen. Ved at offiserene kunne utvikle egen kompetanse, kunne også feltarmeen nyte av dette.

Selv om generalstabsreformen ble vedtatt, manglet det som mye annet på 1800-tallet bevilgninger fra Stortinget. Selv om mange så reformen som en «sjelden god» reform, var det nok et skrivebordsprodukt som ikke hadde tilstrekkelig økonomisk finansiering¹²⁹. Dette rammet den manglende muligheten til å ha generalstabsøvelser. Det første krigsspillet til den nye generalstaben ble ikke gjennomført før i 1867¹³⁰. Passasjesystemet led også som et resultat av manglende finansiering. De offiserene som skulle inn i generalstaben, ble ikke erstattet i felten. Dermed ble avdelingene stående uten dyktige offiserer, ofte i lengre tid.

Generalstabsreformen så i stor grad på den prøyssiske modellen som mål å følge. En utfordring som oppstod her, var møtet mellom de to lands ulike politiske situasjon. I Preussen/Tyskland fikk von Moltke d.e. mulighet til å kjøre sitt eget løp, mens de i Norge måtte følge det ryddige forholdet mellom krigsmakt og stat. Det var en manglende selvstendighet i den norske generalstaben som gjorde at det ikke var mulig å fatte egne strukturelle avgjørelser.

5.2.2 Kommisjonene av 1855 og 1856

I arbeidet med modernisering av det norske forsvaret ble det blant annet nedsatt to kommisjoner. Kommisjonen av 1855 skulle utarbeide moderniseringen av marinen, hvor flåteplanen av 1833 skulle gjennomgås. Denne eldre flåteplanen var kjennetegnet som svært ambisiøs og lite gjennomførbart. Derfor kom det i 1855 en ny kommisjon som skulle utarbeide en ny flåteplan. Resultatet av den nye planen var lik den gamle, og ambisjonsnivået

¹²⁷ Berg, 2001, s. 145

¹²⁸ Berg, 2001, s. 145

¹²⁹ Berg, 2001, s. 147

¹³⁰ NMT, 1874, s. 408

var ikke sunket stort. Dermed var det en uendret situasjon for marinedepartementet når det gjaldt utarbeidelse av ny flåteplan. Kommisjonen av 1855 var viktig for utviklingen på 1850-tallet, som starten på en dominoeffekt som kom til å skape varige endringer.

Kommisjonen av 1855 utgjorde sammen med en ny unionskommisjon av 1856 et unionelt ønske om å utrede forsvaret. Disse skulle sammen se på unionsforsvaret med særlig fokus på den nye strategiske stillingen til unionsrikene. Dette arbeidet ble viktigere etter Krimkrigen fra 1853-1856. Denne krigen skapte en økt frykt i Sverige for en russisk trussel som gjorde at det ble behov for en avklaring om forpliktelser i forsvarssammenheng¹³¹. Dette trusselbildet kom også frem ved forhandlingene av Novembertraktaten av 1855. Unionen sikret seg vestlig (Storbritannia og Frankrike) garanti for støtte dersom noen angrep svensk eller norsk integritet. De teknologiske nyvinningene på 1800-tallet var også med på å påvirke det østlige trusselbildet. For som Johan Georg Ræder påpekte var det ikke lenger en lang overfart fra Russland, men snakk om under 24 timer reise til Stockholm¹³². Alle disse faktorene var med på å endre Carl Johans forsiktige linje ovenfor Russland.

Et annet bidrag kommisjonene kom med var å iverksette en debatt som ville prege de neste tiårene og helt frem til 1940, nemlig debatten organiseringen av hærstyrkene. Denne debatten omfattet mange faktorer, men åpnet for valget mellom «den lille, men gode hær» eller «den store og vanskelig tilgjengelig hær»¹³³. Kommisjonens endelige forslag gikk i større grad mot den militaristiske retningen. Dette innebar at hvert av unionsrikene skulle bidra med styrker som tilsvarte 2.5% av folkemengden. For Norge tilsvarte dette 37 500 mann, fordelt på 24 000 til hæren og 13 500 til marinen. I tillegg kom kommisjonen med en påstand som i ettertid kan være veldig lett å avvise, nemlig at det var lite sannsynlig med dyptgripende teknologiske endringer, og at det derfor var grunn til å tro det var lenge til neste gang.

I ettertid er dette en enkel påstand å avkrefte. Ifølge Kristiansen er det særlig tre ting fra kommisjon som er verdt å ta med seg¹³⁴. Først og fremst var de måltallene for opprustning av de militære styrker helt urealistisk for Norge og Sverige. Videre var hovedmålsetningen til kommisjonen å styrke unionsforsvaret. Det ble likevel ikke opprettet en felles militær institusjon som skulle sikre unionens forsvar. Til slutt var kommisjonens arbeid bare en

¹³¹ Kristiansen, 2014, s. 137

¹³² NMT, 1853, s. 151

¹³³ Kristiansen, 2014, s. 138

¹³⁴ Kristiansen, 2014, s. 138

begynnelse på det som skulle være en «langtrukken og dyptgripende militær endringsprosess som skulle pågå uten stans til første verdenskrig»¹³⁵. Videre kan man se at kommisjonens arbeid førte til noe økte budsjett til hær og marine, men Stortingets strenge linje på bevilgning fortsatte.

5.3 1860-1885: forsvarsdebattens tiår

Fra kommisjonene av 1855 og 1856 begynte forsvarssaken å engasjere den norske politiske debatten. Dette grunnlaget var starten på en militær modernisering som ville vare helt frem til utbruddet av første verdenskrig. Hendelsene i Europa på 1850- og 1860-tallet viser at politikernes fokus og holdning til forsvarssaken var under endring. Nå økte bevilgningsgraden delvis fra slutten av 1850-tallet. Det ble også satt i gang en reformprosess, hvor perioden med lavt aktivitetsnivå gjorde at behovene for investeringer var høye.

De norske politikernes holdninger og prioriteringer ble særlig preget av de tyske samlingskrigene. Nå ble det igjen tatt opp nye spørsmål om verneplikt i Norge. Disse krigene viste igjen at alminnelig verneplikt var den nye militære standard. Nå var det aktuelt om Norge skulle prøve å hente ut «nasjonens militære kraft» ved å mønstre store troppestyrker¹³⁶. Etter samlingskrigene så de norske offiserene og den militære ledelsen på den tyske hærordning og verneplikt som et militært ideal. Den liberale siden så på en slik militarisering av samfunnet med et mer kritisk blikk¹³⁷. Dette ble konfliktlinjen i debatten på 1860-tallet.

Verneplikten slik den ble i Norge og Frankrike var på ingen måte styrt av de ideene som man ofte har forbundet med allmenn verneplikt. Det var på mange måter de praktiske behov som var styrende i innføringen av verneplikt slik det var i Frankrike på slutten av 1700-tallet og i Norge på starten av 1800-tallet. Den franske verneplikten *Levée en masse*, ble ikke innført med den store revolusjon i 1789, men med innføringen av republikken i 1793¹³⁸. Dette kom med bakgrunn i Napoleon og hans praktiske behov for masseutskrivelser. Det samme praktiske behovet gjaldt i norsk sammenheng. Den praktiske gjennomføring av verneplikten stod sentralt, og sakens kjerne lå i om den hjemlet soldater til tjeneste i fredstid. De fleste

¹³⁵ Kristiansen, 2014, s. 138

¹³⁶ Kristiansen, 2014, s. 123

¹³⁷ Kristiansen, 2014, s. 124

¹³⁸ Stubberud, 2004, s. 4

motstanderne av verneplikt på Eidsvoll i 1814 og på det første Storting egentlig støttet allmenn verneplikt, men kun når det var forsvar av nasjonen i fredstid¹³⁹.

I tillegg til debatten om verneplikt var det også en fortsettelse av debatten om en militærunionisme. Til dette kom den pensjonerte general Jacob Gerhard Meydell i 1859 med et klart svar. Han mente det norske forsvaret ikke måtte søke et overstatlig unionsprosjekt som forsvar, men at en fungerende alminnelig verneplikt skulle forsvare landet mot ytre farer¹⁴⁰.

Stortingets motstandsvilje fortsatte inn i 1860-tallet, til tross for at Wergeland og Carl 15. fortsatte mot sitt mål om et felles unionsforsvar. Selv etter en mulig krigsfrykt etter Preussen/Tysklands kriger mot Danmark og Østerrike stod motstandsviljen sterkt. Kong Carl 15. forsøkte også å reise til Christiania for å legge press på motstandsviljen, men dette visste seg å gi motsatt effekt. Etter en stund ble Wergeland sendt til Sverige til statsrådstjeneste og i 1868 ble han erstattet av en ny statsråd som støttet Stortingets syn mer. Dette førte til en ny revisjon av vernepliktsloven. Den nye marineministeren Wentzel Wolfgang Haffner led samme skjebne som Wergeland, og trakk seg som følge av Stortingets mistillit til han. Disse statsrådsavgangene viser en ny retning Stortinget tok og kan kjennetegnes som en «kollisjonskurs med de militære departementene og de to statsrådsavgangene må forstås som et tidlig varsel om parlamentarismen og at statsrådene snart skulle bli tvunget til å stå til ansvar overfor nasjonalforsamlingen»¹⁴¹. Det skulle tas et oppgjør med den tradisjonelle styring av Forsvaret som bidro til en uansvarlig og udemokratisk oppførsel.

De tyske samlingskrigene hadde effekt på flere ting enn bare spørsmålet om verneplikt. Ved inntreden av Tyskland som en militærmakt på 1860- og 1870-tallet kom det også en drastisk endring i det generelle trusselbildet. Den tyske seieren i 1871 gjorde at de avtalene som gjaldt fra Novembertraktaten var svekket, ettersom Tyskland viste seg sterkere enn franskmennene. En effekt ved det endrete trusselbildet, var at man blant annet så på Nord-Norge og en eventuell innlemmelse av denne regionen i forsvaret. Her kom den

¹³⁹ Stubberud, 2004, s. 4

¹⁴⁰ NMT, 1859, s. 41

¹⁴¹ Kristiansen, 2014, s. 148

militsinspirerte kaptein Nils Jørgen Gregersen med en konklusjon om at Nord-Norge måtte bringes inn i militærvesenet ved å også ha verneplikt der¹⁴².

I tillegg ble den nye spenningen mellom stormaktene i Nordsjøen og Nord-Atlanterhavet viktig i det nye trusselbildet. Den nye spenningen kunne gjøre at kysten ble nært stormens sentrum eller at det kom en direkte invasjon i Norge¹⁴³. Kysttrussellen gjorde også at flere tok til ordet for å sikre innfarten til hovedstaden. En ung aspirant i generalstaben listet opp flere trusler i 1874, hvor det blant annet var viktig å starte med arbeid på festninger i tilgangen til Kristiania¹⁴⁴. Stortingets budsjettvedtak førte til en marineaktivitet inn i 1870-årene. Etter flåteplanen av 1855 ble vedtatt, ble det i 1872 igangsatt en ny utfredning for ny flåteplan. Dette resulterte i flåteplanen av 1877 til Lerche Johansen, som var marineminister¹⁴⁵. Hovedpoenget i denne planen var å være en kystforsvarsplan med endring i fokus fra hav til kyst, der planen kjennetegnes som moderat og politisk realistisk å gjennomføre. Selv med en realistisk ramme ble ikke denne flåteplanen vedtatt, på lik linje som de tidligere planene.

En sak som lenge hadde vært debattert i Norge var den såkalte stillingsretten, eller de frikjøpsordninger som hadde eksistert siden innføringen av verneplikten i 1816. Her var blant annet general Meydell en av de fremtredende motstanderne for ordningen, da han hadde i flere tiår forsøk å avskaffe den. Når general Meydell gikk bort i 1876 ble han hyllet i Norsk Militært Tidsskrift. Her ble han gitt æren for å gjøre alminnelig verneplikt til noe som er likt for alle borgere i samfunnet¹⁴⁶. Meydell tok flere ganger til orde for å gjøre verneplikten alminnelig. Dette gjorde han blant annet ved Vernepliktsloven av 1844, hvor bybefolkningen skulle likestilles med landbefolkning¹⁴⁷. Dette var dog en sannhet med modifikasjon. Blant annet studentene var fortsatt fritatt, noe Meydell naturligvis mente var helt ubegripelig¹⁴⁸.

Gjennom perioden som omtales her gjennomgikk verneplikten en debatt mellom de ulike retningene. Særlig stod kampen som nevnt mellom den liberale siden som ønsket en sterk milits-inspirert hær, og offiserene som ønsket en sterk organisasjon som kunne samle de vernepliktige. I 1885 kom det et kompromiss mellom disse fløyene, hvor begge virker å til

¹⁴² NMT, 1871, s. 345f

¹⁴³ NMT, 1874, s. 314

¹⁴⁴ NMT, 1874, s. 168-213

¹⁴⁵ Kristiansen, 2014, s. 139

¹⁴⁶ NMT, 1876, s. 270-274

¹⁴⁷ Berg, 2001, s. 187

¹⁴⁸ NMT, 1846-1847, s. 170

dels søke inspirasjon hos Tyskland¹⁴⁹. Resultatet av verneplikten vises gjennom vernepliktsloven av 1885. Denne etablerte tre oppbud etter tysk mønster, hæren ble tallmessig større, og tjenestetiden forlenget. Sistnevnte var dog ikke i nærheten av den samme tiden som ble gjennomført i Tyskland.

5.3.1 Parlamentarismen

Denne oppgaven vil ikke dekke parlamentarismens inntog i norsk politikk, men det vil likevel være en sentral del å undersøke for å belyse utviklingene fra 1880-tallet og utover.

Parlamentarismen ble innført i Norge etter en lengre periode med politisk uro. Etter flere ulike regjeringssammensetninger ble det dannet en ny regjering under venstres leder Johan Sverdrup¹⁵⁰. Med Sverdrup i ledelsen startet demokratiseringen av samfunnsinstitusjoner. Det ble også en periode med en frykt for blant annet borgerkrig og statskupp.

For de militære departementer skapte parlamentarismens gjennombrudd betydelige endringer. Først og fremst var prosessen med å finne nye ministre vanskelig for Sverdrup. Etter mange kandidater som var uaktuell enten for konge, statsminister, Venstre eller hæren, endte det med at han selv tok på seg ansvaret for de militære departementer¹⁵¹. Denne utnevnelsen skapte en forventningsbølge for flere av de som støttet moderniseringen av det norske forsvaret¹⁵². Sverdrup følger rekke menn i norsk militærhistorie som ønsket modernisering, etter aktører som Johan Georg Ræder fra 1839 og Niels Christian Irgens på slutten av 1860-tallet. Han gjennomførte kanskje den største endringen i den militære organisasjonen, nemlig en samling av begge departementene i 1885. Dermed ble Norge det første landet som samlet militæretaten under et departement¹⁵³. Denne fusjonen av departementene var tidlig i europeisk målestokk, ettersom det skjedde først i Storbritannia i 1946, i Sverige 1920 og Prøysen 1914¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Kristiansen, 2014, s. 124

¹⁵⁰ Kristiansen, 2014, s. 141

¹⁵¹ Kristiansen, 2014, s. 144

¹⁵² Berg, 2001, s. 212-213

¹⁵³ Kristiansen, 2014, s. 144

¹⁵⁴ Berg, 2001, s. 213

5.4 Perioden 1814-1885 oppsummert

Perioden som omtales i dette kapittelet kan veldig klart deles i to deler som kan virke som motsetninger. Den første halvdel preges av en dårlig økonomi og demobilisering av forsvaret, hvor sistnevnte også kan trekkes inn i svensk politikk og internasjonale trender. En ny forsvarsmentalitet begynte å ta form, hvor det blant annet ble fokus på festningsutbygging.

Fra 1850 og fremover ser vi forsvarssaken komme betraktelig mer i fokus. De styrende trekkende fra perioden var de nasjonale behovene¹⁵⁵. Dette var trekk som politikerne stod for, og militærledelsens forslag kom i andre rekke. Parlamentarismens innføring i 1884 var med på å befeste folkeforsamlingens makt over militæret. På mange måter var militærledelsens ansvar bare å følge de bestemmelser og retningslinjer som kom fra Stortinget¹⁵⁶.

Sakens kjerne lå i siste halvdel av 1800-tallet da debatten stod om hvilken retning det norske forsvaret skulle ta. Skulle det følge de internasjonale trender som hadde en stående vernepliktig hær, eller skulle militærstanken etter sveitsisk mønster dominere? Det som går igjen var ønsket om et forsvar av landet mot utenforståelse land, og flertallet mente hovedsakelig dette kunne løses gjennom «folket i våpen»¹⁵⁷.

Begivenhetene i den norske politikken i 1884 og etablering av departementet i 1885 skapte et nytt liv i spørsmålene som hadde vært sentral fra starten av 1860-tallet. Dette gjaldt både forfatningsstriden, forsvarsordning og verneplikts praktisering¹⁵⁸. Ved parlamentarismens inntog i det politiske landskapet var det også en endring i makthierarkiet. Mange av de gamle i sentraladministrasjonen og offiserskorpset hadde mistet mye av sine «vetokrefter»¹⁵⁹.

Dermed ble mange av de som tidligere ville gitt motstand, fjernet fra det politiske spillet. Perioden markeres med en sentral retning hvor de militære idealer nærmet ble «hugget i stein»¹⁶⁰. Dermed lå kortene til rette for en ny stor og landsdekkende hær som ville komme få år etter.

¹⁵⁵ Kristiansen, 2014, s. 115

¹⁵⁶ Kristiansen, 2014, s. 115

¹⁵⁷ Kristiansen, 2014, s. 118

¹⁵⁸ Kristiansen, 2014, s. 144

¹⁵⁹ Kristiansen, 2014, s. 144-145

¹⁶⁰ Kristiansen, 2014, s. 145

6 Hærordningen av 1887

6.1 Innledning

Stortinget vedtok i 1887 en hærordning kalt den hjorth-sverdrupske hærordning. Dette var den første totale omforming av hæren siden 1817¹⁶¹. Etter den store reduksjonen i dimensjoneringsloven og arméforandringen i 1816-1817, var det på 1880-tallet behov for å gjøre en omfattende reform¹⁶². Hærordningen har navnet etter de to drivkreftene bak, nemlig stats- og forsvarsminister Johan Sverdrup og oberstløytnant Anton Hjorth. Disse hadde allerede utarbeidet et forslag i 1879 og når det da ble vedtatt en ny ordning i 1887, var denne godt forberedt og baserte seg på forslaget fra 1879. Kjernen i denne hærordningen var ønsket om et folkeforsvar. Forslaget ble vedtatt selv om både kongen og militærledelsen var tydelig motstandere av den nye ordningen. Hærordningen som ble vedtatt i 1887, ble igjen satt i kraft i 1888-1889, men jeg vil i denne oppgaven omtale det som hærordningen av 1887.

Hærordningen var en gjennomføring av vernepliktsloven av 1885, og må dermed ses i sammenheng med den. Vernepliktsloven av 1885 på sin side var en gjennomføring av innføringen av den alminnelige verneplikt fra 1876 og fra Grunnloven av 1814. Den må også ses i sammenheng med utviklingen fra 1850-tallet og utover. Da kom et behov for og ønske om å sette en ny kurs for det norske forsvaret. Det var store behov for modernisering, både organisatorisk og teknologisk. Samtidig som det ble et økende fokus på de militære spørsmål fra 1850-tallet, kom parlamentarismen med et økt mulighetsrom for norske politikere.

Debatten om hvilken kurs det norske militæret skulle ta, har stått mellom en militinspirert hærstruktur og en ordning inspirert av blant annet stormakten Preussen/Tyskland. I tillegg var et sentralt mål å sikre nasjonal kontroll over hæren ved å samtidig svekke den svenske kongens kontroll. Altså flytte makten fra konge og embetsverk over til Stortinget og de folkevalgte.

Kjennetegnene av hærordningen av 1887 brøt med noen av de forslagene Hjort og Sverdrup hadde presentert i 1885. Først og fremst omtales ordningen av 1887 som «epokeavgjørende» ved at det hadde ambisjon å skape et folkeoppbud og konturer av en massehær¹⁶³. Det skulle bli fordelt i tre oppbud slik det var foreslått noen år tidligere. Hærstrukturen ble organisert

¹⁶¹ Berg, 2001, s. 222

¹⁶² Kristiansen, 2014, s. 124

¹⁶³ Kristiansen, 2014, s. 150

gjennom at infanteriet var fordelt på fem brigader, som igjen var fordelt i fire ulike korps i hver brigade. Videre fikk alle oppbud et eget kavaleri, og artilleriet bestod av tre feltartillerikorps med en bataljon for hvert oppbud. Hærordningen kom videre med ett korps for festningsartilleriet og et for bergartilleriet. Verving av soldater ble på langt nær fjernet, med unntak av Jegerkorpset og Garden. Til slutt kom det også en forsiktig teknologisk modernisering av forsvaret, med opprettelse av spesialvåpenet.

6.2 Nyorganisering

Hærordningen tok et langt steg inn i en modernisering av hærstrukturen hvor det ble gjort omfattende endringer. Dette gjaldt generalstaben, som ble ytterligere styrket for å svare bedre til de generelle tendensene i Europa på denne tiden. Det ble en ny oppbudsordning, som foreslått i 1885, hvor det nå ble tre oppbud med linjen, landvernet og landstormen¹⁶⁴.

Landvernet og landstormen var tiltenkt og reservert til territorialforsvar, mens linjen, som tidligere, kunne yte krigstjeneste i utlandet samt inngå i unionsforsvaret med Sverige.

Territorialforsvar var det nasjonale forsvaret av Norge, og med dette kunne verken landvernet eller landstormen tas utenfor Norges landegrensler. Det var ment som et siste forsvar av landet.

Tjenestetiden ble også berørt av endringene, hvor tiden man tjenestegjorde ble utvidet fra 10 til 16 år. I tjenestetiden skulle alle vernepliktige etter 1899 yte 16 år, fordelt på først 6 år i linjen, deretter 6 år i landvernet og siste 4 i landstormen¹⁶⁵. Med denne endringen ble da landvernsoppbudet opprettet i praksis knappe 50 år etter det var opprettet på papiret. Selv om det nå var opprettet et nytt oppbud, var fortsatt den nødvendige kontingenten til unionsforsvaret på maksimalt 18.000 soldater, etter bestemmelse i 1866¹⁶⁶.

Hærordningen fortsatte brigadeinndelingen som varte siden Armeeforandringen av 1816. Infanteriet, som den største avdelingen, ble delt inn i fem brigader som hvert inneholdt 4 korps. Hvert korps var igjen delt inn i en bataljon i hvert av linjen, landvernet og landstormen.

¹⁶⁴ Kristiansen, 2014, s. 124; Berg, 2001, s. 222

¹⁶⁵ Berg, 2001, s. 222

¹⁶⁶ Berg, 2001, s. 222

Brigadene var 1. og 2. Akershusiske brigade, Kristiansandske brigade, Bergenske brigade og Trondhjemske brigade.

De andre gruppene i hæren gjennomgikk også betydelig modernisering som følge av hærordningen. Kavaleri var også satt inn i alle tre oppbud, selv om kavaleriet som før i praksis bestod av «ridende infanterister», altså dragoner¹⁶⁷. Artilleriet gjennomgikk naturligvis også endringer på lik linje som andre avdelinger. Her ble det organisert i tre feltartillerikorps som ble delt i én bataljon til hvert oppbud. Videre var det et eget festnings- og bergartillerikorps som også hadde lignende oppbudsdeling.

Berg presenterer i sin analyse av hærordningen noen sentrale nytenkninger. Først og fremst var det innføringen av fast oppsatte *spesialvåpen*. Spesialvåpen er mindre hæravdelinger med særegenheter som gjorde de unik fra resten av infanteriet. Særlig gjaldt dette en styrkning av ingeniørvåpenet, som tidligere bestod kun av offiserer, til å nå få en fredsoppsetting. Nå kom det ingeniørkorps i hvert oppbud med spesialavdelinger som gjorde det mulig å drive beleiringsstrid, utbedring av kommunikasjon og ellers en styrket sanitetstjeneste¹⁶⁸.

Videre var innføringen av *rammetall* en annen sentral del av hærordningen. Rammetall var også et sentralt tema som kom inn med hærordningen av 1887. Tidligere hadde nemlig dette manglet. Etter hærordningen var det nå enkelte avdelinger som var oppsatt med våpen, dette var om lag 2281 mann i 1900¹⁶⁹. Ved de årlige øvelsene var det i tillegg en varierende mengde soldater tilgjengelig, avhengig av størrelse på årskull. Totalt hadde den svenske generalstaben regnet med at den norske fredsstyrke under disse våpenøvelsene var ca. 25 000 soldater, i tillegg til rammetallet på 2324 fastlønte offiserer¹⁷⁰. Selv om det er en del tropper tilgjengelig, er det viktig å ha i mente at dette er soldater som kun hadde øvelser i noen dager hvert år.

Samlet sett ble territorialforsvaret, altså landvernet og landstormen, styrket, mens linjen ble svekket. Dette må dog tas i betraktning av at territorialforsvaret var en «fiksjon» siden den første opprettelsen av landstormen i 1837, og dermed egentlig første gang landet fikk territorialforsvar i infanteriet. Dette gjorde at man i stor grad hindret svensk kontroll over

¹⁶⁷ Berg, 2001, s. 225

¹⁶⁸ Berg, 2001, s. 225

¹⁶⁹ Berg, 2001, s. 225

¹⁷⁰ Berg, 2001, s. 226

hæren. For desto mindre linjen ble, desto mindre styrker hadde svenske myndigheter å kontrollere. Her kom grunnlovsparagraf 25 inn og sikret at Stortinget kunne ha stor innflytelse på den svenske bruk av militærstyrkene. Grunnlovsparagrafen, eller «landevernsklausulen» som den omtales i Forsvarsmuseets bok om hærordningen, omhandlet kongens bruk og kontroll over norske styrker¹⁷¹. Den omtalte hvordan det kun var linjestyrkene som kunne tas ut av landet, mens territorialforsvaret kun var til forsvar av landet. Kongens makt og kontroll ble dermed svekket når linjen ble svekket det tilsvarende som landvernet ble styrket. Grunnlovsparagrafen §25 gjorde også at Stortinget kunne bruke Grunnloven til å gjennomgå en behandlingsprosess.

Hærordningen av 1887 kom også med en klar innskjerping av fritaksreglene. Det ble da bare prester og lostjenestemenn fritatt fra tjeneste. I tillegg ble familier som hadde fallen eller ufør sønn fritatt fra å sende flere vernepliktige. Dette stod i tråd med de ønskene som general Meydell kjempet for i lang tid.

Utdanningstiden i den nye ordningen var også endret. Fra 1885 var det satt ulik *Rekruttskole* avhengig av avdeling. Kavaleri og artilleri hadde minst 70 dager, ingeniørtropper hadde minst 50 dager, mens infanteri, det øvrige artilleri og sanitetstropper hadde minst 42 dager¹⁷². Utover dette var det også gjentakende øvelser som var minst 24 dager årlig for alle i linjen, mens landvernet hadde minst 12 dager årlig, men ved sistnevnte var det bare 2., 3., og 4. årsklasse som ble kalt inn. Øvelsestiden ble i 1899 og 1900 forlenget. Med andre ord var disse øvelsene en repetisjonsøvelse etter tjenesten i linjen.

6.3 Folkelige meninger

Striden om hærordningen av 1887 hadde et stort bakteppe med tiår fylt av debatt og diskusjon. Denne striden satte særlig spørsmålet om unionskontingent og militær amalgamasjon, altså sammensmelting, på dagordenen. Med Sverdrup i spissen ble det en opposisjon mot Armédepartementet og Harald Wergelands forsøk på å gjøre som den svenske

¹⁷¹ Forsvarsmuseets årbok, 1998 s. 7

¹⁷² Berg, 2001, s. 225

kongen ønsket¹⁷³. Wergeland fortsatte en offensiv mot å innføre reformer som skulle styrke et felles unionsforsvar, men det meste ble blankt avvist av Stortinget.

Verneplikten var noe som i stor grad møtte stor enighet i debatten knyttet til hærordningen. Sverdrup hevdet at militære forslag som tok feste i prinsippet om lik og alminnelig verneplikt for alle, var det som ga mulighet til å samle oppslutning i en nasjonalforsamling hvor alle var likemenn¹⁷⁴. Dette synet delte han med Forsvaret. Alminnelig verneplikt var med som et virkemiddel til nasjonal integrasjon og bidro til fremhevingen en nasjonal identitet.

Den nye ordningen var også medvirkende i en lang debatt angående krigsmakt vs. kongemakt. Enkelte i offiserkretser mente den, og vernepliktsloven av 1885, var en svekkelse av krigsmakten. I tillegg til offiserer var det også andre instanser som bidro i debatten. Blant annet var Sverdrup en sentral del, og vernepliktsreformen bidro som et ideologisk middel i Venstres kamp mot kongemakten og Sverige. Det samme kan sies om Forsvarsforeningen, som ønsket et sterkt og selvstendig norsk forvar. Hærordningen bidro til nettopp dette ønsket, ved at forsvaret nå kunne operere selvstendig uten å stole på hjelp fra Sverige, dersom politikerne fulgte opp med økonomiske midler¹⁷⁵.

Et sterkt militærapparat var noe flere parter også ønsket. Oppgangen av lobbyister i Norges Forsvarsforening kom særlig på bakgrunn av den europeiske opprustningsbølgen, og hadde som mål å blant annet sikre at Norge kunne «bevare landets selvstændighed ved egen kraft og ikke ved andres nåde»¹⁷⁶. Den nye hærordningen, med et forsvar som inneholdt de fleste tropp- og våpenarter, var i utgangspunktet altså en oppnåelse av Forsvarsforeningens formålsønske. Som alt annet var det likevel et behov for at politikerne fulgte opp med bevilgning til å kunne øve de styrkene man kunne skrive ut til militærtjeneste. Dette viste seg å være utfordringen i årene som fulgte.

Selv om det kan hevdes at det var territorialforsvaret som gikk «seirende» ut av hærordningen fremfor linjen, var dette også avhengig av en støtte fra Stortinget og bevilgning herfra. Her var det flere ting som bidro til påvirkning. Berg trekker frem at «hvilke(n) trusselforestilling(er) man valgte å trekke frem, ville ha en påvirkning på hva den enkelte

¹⁷³ Kristiansen, 2014, s. 145-148

¹⁷⁴ Berg, 2001, s. 227

¹⁷⁵ Berg, 2001, s. 226

¹⁷⁶ Berg, 2001, s. 217

aktør så som viktig¹⁷⁷. I tillegg var spørsmålet om det ville være aktuelt med krig innenfor eller utenfor territorialgrensen, med på å påvirke den enkeltes syn. Sverdrup hevdet blant annet at det var nytteløst å begrunne budsjettbehov i Forsvaret gjennom noen trusler utenom det nasjonale. Spørsmålet om det var mest aktuelt med krig innenfor eller utenfor territorialgrensene, var også med på å vise tydelige skiller innenfor offiserskorpset.

Skillet som viste seg etter hærordningen var stor mellom nasjonalmilitære og militærunionister. De nasjonalmilitære ønsket et selvstendig norsk forsvar som var tilpasset de nasjonale behov, fremfor å være underlagt den svenske konge. Militærunionistene på den andre siden ønsket et unionsforsvar, og omfattet f.eks. Henrik Wergeland og Johan Georg Ræder. Nasjonalmilitære vant mer og mer politisk terreng i opptakten til hærordningen av 1887¹⁷⁸. Her var det flere militærunionisert som tok til orde for og fortsatt sikre arbeidet med å ha et unionsforsvar. Blant annet Ræder mente det forsterkede territorialforsvaret måtte gjøres tilgjengelig for å tas ut av landet for å være sikring til våre svenske naboer¹⁷⁹. Unionspliktene var noe mange ikke la så mye vekt på, men flere støttet Ræders kritikk av et utilgjengelig territorialforsvar. Blant annet gjaldt dette nasjonalmilitære general Meydell og flere av de yngre Venstre-offiserer¹⁸⁰. Utviklingen vi ser med at Norge ble fokusert på det nasjonale forsvaret fremfor det unionelle hang også sammen med Venstres velgeroppslutning. Drømmen om et storslagent overnasjonalt fellesforsvar ble til slutt vraket¹⁸¹.

Hærordningen bidro også til et nytt syn på viktigheten av et territorielt forsvar. Dette bidro til en styrkning av Forsvarets politiske legitimitet. Dette skulle gjøre Forsvaret til et selvstendig krigsføringsapparat. Ønsket for å oppnå nettopp dette drog også Sverdrup frem ved å si at Norge måtte selv ta på seg ansvar for territorialforsvaret for å ikke beholde Sverige som «vor overherre»¹⁸². I tillegg var det et gjentakende sitat at forsvaret og bevilging til forsvaret var viktig for å sikre landets egne interesser og selvstendighet. Denne begrunnelsen var også med på at både Sverdrup og Venstre støttet innføringen av alminnelig verneplikt¹⁸³.

¹⁷⁷ Berg, 2001, s. 226

¹⁷⁸ Berg, 2001, s. 226

¹⁷⁹ NMT, 1887, s. 147

¹⁸⁰ Berg, 2001, s. 228

¹⁸¹ Berg, 2001, s. 226

¹⁸² Berg, 2001, s. 227

¹⁸³ Berg, 2001, s. 227

Ett av de større debattspørsmålene gjennom 1800-tallet var tanken om et militsforsvar. Dette spørsmålet kom også opp under arbeidet med hærordningen av 1887. Tanken om «folket i våpen» ble gjennomgående brukt av Sverdrup og andre liberale nasjonalsinnede i Venstre, hvor man ønsket et mønster etter det sveitsiske militsforsvaret¹⁸⁴. Denne retorikken og ønsket om en militshær var noe Norsk Militært Tidsskrift ofte var ute og kritiserte ved å vise til hvor lite egnet det ville vært i Norge. Dette var nok Sverdrup klar over og han hadde ikke et reelt ønske om å gjennomføre militsforsvaret. Dermed hevder Berg at det trolig ikke var noen forskjell i forsvarspolitikken mellom Forsvaret og Sverdrup, som for øvrig også var forsvarsminister på dette tidspunktet.

Landstormen som en nyvinning møtte ingen politisk strid ved sin innførelse. Dette viser Norsk Militært Tidsskrift sin sak om innføringen av landstormen i Østerrike-Ungarn¹⁸⁵. Innføringen av landstormen bidro som et svar til en langvarig verkebyll og debatt knyttet til at Grunnloven la restriksjoner på landvernets bruk, og at det ikke kunne kommanderes ut av landet. Ordningen av 1887 ga nå en mulighet for å kunne kommandere et oppbud ut av landet slik at man nå fikk fullstendig kontroll. Det var en felles enighet mellom alle de ulike fraksjonene i Norge fra nasjonalmilitære til militærunionistene om at det var behov for et styrker som kongen fritt kunne disponere. Den nasjonalmilitære Jacob Gerhard Meydell stod sentral i ønsket om både et landvern og landstorm som sikret at det ikke ble tømt for militære styrker i landet¹⁸⁶. Hærordningen svarte altså på mange behov i det norske offiserskorpset. Det bidro til å gi kongen et oppbud som man kunne disponere fritt, samtidig som man sikret styrker som var låst til territorialforsvaret.

En institusjon som rettet kritikk mot den nye hærordningen, var underoffisersskolen. Her var kritikken basert på at undervisningsopplegget til hærens «elementærutdanningsinstitusjoner» ble halvert¹⁸⁷. Berg påpeker dog at dette ikke nødvendigvis handlet om å svekke undervisningen, men at det nå var folkeskolevesen som nådde ut til hele folket. Forsvaret skulle derfor slippe å være ansvarlig for å ha lese- og skriveopplæring. Det kom likevel en

¹⁸⁴ Berg, 2001, s. 227

¹⁸⁵ NMT, 1887, s. 23

¹⁸⁶ Berg, 2001, s. 228

¹⁸⁷ Berg, 2001, s. 232

styrkning i disse skolene på slutten av 1890-tallet under opprustningsfeberen. Her ble det fokus på skolen som «militære folkehøgskoler til landsungdommen»¹⁸⁸.

6.4 Hærordningen av 1887, sett i ettertid

Hærordningen av 1887 var en etablering av noen prinsipper som ville vare i nesten hundre år. Den kjennetegnes av en forsiktig ambisjon om teknologisk modernisering og en svekkelse av linjen til fordel for de bakre oppbud. Hærordningen satte også nasjonens egne behov først i det som Berg omtaler som en «nasjonalisering av forsvarsmakten»¹⁸⁹. De ulike partenes behov, både det nasjonale og fagmilitære, ble slått sammen i det som fokuserte på det territoriale forsvaret til nasjonen. Hæren ble utdannet og øvet på en måte som lignet en militis fremfor noe regulær hær. Offiserene på den andre siden fikk arbeidsvilkår som gjorde at de på mange måter kunne ligne på offiserer fra andre land. Den nye norske armé var derfor ingen militshær, men en kadrehær, hvor kort opplæring og øving ble kompensert av offiserer med standardisert og flerårig yrkesutdanning på krigsskolen¹⁹⁰. Dette skilte Forsvaret fra andre militis-forsvar, hvor man rekrutterte soldater og offiserer ved behov. Berg viser likevel til at mange av de profesjonelle offiserer var knyttet til sivile funksjoner i samfunnet, men de var formelt offiserer med de kvalifikasjonene som krevdes¹⁹¹.

Spørsmålet om «kvalitet» i hæren måtte da hovedsakelig baseres på bevilgning og omfanget av utskrivning og til utdanning og øving¹⁹². Behov for bevilgning var dog ikke noe som var et særtrekk for verken militis- kadre- eller stående hærer, da det gjerne var fellestrekket mellom de ulike organisasjonsformene. Den muligheten som måtte brukes fra bevilgningen var nemlig at Forsvaret kunne bruke kadrehærens struktur til å få legitimitet. Dette skjedde ved å ha et høyt profesjonalisert officerskorps samtidig som det var en demokratisk utskrevet mannskapsstyrke, altså alminnelig verneplikt.

Den norske modellen lyktes med å vedlikeholde en illusjon om at det var en borgerplikt å ha militærtjeneste, samtidig som kostnadene til militæret ble holdt under kontroll¹⁹³. Dette

¹⁸⁸ Berg, 2001, s. 232

¹⁸⁹ Berg, 2001, s. 228

¹⁹⁰ Berg, 2001, s. 228; Kristiansen, 2014, s. 151

¹⁹¹ Berg, 2001, s. 228

¹⁹² Berg, 2001, s. 228

¹⁹³ Kristiansen, 2014 s. 228

skjedde ved at hæren ble mer til en milits enn en regulær styrke etter tysk og fransk mønster. For selv om den nye hærordning hadde lik struktur som Tyskland, med vernepliktsmassen organisert i tre oppbud, er tjenestetiden så kort at en sammenligning med Tyskland ikke gir mening. Hærordningen etablerer en organisasjon som i hovedsak ville vare i neste hundre år. Vernepliktige ble utdannet og øvet på en måte som lignet mer en milits enn en regulær hær, mens offiserene på den andre siden hadde en situasjon sammenliknbar med kollegaer i andre land¹⁹⁴. Dermed ble den norske hæren mer en hybrid, eller noe mellom en milits og en regulær hær. Videre ble hærordningen stående i nesten tjue år uten endringer, med unntak av organisering av hæravdelinger i Nord-Norge rundt århundreskiftet.

En viktig del av hærordningen var dog at hæren ble en desentralisert mobiliseringsarmé og et invasjonforsvar tilpasset det nasjonale behovet¹⁹⁵. Dette behovet var blant annet en sikring mot at landet kunne blitt tømt for militære styrker hvis det brøt ut krig og linjen ble sendt ut. Det var viktig å ha et landvern som sikret territorialforsvaret, samtidig som man hadde en linje og landstorm som kunne disponeres utenlands. Landvernet ble også organisert med alle våpenarter slik at det kunne eksistere uten svensk hjelp, noe som var en viktig forutsetning blant flere offiserer¹⁹⁶.

Økonomisk kan det også ses noen resultater etter den nye ordningen av 1887. Først og fremst var det som nevnt en endring i prioriteringen av oppbudene. Linjen ble betraktelig svekket fra å være ca. 70% av hærens størrelse i 1866 til å være 35-40% i 1887¹⁹⁷. Videre viser også Berg til en forkortning av øvelsestiden for de som ble kalt inn til tjeneste. Med denne omjusteringen i prioriteringen kom kaptein Nils Jørgen Gregersen i 1886 med en hyllest i Norsk Militært Tidsskrift til arbeidet som var gjort, hvilket skapte stor debatt¹⁹⁸. De som var uenig med Gregersen begrunnet dette i at det var stor uenighet ved at politikerne potensielt kunne sette norske gutter i stor fare dersom man sendte de ut i krig uten øvelse. Blant annet kaptein Sylow tok til orde for dette i Norsk Militært Tidsskrift¹⁹⁹.

¹⁹⁴ Kristiansen, 2014, s. 151

¹⁹⁵ Berg, 2001, s. 228

¹⁹⁶ NMT, 1886, s. 396

¹⁹⁷ Berg, 2001, s. 229

¹⁹⁸ NMT, 1886, s. 395

¹⁹⁹ NMT, 1887, s. 82

6.5 Hærordningen av 1887 som en europeisk etterligning eller eget ønske

Hærordningen av 1887 markerte en tydelig ambisjon på å fornye den norske hæren. Et viktig spørsmål å stille seg i denne sammenhengen er hva som var drivkraft og inspirasjon for den nye ordningen. Kjernen i denne hærordningen er som nevnt tidligere basert på folkeforsvaret. Det ble vedtatt og gjennomført til tross for at både konge og militærledelse var tydelig motstandere av den nye ordningen. På mange måter var hærordningen ellers påvirket av den generelle europeiske opprustningsbølgen som var på denne tiden²⁰⁰.

En av de viktigste nyorganiseringene fra hærordningen er innføring og etablering av en delvis velfungerende verneplikt. Først og fremst var det en gjennomføring av vernepliktsloven av 1885. Videre var det et ønske å etablere en massehær som ble fordelt på tre oppbud. Da kom landstormen inn som et supplement til de to tidligere, hvor også tjenestetiden for vernepliktige ble endret og utvidet fra 10 til 16 år²⁰¹. Innføringen av landstormen kan nok både skyldes egne politiske ønsker, samt inspirasjon av de europeiske militærmaktene. De politiske interessene skyldes å begrense den svenske innflytelsen over det norske militæret ved å minske linjen, mens man styrket/etablerte et territorialforsvar²⁰². Den inspirasjonen som er hentet fra europeiske stormakter kommer fra Preussen/Tyskland og den verneplikts- og oppbudsstrukturen. Inspirasjonen kom som et resultat av deres dominerende militære seiere i samlingskrigene på 1860-tallet hvor de på mange måter satte en ny europeisk standard.

Økonomien var nok en sentral del i påvirkningen av den nye hærordning. For selv om hærordningen la opp til en betydelig militær styrke, var økonomien tilgjengelig for å betjene og vedlikeholde disse styrkene svært begrenset. Den svenske generalstab målte en norsk fredsstyrke på 25 000 soldater samt 2324 fastlønte offiserer, men disse var svært uøvde soldater som kun hadde øvelser noen dager hvert år²⁰³. Hærordningen fulgte ønsket til politikere og offiserer, men som alt annet var det fortsatt et behov for at det ble fulgt opp med bevilgning for å kunne skrive ut de nødvendige styrker til militærtjeneste. Det ble lagt opp til store bevilgninger, noe som ikke kom umiddelbart. Dermed ble det mer en rammeorganisasjon.

²⁰⁰ Berg, 2001, s. 217

²⁰¹ Kristiansen, 2014, s. 124

²⁰² Berg, 2001, s. 225

²⁰³ Berg, 2001, s. 226

Hærordningen kom av en lengre prosess hvor man så splittelser i ønsket mellom en militær amalgamasjon på den ene siden, og en norsk selvstendighet på den andre. Kong Carl 15. og utallige ministeres forsøk på å sikre svensk innflytelse møtte motstand i Stortinget og den folkelige opinion. Dette var en lengre periode med diskusjon mellom krigsmakt og kongemakt, hvor hærordningen var et middel i Venstres kamp mot kongemakt og Sverige²⁰⁴. Nå fikk Norge et eget militærapparat som sikret at man kunne verne egen selvstendighet og interesser med egen kraft og ikke ved andres nåde²⁰⁵. Videre kom også stortingsdebatten til å påvirke perioden etter hærordningens innføring, særlig mellom de nasjonalmilitære og militærunionistene. Den bevilgningen som Stortinget gjorde, var avgjørende om det var territorialforsvaret eller linjen som skulle prioriteres. For selv om det var førstnevnte som «vant» prioritering i hærordning, var det likevel nødvendig å følges opp med bevilgning. Her var særlig trusselforestillinger politikerne trakk frem, om det var realistisk med krig innenfor ellet utenfor territorialgrensene.

Når man ser samlet på hærordningen så var et av de større debattspørsmålene knyttet til forsvaret som en «milit» eller ei. Johan Sverdrup og hans Venstre kjempet for tanken om «folket i våpen» etter sveitsisk mønster²⁰⁶. Militstanken ble ikke gjennomført, noe Sverdrup nok hadde forståelse for at ikke var gjennomførbart. Hærordningen svarte nemlig de fleste behov fra offiserlandskapet, ved å både gi kongen et oppbud som han kunne disponere, samtidig som man sikret låste styrker til territorialforsvaret. Den nye hæren var nok en kadrehær, som i stor grad var en blanding mellom milit og en regulær hær. Det ble en kort opplæring og øving, men en offisersstand med flerårig yrkesutdanning. Disse offiserene hadde også sivile funksjoner, hvilket ikke nødvendigvis bidro til en all verdens profesjonalisering. Kvaliteten til den nye hæren var som alltid knyttet til bevilgning og dette var nok med på å gjøre den nye hæren mer til en milit enn en regulær hær. Selv om det på flere punkter, oppbudsordning og tjenestetid (dog ikke i nærheten lik lengde), ble ordnet etter tysk og prøyssisk mønster, var økonomien ikke til stede slik at det ble en hybrid. Norge staket en ny kurs hvor fokuset ble en desentralisert mobiliseringsarmé et invasjonforsvar som var tilpasset nasjonale behov, med særlig fokus på territorialforsvaret.

²⁰⁴ Berg, 2001, s. 226

²⁰⁵ Berg, 2001, 217

²⁰⁶ Berg, 2001, s. 227

7 Veien mot selvstendighet 1887-1905

Hærordningen av 1887 innleder en periode hvor forsvaret ble et sentralt verktøy i unionspolitikken. Perioden markerer også økte muligheter for norske politikere å drive aktivitet innad det norske militæret. I 1895 startet en politisk strid som skulle ende i unionsoppløsningen 1905, hvilket ga norske politikere økte politiske muligheter. Stortinget så blant annet på behandlingen av vernepliktslovgivningen og forsvarsstruktur som viktige faktorer til å danne allianser med offiserer som støttet de nye militære idealer²⁰⁷. Disse sakene kunne nemlig behandles av nasjonalforsamlingen ved at de var knyttet til Grunnloven. Dette gjorde dermed at behandlingen var Stortingets anliggende. Allerede behandlingen av vernepliktsloven i 1885 viste en mulighet til dette, deretter hærordningen av 1887.

Det som fulgte etter 1887 var en periode hvor det var hyppig behandling av forsvarssaker. Perioden var en løfterik tid med høy lobbyvirksomhet for alle parter, hvor det kom både forsvarslobbyister i Venstre og Høyre, samt i offisers- og sivile kretser²⁰⁸. Det er også knyttet til en lengre periode fra ca. 1846 og frem til 1895 der de nasjonale militære idealer kom tydelig frem i den politiske debatten²⁰⁹. Myndighetene stilte hyppigere spørsmål knyttet til hvem som hadde myndigheten i saker om bevilgning, lovgivning og ulike forsvarsordninger. Disse sakene var med på en utvikling som bygget på et ønske om mer selvstendighet i unionspolitikken og skapte en retning med mer liberal innenrikspolitikk.

7.1 Forbedre hærordningen av 1887

Hærordningen av 1887 gjorde flere forbedringer og omfattende endringer. Dette møtte både misnøye, men også hyllest²¹⁰. Nils Jørgen Gregersen kom med en hyllest til de reformene. Det samme gjorde militærhistorikeren kaptein Hans Jacob Barstad. Kaptein Barstad priste Sverdrup og hans innsats i de reformene som kom på 1880-tallet. Denne hyllesten var rettet til den gjennomføringen av verneplikt sammen med dannelsen av en omfattende hær som hadde alle våpenarter og tre oppbud²¹¹. Disse faktorene var, ifølge Barstad, med på å gjøre Norge selvstendig fra Sverige ved at vi nå var selvhjulpent i militære spørsmål. Med det endringene

²⁰⁷ Kristiansen, 2014, s. 148

²⁰⁸ Berg, 2001, s. 232

²⁰⁹ Kristiansen, 2014, s. 155

²¹⁰ Berg, 2001, s. 229-231

²¹¹ Berg, 2001, s. 231

fra hærordningen av 1887, samt forbedringer i årene etter, det norske forsvar ifølge Barstad på god vei til å bli en slagkraftig hær²¹².

Selv om det var optimisme, stod forsvarsdepartementet ovenfor en stor oppgave i arbeidet med å reformere forsvaret for å sikre trygghet i en generell utrygg tid. Dette gjaldt både hær, marine og festninger, hvor man måtte fjerne «de dysfunksjonelle sidene ved organisasjons- og ledelsesstrukturen som unionspolitikken og forfatningsstridene hadde påført Forsvaret fra siste halvdel av 1800-tallet»²¹³.

I årene etter 1887 kom det derfor flere endringer for å gjøre forsvaret bedre, samt å rette på noen svakheter som kom av hærordningen av 1887. På 1890-tallet ble det tilført flere årsklasser i linjen og landvernet slik at man fikk erstatningsmannskaper under krig.

Landvernet gjennomgikk ytterligere endring i 1909 da det ble slått sammen med linjen til et oppbud av tolv årsklasser²¹⁴. Generalstaben ble også i 1900 økt til å omfatte en større bemanning. Videre så ordningen av 1887 en styrkning av spesialvåpnene, noe som møtte stor glede. Dette gjaldt artilleriet, og sanitets-, intendantur-, tren- og ingeniørkorpene. Alle disse så enten en tydelig styrkning i ordningen av 1887 eller i de påfølgende årene. Fremveksten av disse skyldes nok både et omjustert fokus, men også særlig modernisering.

Hærordningen la på mange måter opp til en omfattende struktur som kjennetegnes av høye ambisjoner. Dette krevde dermed en betydelig bevilgning i militærbudsjettet, noe som ikke samsvarte med virkeligheten i et økonomisk svakt Norge. For selv med rause militære budsjetter så var den militære slagkraften nedslående både i hæren og marinen. Budsjettet ble smurt tynt ut over en ambisiøs og landsdekkende organisasjon med en uoversiktlig og varierende mengde materiell, fartøyer, festninger, bygninger og andre lokaliteter. I tillegg var opplæring av rekrutter hver sommer en kostbar virksomhet som ga lite tilbake grunnet kort tjenestetid. Videre var også prioritering av bevilgninger varierende hvor blant annet det bakre oppbudet landvern ble satt opp og øvet i fredstid. Dette gjorde at de også måtte utrustes. I tillegg vises det seg tydelig at infanteriet ble klart prioritert over de andre våpenarter, slik som artilleriet, kavaleriet og ingeniørtroppene²¹⁵.

²¹² Berg, 2001, s. 231; NMT, 1901, s. 327-329, 330

²¹³ Kristiansen, 2014, s. 194

²¹⁴ Kristiansen, 2014, s. 124

²¹⁵ Kristiansen, 2014, s. 166

7.2 Konsulatstriden 1895 og norsk rustningsnasjonalisme

Konsulatstriden ble til slutt avgjørende i spørsmålet om norsk selvstendighet. Etter flere tiår med felles konsulatvesen, kom det etter hvert et større ønske om egen innflytelse over dette. Konsulatet var ansvarlig for å ivareta statsborgere og næringsinteresser i fremmede land²¹⁶. Særlig var konsulatvesenet rettet mot handelsinteresser, og etter norsk handel steg som følge av økt sjøfart, økte også ønsket om å sikre egne næringsinteresser i andre land. Det var altså ikke lenger ønskelig å overlate de norske handelsinteressene til svenskenes kontroll²¹⁷. Konsulatstriden skulle vise seg å ha en virkning på både unionsinnstillingen til de norske politikerne og militære offiserer. Fra denne striden kom spørsmålet om selvstendighet og unionsoppløsning virkelig frem²¹⁸.

7.2.1 Konsulatstriden

Etter valgseier for Venstre i 1891 kom det et ønske om et eget norsk utenriks- og konsulatvesen som skulle bidra til handlefrihet i internasjonale anliggender²¹⁹. Dette ønsket markerte også inngangen på en politisk konfrontasjon med Sverige. Her ble den norske selvstendighet, en egen norsk utenrikspolitikk, og egne nøytralitets- og handelsavtaler med stormaktene satt i søkelyset. Etter Venstres valgseier ble det nedsatt en komité som skulle sørge for opprettelse av et eget norsk konsulatvesen.

Sommeren 1892 kom det et avslag fra den svenske konge, hvilket førte til at regjeringen søkte avskjed²²⁰. Etter en utsettelse som følge av dette kom saken opp igjen i 1895 hvor Venstre ønsket å presse den igjennom. Som tilsvar kom svenskene med krigstrusler dersom Norge opprettet eget konsulat på egen hånd²²¹. Ettersom den militære makten i de to unionspartnerne var så ulik, ble Stortinget i praksis tvunget til å oppta forhandlinger på svenskenes premisser. Dette resulterte dermed i et norsk nederlag i konsulatstriden. I årene som fulgte ble konsulatsaken behandlet i flere komiteer, hvor de fleste mente at et eget norsk konsul var tiltrengt²²². Konsulatstriden ble som nevnt en sentral del i prosessene som førte frem til 7. juni-beslutningen i 1905 hvor det til slutt ble en unionsoppløsning.

²¹⁶ Bech & Lundbo, 2020

²¹⁷ Mardal, 2023, 2

²¹⁸ Mardal, 2023, 2

²¹⁹ Kristiansen, 2014, s. 160

²²⁰ Mardal, 2023, 2

²²¹ Mardal, 2023, 2

²²² Mardal, 2023, 2

7.2.2 Perioden etter nederlaget og rustningsnasjonalisme

Nederlaget ved konsulatstriden i 1895 markerte en tydeligere økning på tempoet av opprustningen og moderniseringen av det norske forsvar. Selv om det hadde vært en lengre periode med opprustning mot slutten av 1800-tallet, tok det i 1890-årene stor fart²²³. Denne opprustningen kan forstås som et ønske om selvhevdelse og derav en tydelig rustningsnasjonalisme²²⁴. Rustningsnasjonalisme henger tett sammen med rustningspolitikk²²⁵. Dette forklares ved at militære institusjoner trekker inn utenforstående makter for å øke egen makt. Gjerne var det koblet til trusselforestillinger, fiendebilder og motsetninger for å samle ulike krefter rundt militærvesenet²²⁶.

Etter 1895 ser man også at man gikk inn i en periode hvor man hadde avklart flere spørsmål om kontroll av militæretaten og statsrådets ansvar ovenfor Stortinget. Dette gjaldt spørsmålene om bevilgning, lovgivning og forsvarsordning²²⁷. Her markeres altså slutten på en lengre periode fra 1846 hvor det norske forsvar på mange måter fikk en egen identitet. De spørsmålene som manglet avklaring var knyttet til kommandomyndighet i militæret, samt hvilken rolle kongen skulle ha.

Perioden etter konsulatstriden var preget av at Storting, regjering og forsvaret var enig i sin prioritering. Blant annet endret Venstre retning på sin politikk tilsynelatende over natten etter ydmykelsen av konsulatstriden. På en knapp måned etter ydmykelsen 7. juni var det 25. juli klart for nye militærbevilgninger hvor man gikk bort fra all form for sparepolitikk og lignende²²⁸. Dette var starten på en periode på 10 år med innsats for å bli, etter norsk målestokk, en stor og moderne militærmakt. Særlig marinen og festningsartilleriet gjennomgikk en enorm utvikling²²⁹. I tillegg kom det strukturelle endringer etter konsulatstriden. For selv om det i en lengre periode var fokus på marinen og dets posisjon i forsvarsdepartementet, var det likevel ikke før i 1895 at det ble gjort tiltak som kunne binde landforsvaret og sjøforsvaret sammen²³⁰. Videre ser vi at 1890-tallet var en stor kamp om bevilgning. Her kom festningsartilleriet som en av «vinnerne». Kristiansen begrunnet dette i

²²³ Kristiansen, 2014, s. 159

²²⁴ Kristiansen, 2014, s. 159

²²⁵ Hobson & Kristiansen, 1995, s. 12-14

²²⁶ Kristiansen, 2014, s. 20

²²⁷ Kristiansen, 2014, s. 155

²²⁸ Kristiansen, 2014, s. 159

²²⁹ Kristiansen, 2014, s. 159

²³⁰ Kristiansen, 2014, s. 155-156

at disse festningsbyggene enkelt ble «sterke og lett synlige symboler på nasjonens vilje i nasjonalistiske kretser»²³¹.

Med valgseier i 1891 stilte Venstre en rekke spørsmål knyttet til ledelsesstrukturen i forsvaret. Særlig gjaldt dette kommandomyndigheten hos kongen og ansvar i militære anliggender. Blant annet førte dette til en organisatorisk modernisering av Forsvaret på 1890-tallet. I 1893 kom en avvikling av militærreferenten i Stockholm, hvilket fjernet muligheten for kommunikasjon mellom det norske forsvar og svenske sentralmyndigheter. Dette var dermed en svekkelse av kongens innflytelse i Norge. Spørsmålene om hvem som hadde myndigheten i spørsmål om bevilgning, lovgivning og ulike forsvarsordninger, ble avklart i 1895, men det manglet fortsatt avklaring knyttet til hva den militære kommandomyndighet var, samt kongens rolle i ledelsen av forsvaret²³². Videre kom det en ytterligere endring i 1899 med en ny organisasjonsmodell som samlet de øverstkommanderende for hæren og marinen under forsvarsministeren²³³. De ble fortsatt ledere for sine respektive områder, men under de nye departementene.

Denne organisatoriske opprustning kom også frem mot og gjennom årtusenskiftet. I 1897 ble alminnelig militærtjeneste innført i Nord-Norge. Det representerte en milepæl ved at landet for første gang var helhetlig militært organisert. Ambisjonen etter innføringen av verneplikten i nord var at hæren der skulle organiseres likt resten av landet, men at man måtte se an befolkningsutviklingen. Nordland og Troms kom raskt etter, mens Finnmark hadde så liten befolkning at man ikke kunne organisere regulære regimenter. Dermed kom det i stor grad en etablering av et militært forsvar i nord. I tillegg ble det en militær integrasjon i en landsdel som hadde en tilbakeliggendhet hvor man kunne bryte en negativ utvikling²³⁴.

Kommandanten i Alta mente denne utviklingen kun gjaldt områdene sør for Finnmark. Han hevdet at målet var å sikre lokalvern i Tromsø, samt å drive fornorskning i distriktet²³⁵. Dette hadde han nok rett i, ettersom den nordnorske hær ikke var organisert på lik linje som resten av landet før i 1915²³⁶. Årsakene bak prioritering av det nordnorske forsvar var basert på en

²³¹ Kristiansen, 2014, s. 167

²³² Kristiansen, 2014, s. 155

²³³ Kristiansen, 2014, s. 160

²³⁴ NMT, 1871, s. 321, 340, 349, 350

²³⁵ NMT, 1900, s. 50

²³⁶ Kristiansen, 2014, s. 166

nasjonal integrering og likestilling. I tillegg var trusselbildet mot russisk og finsk ekspansjon, samt åpning av Ofotbanen andre faktorer som spilte inn i prioriteringene²³⁷.

Etableringen av Norges forsvarskommisjon i 1900 markerte en organisatorisk utvikling inn i et nytt århundre. Kommisjonen skulle være med å forbedre en manglende overordnet styring i Forsvaret²³⁸. Den skulle være ledet av forsvarsministeren og inneholdt de øverste militære sjefer. Her skulle det utredes spørsmål som var av særlig betydning for landets forsvar, og dermed en etablering av et organ som kunne lese det store bilde²³⁹.

Det var også en lengre periode med liberal innenrikspolitik som ga en større selvstendighet. Likevel var det ikke før 1895 at det ble gjort tiltak som kunne binde landforsvaret og sjøforsvaret sammen²⁴⁰. Avklaringen i spørsmålene om bevilgning skapte også et nytt behov for en overordnet prioritering, samt koordinasjon og kontroll fra den øverste ledelsen i departementene. Her ser man også at offiserer ofte prioriterer egne militære grener, hvilket gjorde det desto viktigere med en egen instans som skulle se på anskaffelser til alle grener, og forsvaret og marinen under ett²⁴¹.

Selv om det flere steder ble forsøkt å skape splittelse, ble det enkelte steder fortsatt gjennomført ulikt samarbeid. Dette kommer særlig frem gjennom generalstabsavtalen av 1904, hvor man så på trusselbildet knyttet til en russisk invasjon i nord ved Tornedalen og Tornio/Haparanda²⁴². Denne prosessen var langvarig, og har røtter til starten av 1880-tallet, hvor man begynte å se på problemstillingen knyttet til samlet forsvar i nord. Blant annet mente generaløyntnant Ole Hansen at vi ikke kunne være helt sikker på britisk støtte ved en eventuell invasjon i nord²⁴³. Prosessen frem mot denne generalstabsavtalen ble likevel i lang tid hemmeligholdt. Dette var tross alt en periode med mye splittelser, der det ville vært sensasjonelt hvis det ble offentliggjort at det pågikk forhandlinger mellom generalstabene gjennom 1890-tallet og frem til 1904²⁴⁴. Denne, og andre operative samordninger og

²³⁷ Kristiansen, 2014, s. 167

²³⁸ Kristiansen, 2014, s. 161

²³⁹ Kristiansen, 2014, s. 161

²⁴⁰ Kristiansen, 2014, s. 155-156

²⁴¹ Kristiansen, 2014, s. 156

²⁴² Berg, 2001, s. 269

²⁴³ NMT, 1888, s. 219-221

²⁴⁴ Berg, 2001, s. 270

koordinerte krigsplaner, ble møtt med støtte i offiserkretser²⁴⁵. Dermed var slike samordnede krigsplaner og avtaler med på å sinke den selvstendighetskamper som kom tydelig frem på 1890-tallet og frem mot 1905.

Rustningspolitikken som kom fra 1895 var likevel ikke utelukkende drevet av konsulatstriden og unionsstrid. Det er et mer sammensatt bilde, hvor det blant annet er relevant å se på de generelle utviklingene i Europa. Det var nemlig en utbredt og tidstypisk forestilling om en prestisje knyttet til festninger, store flåter og omfattende verneplikthærer²⁴⁶. Her handlet det også om å finne en norsk kurs i landskapet av ulike inspirasjonskilder. Internasjonalt kom det påvirkning fra særlig Preussen/Tyskland, hvor man fra 1860-tallet søkte å etterligne deres organisatoriske ordningene. Blant annet gjennom oppbudsordning, vernepliktsstrukturen og generalstab. Likevel ble blant annet sistnevnte gjennomført med nasjonale behov i første rekke. Dette er kjennetegnet som går igjen i perioden.

På lik linje som all annen militær utvikling behøvde også 1890-tallets opprustning en finansiell støtte. Hvis ikke vernepliktsloven av 1885 og hærordningen av 1887 ble fulgt av økte bevilgninger, ville dette vært «slag i luften»²⁴⁷. Til slutt var det også en utvikling i forsvarsbevilgningene som gjorde at det ikke var en jevn stigning. Det var med i rykk og napp i forhold til hvem som satt i regjering og andre hendelser. I tillegg var det også eksempler av økt forsvarsbevilgning før konsulatstriden, slik som i 1892. Med disse argumenter kan det dermed hevdes at det ikke var unionsstriden alene som skapte opprustningen vi så frem mot 1905²⁴⁸. Likevel var en av faktorene som kom etter konsulatstriden nemlig en bred folkelig støtte og etableringen av organisasjoner som var pådrivere for militær opprustning²⁴⁹.

Oppsummert var de administrative reformene rundt årtusenskiftet med å sikre de politiske myndigheters innflytelse på den ordinære drift av militæretaten. Dette gjennom å frata kongens myndighet og å svekke offiserenes autonomi²⁵⁰. Den størrelsen og kompleksitet som etablerte seg i militæretaten gjorde det nødvendig med en byråkratisk modernisering.

²⁴⁵ Kristiansen, 2014, s. 161

²⁴⁶ Kristiansen, 2014, s. 169

²⁴⁷ Kristiansen, 2014, s. 165

²⁴⁸ Kristiansen, 2014, s. 165

²⁴⁹ Kristiansen, 2014, s. 169

²⁵⁰ Kristiansen, 2014, s. 190

7.3 Status 1905 og perioden til ny hærordning

Den militære opprustning var en viktig faktor for å sikre en norsk militær styrke som kunne treffe egne avgjørelser, i tråd med ønskene fra 1880-tallet. I tillegg skulle den virke avskrekkende og dermed krigsforebyggende. Særlig i Forsvarets selvforståelse har opprustningen bidratt til å oppløse unionen, selv om det er uenighet om dette synet²⁵¹. Norge var i personalunionen med Sverige, svært selvstendig i det indre styret. Det var i utenrikspolitikken at de store uenighetene brøt frem, da særlig med konsulatsaken²⁵². 7. juni markeres som unionsoppløsning etter en lengre periode med politisk strid.

Det norske militær stod i slutten av 1800-tallet i sterkt fokus som et norsk symbol. For offentligheten var svakhetene ved forsvaret ikke særlig tydelig, men de med innsikt var fullt klar over svakhetene i 1905. Vernepliktsloven hadde skapt en kvantitativ stor hær hvor særlig det bakre oppbudet inneholdt store styrker. Det var likevel en stor underdimensjonering av strukturen rundt disse store oppbudene. Videre var det en lav øvingsstandard og ellers lav mulighet for å hente ut effekten av de store oppbudene. I tillegg var trusselvurderinger og strategi noen punkter som skapte uenighet og flere hang fast i gamle ordninger²⁵³. Likevel var hæren, festningene og marinen tilsynelatende kampklar, og forsvaret evnet å håndtere langt flere oppgaver enn i 1887. forsvarsgrenene gjennomgikk store endringer, men også hær var det voksesmerter i den forstand at det var vansker å koordinere den hurtigvoksende organisasjonen. Alt dette gjorde at det rundt årtusenskiftet var stort behov for en reform i den øverste ledelsen.

7.3.1 Etter unionsoppløsningen 1905

I perioden etter unionsoppløsningen var det store endringer i den norske prioriteringslisten. Myndighetene stod fri til å utforme forsvaret etter nasjonale behov. Disse behovene kom frem gjennom en ny hærordning, nye befestninger og ny omfattende flåteplan²⁵⁴. Likevel ble flere av de militære sakene flyttet lenger ned på listen til Storting og regjering, men reorganiseringen av hæren stod fortsatt sentralt i prioriteringene. Spørsmålet om nasjonal sikkerhet kom også mer i fokus i perioden etter 1905. Dette skyldtes både etableringen av en nøytral sone mot Sverige, samt den tilspissede politiske og militære utviklingen ellers i Europa. Denne perioden var preget av en ny balanse for Norge, hvor det var mange ulike

²⁵¹ Kristiansen, 2014, s. 187

²⁵² Sejersted, 2023

²⁵³ Kristiansen, 2014, s. 160

²⁵⁴ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 12

stormakter å forholde seg til. Den politiske utviklingen i Europa bygde mye på spenningen mellom Tyskland og ententen (Storbritannia, Frankrike og Russland), samt den økende «faren frå aust» som en langsiktig frykt for russisk ekspansjonisme²⁵⁵.

Frykten for svensk revansjisme kom særlig til uttrykk i årene etter oppløsningen, hvilket resulterte i at det ble igangsatt et arbeid for å forskanse seg mot et eventuelt angrep. Dette gjorde blant annet festningsartilleriet til en viktig faktor i forsvaret. I forhandlingene etter unionsoppløsningen kom det et sterkt svensk ønske om å rive de norske grensefestningene som var mot svensk side²⁵⁶. Dette gjaldt Kongsvinger og Fredriksten festning, samt noen nyere som var bygget fra 1895 og frem til 1905. De norske militante grupper stod sterkt imot dette ønsket, noe forhandlingsmannen Christian Michelsen måtte ta hensyn til. Dette fordi disse grensefestninger symboliserte norsk suverenitet. I tillegg stod de fire norske panserskipene i beredskap gjennom 1905, hvor det i tillegg ble gitt en mobiliseringsordre på høsten, dog uten behov²⁵⁷. Den norske forsvarsviljen stod dermed høyt i tiden etter unionsoppløsningen. De soldatene som stod for forsvaret orienterte om stor iver, hvor mange så på de månedene som de «lyseste minner i mitt liv»²⁵⁸. Mange tok til orde for å sikre kampglød og henviste til de mange eksempler hvor store fiender ble bekjempet av mindre hærer på slutten av 1800-tallet. Disse tankene gjorde det aktuelt for Norge å ha et småskalaforsvar som kunne hamle opp med større hærstyrker²⁵⁹.

Jegerkorpset ble også sett på som en viktig del av forsvaret mot et eventuelt angrep fra Sverige. Hærordningen av 1887 avskaffet tidligere vervede avdelinger, men i 1902 ble jegerkorpset gjenopprettet. Dette var for å få et vernepliktskorps som var kjapt å mobilisere. Korpset var direkte underlagt hærledelse for å kunne styrke forsvaret av hovedstaten mot både ytre og indre fiender. De militære tendensene og prioriteringer etter unionsoppløsningen kan være litt utydelig å trekke frem. Kristiansen trekker likevel frem enkelte punkter som viktige for det nye norske forsvar. Disse var et behov for en bedre organisasjonsmodell, samt en reorientering i tråd med et nøytralitetsvern²⁶⁰.

²⁵⁵ Kirkeeide, 1974, s. 27

²⁵⁶ Sejersted, 2023

²⁵⁷ Kirkeeide, 1974, s. 39

²⁵⁸ NMT, 1930, s. 366

²⁵⁹ NMT, 1887, s. 232; NMT, 1900, s. 208, 210

²⁶⁰ Kristiansen, 2014, s. 199

8 Hærordningen av 1909

Hærordningen av 1887 markerte et langt steg inn i et modernisert militærvesen, der utviklingen fortsatte inn i 1900-tallet. Fra 1887 går unionstiden inn i siste periode, og fra 1895 kom det en voldsom opprustning av fort og festninger, samt en stor oppgradering av marinen. Under unionskrisen i 1905 ble det videre iverksatt en delvis mobilisering i frykt for svensk invasjon, hvor blant annet nøytralitetsvern ble viktig²⁶¹. Dette hang sammen med den klare tanken om at Forsvarets hovedoppgave var å sikre norsk nøytralitet. Med hærordningen av 1909 kom det et sprang i regning av den moderne og vanlige måten å organisere hæren på, med Nord-Norge som organisasjon på lik linje som resten av landet. Hærens organisasjon ble endelig fastsatt gjennom ordningen av 1909, som igjen ble iverksatt fra 1911. Med denne hærordningen fikk Norge sin første landsdekkende og regulære hærorganisasjon siden selvstendigheten i 1814. Hærordningen av 1909 kom med en tydelig modernisering av hæren og det var i stor grad denne strukturen som gjaldt frem til slutten av 1900-tallet og til etter slutten av den kalde krigen.

Hva skyldtes behovet for ny hærordning? Det var tydelig at den gamle hærordning av 1887, i 1908 ikke lenger var moderne. Den var ikke «tidsmessig», hvor det ble trukket frem at det ikke var en regulær hær, men spredte enkeltledd som manglet en overordnet organisatorisk og kommandomessig sammenheng²⁶². Dette var særlig synlig gjennom den likestillingen som oppstod mellom første og andre oppbud, linjen og landvernet, som igjen førte til at disse ble nærmest separate størrelser²⁶³. Det ble heller ikke gjennomført noen vesentlige endringer i Forsvarsdepartementets organisasjon etter unionsoppløsningen. En annen svakhet ved hærordningen av 1887 var at forsvaret bestod av mange små spesialvåpen og stridende parter som var vanskelig å koordinere. Det manglet en overordnet enhet som kunne binde disse stridende ledd og støttefunksjoner i fredstid. Dette gjorde at en eventuell krigsmobilisering ville tatt lang tid da det var mange løst sammensatte avdelinger. I sum manglet det en arméfordeling som omfattet alle korps og avdelinger.

Det ble synlig etter unionsoppløsningen i 1905 at forsvarspolitikken hadde en bred oppfatning av hvilken retning man skulle gå. De ulike fraksjonene hadde svært forskjellige idealer og

²⁶¹ Kristiansen, 2014, s. 216

²⁶² Kristiansen, 2014, s. 196

²⁶³ Kristiansen, 2014, s. 196

forbilder, og trusselbildene var sprikende²⁶⁴. Særlig økende var usikkerheten for en europeiske storkonflikt og hvilken innvirkning en slik konflikt ville ha på Norge, samt frykt for svensk revansjisme. Sistnevnte faktor var dog over i 1907. Blant annet kom det flere spørsmål om en omstrukturering av forsvarsdepartementet. Særlig relevant ble det å se på hvordan departementet organiserte avdelingene, og hvordan disse stod opp mot hverandre. Hæren hadde lenge hatt en klar dominans i forsvaret, og enkelte krefter i admiralstaben så på muligheter for å gjøre store endringer. Enkelte så på muligheten å ta ut marinen av forsvarsdepartementet med den nye kommando- og hærordning i 1908²⁶⁵.

8.1 Gjennomføringen av hærordningen

Det var tydelig etter unionsoppløsningen at det var behov for en reform av hæren. I 1907 ble det derfor nedsatt en forsterket militærkomité som skulle utarbeide et forslag til reform. Dette forslaget skulle se på en omorganisering av hæren i sør og en nyorganisering i nord etter hovedretningslinjene som gjaldt resten av landet. Dette forslaget ble innstilt i 1908.

Den nye hærordningen forelå som et forslag i 1908, hvor det var et særlig ønske om utviklingen av en regulær hær som hadde et tydelig militspreg. Dette skulle sikres ved at soldatene aldri «kan siges at ophøre at være civile borgere»²⁶⁶. Det frivillige skyttervesenet skulle være et viktig bildeledd mellom det sivile samfunn og forsvar, samtidig som det skulle være med å verne militstanken. I tillegg var ønsket at det skulle være en inngang for gutter å lære seg våpenbruk før de nådde vernepliktig alder. Videre var dette en viktig faktor for å opprettholde vernepliktiges våpenferdigheter. Dette gjorde at skytterbevegelsen fikk økonomisk støtte til drift, skytebaner og anskaffelsen av våpen. Alt dette krevde koordinering og det ble opprettet et sentralkontor som skulle ivareta skyttervesenet i 1908²⁶⁷.

Forslaget til ny hærordning i 1908 ble i første omgang slik at den nyinnsatte forsvarsminister Haakon Lowzow fikk anledning til å sette seg inn i saken, før han senere avviste den. Dette gjorde han for å selv kunne presentere et nytt forslag basert på tidligere tanker. Perioden her så mange forskjellige forslag. Forslagene som kom frem var sprikende, noe som skyldtes en

²⁶⁴ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 12

²⁶⁵ Kristiansen, 2014, s. 198

²⁶⁶ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 42.; Indstilling S., XXXXII, 1908, s. 2

²⁶⁷ Kristiansen, 2014, s. 211

naturlig variasjon i militære idealer i norsk politikk. Det fantes alt fra ønsker om ren militshær, til en fast organisert verneplikthær som skulle følge tysk eller fransk mønster²⁶⁸. Den politiske striden som Lowzow skapte ble avsluttet med et kompromiss gjennom at det ble vedtatt en reformert oppbudsordning, mens spørsmål om ny organisasjon for hæren ble utsatt. Med dette ble ordningen fra 1887 forlatt og linjen og landvernet ble slått sammen, mens det gamle landvern ble til landstormen²⁶⁹.

I etterkant av kompromisset og Lowzows avgang i august 1909, ble det nedsatt en komite som skulle se på spørsmålene fra den politiske striden Lowzow skapte i 1908. Det nye forslaget kom høsten 1908 og ble vedtatt i 1909. Den nye strukturen ble; landet skulle deles i seks brigader (senere kalt divisjoner), Nord-Norge ble også organisert på lik linje som resten av landet. Avdelinger i Nordland og Troms ble til en ny brigade med tre infanteriregimenter som igjen hadde til sammen åtte bataljoner av linjen, mens landvernet bestod av en bataljon i hvert regiment. Dette brakte med seg et bergartilleriregiment, samt støttefunksjoner som tren, sanitet og ingeniørtropper. I Finnmark ble det i utgangspunktet bare en selvstendig bataljonskommando av de to kretskompaniene Alta og Varanger. Her ser vi at det ble gjort demografiske tilpasninger, men i stor grad organisert på lik linje som landet for øvrig²⁷⁰.

Et sentralt spørsmål i hærordningen, var den øverste ledelse i forsvaret. Ordningen fra slutten av 1800-tallet kan i stor grad minne om eneveldets og monarkenets makt hvor konge og de militære sjefer kunne fatte viktige beslutninger uten støtte fra nasjonalforsamling og regjering. Militærkomiteen ønsket i utgangspunktet å fjerne stillingene som kommanderende admiral og kommanderende general, men møtte sterk motstand i hærledelsen. Motstanden kom på bakgrunn av at en slik ordning vil vært militært ineffektiv. Dette ville hendt hvis lederen skulle være personen som også er sjef for et tallmessig beskjedent byråkrati og manglet rett kompetanse til å føre krig. Spørsmålet om den øverste ledelse gjorde at det ble satt ned en spesialkomité som presenterte tre ulike løsninger. Den første kom fra general Edvard Hoff hvor man gikk tilbake til ordningen fra før 1890-årene, med en statsråd uten befatning med kommandosaker og dermed reduksjon av departementet til en administrativ institusjon med liten mulighet til overordnet samordning og styring av Forsvaret.

²⁶⁸ Kristiansen, 2014, s. 212

²⁶⁹ Kristiansen, 2014, s. 211

²⁷⁰ Kristiansen, 2014, s. 212

En annen løsning gikk ut på å beholde de to øverstkommanderende med de begrensningene som kom av kommandokomiteen av 1893. Komiteen av 1893 gjorde at de militære kommandosaker var under politisk kontroll ved at forsvarsministeren skulle presentere saker for kongen først etter de var forberedt i armé- eller marinekommando²⁷¹. Her løste man de konstitusjonelle problem samtidig som Forsvarets behov i håndtering av kommandosaker ble beholdt. Den siste løsningen av å støtte militærkomiteens forslag om å gjøre statsråd til konstitusjonell ansvarlig for viktige kommandosaker. Dette ville da innebære en sammenslåing av de administrative funksjoner og de øverste militære staber. Statsråden ble da leder av både operative og administrative funksjoner²⁷².

Den store utfordringen for denne spesialkomiteen var å finne en kommandoordning som kombinerte en enhetlig ledelse i krig sammen med det parlamentariske ansvar som er i både krig og fred. Dette var utfordrende da departementet og statsråd gjerne ikke var organisert til å faktisk kunne ha ledelse i krig. Her falt dermed forslaget til Edvard Hoff og militærkomiteen om å fjerne begge øverstkommanderende, ettersom disse var sentrale i ledelsesstrukturen under en eventuell krig. Forsvarsminister Lowzow var her uenig og forsøkte å innføre en generalinspektør som la militæretaten under parlamentarisk kontroll. Det ble videre en klargjørelse i kommandomyndighetene og mai 1910 ble et langvarig spørsmål om øverste ledelse endelig godkjent og klarert²⁷³.

8.2 Resultatene av hærordningen av 1909

For å kunne tolke betydningen av hærordningen av 1909, er det også relevant å se på folkeopinionen. Etter unionsoppløsningen nøt forsvaret av en positiv holdning fra befolkningen. Dette kunne nok henge sammen med de generelle holdningen man så i Europa på denne tiden. Før den første verdenskrigens store tap av menneskeliv, forelå det en rådende forestilling om heltedåd og offervilje i samfunnet²⁷⁴. Dette bidro til en oppslutning rundt militæret som en samfunnsinstitusjon. Etter 1918 var naturligvis følelsene helt andre, og det vokste en anti-militaristisk følelse.

²⁷¹ St.medd. nr. 16, s. 15

²⁷² Kristiansen, 2014, s. 217

²⁷³ Kristiansen, 2014, s. 218-219

²⁷⁴ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 30

Hærordningen bidro til en reformert oppbudsordning og brigadeinndeling. Sistnevnte ble ikke i stor grad endret, men det ble etablert den nye 6. brigade for Nord-Norge²⁷⁵. I tillegg kom det en justering i oppbygningen av hver brigade for å tilpasse demografien. Det ble ulik størrelse på enkelte av divisjoner og regimenter. Hvert regiment skulle ha fire infanteribataljoner, og i tillegg skulle det være artilleri, kavaleri og ingeniørtropper. Dette gjorde at den nye ordningen bestod av brigader som var satt sammen av alle stridende våpenarter som også ble organisert og øvet i fredstid. Disse endringene hvor man opprettet forband i fredstid var avgjørende for å mønstre en moderne og effektiv hær.

Vernepliktsloven var også under utvikling ettersom den nye oppbudsordningen av 1908 førte til omfattende endringer. Særlig tjenestetiden ble endret hvor man gikk fra totalt 12 års tjenestetid til 20 års tjeneste for menn i alderen mellom 18 og 55 år²⁷⁶. Disse var fordelt gjennom 12 år i linjen, som også var det tidligere landvernet, og åtte år i landvernet som tidligere var landstormen. Med dette lignet den organisatoriske rammen for den norske hæren med de andre europeiske stater.

Samlet sett kan hærordningen kjennetegnes ved et ønske om å effektivisere militærorganisasjonen samtidig som det var tilpasset det dominerende trusselbildet blant politikerne, nemlig trusselen fra øst. Militærorganisasjonen ble mer samlet gjennom den nye hærstrukturen. Nå ble alle stridene våpenarter samlet, hvilket sikret en enklere koordinering og mobilisering. Hærordningen virket videre å være preget av landmilitær tankegang, hvor angrep fra øst var det dominerende trusselbildet. Brigade 3. og 4. ble svekket for å styrke den 1., 2. og 5. brigade i et mulig angrep fra øst²⁷⁷. Disse endringene virker å ha gått igjennom uten noen politisk strid. Dette på bakgrunn av en lav kostnadsramme hvor det ikke behøvde å gå på bekostning av annet. Unntaket var etableringen av forsvaret i nord. På mange måter lignet hæren nå på naboene sine. En av de få svakhetene som hæren hadde fra nå var øvingsstandarden, som krevde ytterligere bevilgninger for å tjene på et akseptabelt nivå²⁷⁸.

²⁷⁵ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 45

²⁷⁶ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 49

²⁷⁷ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 52

²⁷⁸ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 54

9 Marine og artilleri

Jeg har i perioden av 1887 og frem til hærordningen av 1909 fokusert mye på de generelle utviklingstrekkene, samt utviklingen av hæren som organisasjon. Innenfor dette er det særlig infanteriet som får plass. Det er likevel viktig å vise at det var endringer i artilleri og marine. Dette er to større grupper som var viktige i det norske forsvar rundt århundreskiftet, selv om det også er andre våpenarter som burde blitt belyst i denne oppgaven.

9.1 Artilleri og festningsartilleriet

På slutten av 1800-tallet opplevde artilleriet en voldsom styrkning. Hærordningen av 1887 ga en betydelig økning i betjening av festningene. Det skulle nå være fast feltartilleri, samt festnings- og bergartilleri, i tillegg til at disse skulle settes opp i både linjen og landvernet.

Perioden som fulgte etter 1887 var 1890-tallets «kamp om bevilgninger». Som andre deler av forsvaret, hadde også artilleriet et større behov for bevilgninger enn tidligere for å oppfylle hærordningens ambisiøse målsetninger. Utover den prioriteringen infanteriet fikk etter hærordningen, var også artilleriet én av «vinnerne» i kampen om bevilgning. Særlig ble festningsartilleriene en særlig «vinner» i kampen om bevilgning. Selv om det ikke var før i 1893 at ordningene av 1887 ble gjort fast i praksis, var det en betydelig optimisme i artilleriets kretser som følge av hærordningen i 1887. Denne optimismen varte nok etter konsulatsaken i 1895, hvor nordmennene opplevde å bli ydmyket av svenskene. Konsulatsaken skapte et behov for selvhevdelse og modernisering av forsvaret, noe som aktualiserte utbyggingen av blant annet festninger og festningsartilleriet²⁷⁹. For å få en selvhevdelse var festningene prioritert da de lett ble et symbol på nasjonens vilje i nasjonalistiske kretser²⁸⁰.

Prioriteringen av festninger og artilleriet som våpenart hang også sammen med det norske ønsket om å forsterke egen militær styrke for å kunne treffe egne avgjørelse. Med dette skulle det norske forsvaret virke avskrekkende og krigsforebyggende slik at Norge fikk større spillerom. Særlig for Forsvarets selvforståelse var opprustningen av artilleriet og festningsartilleriet viktig i og etter unionsoppløsningen. Etter unionsoppløsningen var det

²⁷⁹ Kristiansen, 2014, s. 159

²⁸⁰ Kristiansen, 2014, s. 167

tydelig at spørsmålet om nasjonal sikkerhet kom mer i fokus. Dette gjaldt både etablering av nøytral sone mot Sverige, samt en tilspisset politisk og militær utvikling ellers i Europa. Viktig for dette var festningene knyttet til den svenske grensen og den tryggheten disse kunne gi. Dette førte til et forsterket forsvar av *Glommalinjen*²⁸¹. Det ble gjort innkjøp av moderne og mobile Erhardt-kanoner som førte til utbygging av et stort antall stillinger i områdene rundt Østlandet og Kristianiafjorden²⁸². Disse stillingene skulle være tilgjengelig til det mobile posisjonsartilleriet som kunne bevege seg hurtig. I tillegg var det utbygging av festninger i Trøndelag, og en utredning for festning i Ofoten.

Etter litt over et tiår med prioritet, ble det i arbeidet mot hærordningen av 1909 nedsatt en komité som skulle sette artilleriet og feltartilleriet i andre rekke. Komiteen av 1907 kom til en konklusjon om at det viktigste for Norge var etablering av en sterk og operasjonsdyktig og slagkraftig feltarme²⁸³. Etter dette skulle artilleriet og feltartilleriet prioriteres.

9.2 Marinen og flåteplan

Den norske marinen har gjennom hele perioden som omtales, vært tilnærmet fraværende. Nasjonen har i all sin tid jobbet for en stor handelsflåte, men grunnet andre prioriteringer har ikke etablering av en marine materialisert seg i særlig grad. Etter konsulatsaken fikk marinen dog en økning i prioritering og en utvikling²⁸⁴. Dette hang sammen med et ønske om å sikre egen suverenitet. Siden Norge er å oppfatte som en sjønasjon er også marinen en sentral del av selvhevdelsen etter konsulatsaken. I tillegg var det en voksende tendens på slutten av 1800-tallet til at det ble knyttet prestisje til festninger, store flåter og omfattende verneplikthærer²⁸⁵. Dette var med på å både sikre gjennomføring av verneplikten i 1887-ordningen, samt artillerisatsningen og gjennomføring av Flåteplanen av 1912.

I utviklingen av marinen er det interessant å se hvor man søkte inspirasjon på slutten av 1800-tallet. Internasjonalt var det altså et økt fokus på marinen hvilket resulterte i en opprustning særlig teknologisk. For de andre nasjonene var prioriteringen av marinen et effektivt

²⁸¹ Berg, 2001, s. 244

²⁸² Kristiansen, 2014, s. 166

²⁸³ Kristiansen, 2014, s. 208

²⁸⁴ Kristiansen, 2014, s. 159

²⁸⁵ Kristiansen, 2014, s. 169

virkemiddel i utenrikspolitikken, da flåten var svært mobil i forhold til forflytning og dermed bidro til økt illusjon om makt hos landene.

Fra 1887-ordningen var det flere som ønsket å sikre marinens utbygging. Dette på bakgrunn av en stillstand av satsning på marinen hele 1880-tallet, samt at det var et stort behov for et styrket kystforsvar. 1887-ordningen var en satsning på landforsvaret, og det var nå riktig å se andre steder etter dette. Blant annet Lerche Johansen som stod bak flåteplanen av 1878, hevdet at det nå var marinens tur å få bevilgning²⁸⁶. Dette skjedde i en viss grad gjennom 1890-tallet, hvor det blant annet ble vedtatt ny flåteplan i 1895.

Etter unionsoppløsningen i 1905 kom det en periode hvor de militære sakene som helhet ble nedprioritert. Det er ikke noe ulikt for marinen. De mer påtrengende forsvarsspørsmål knyttet til de militære bestemmelser fra Karlstad-traktaten og forsvar mot et eventuelt svensk angrep, ble prioritert fremfor andre saker²⁸⁷. I tillegg ble de tidligere vedtatte endringer stoppet opp. Dette gjaldt særlig den vedtatte flåteplanen av 1895 som i sto grad ble satt på pause. Her skulle det komme 8.5 millioner til bygging av to nye panserskip²⁸⁸. Dette var dog noe som ikke kom til å gjennomføres, da det i 1899 ikke lengre var mulig å love slik finansiering. Det ble istedenfor prioritert å bygge ut festninger øst for Oslo og kystfestninger i storbyene i Sør-Norge. Dette hang nok sammen med tanken om at utbyggingen av festninger gjerne ble sett på som et defensivt trekk, og dermed noe som ikke skulle være aggressivt i den pågående konflikten med Sverige. Marinen og dets sammensetning var stort sett likt fra 1901 og frem til flåteplanen av 1912, med noen oppdateringer av utdaterte fartøy²⁸⁹.

Det var ikke før den opphetede storpolitiske konflikten i Nordsjøen mellom Tyskland og Storbritannia, at marinespørsmål igjen kom på dagsordenen. Dette førte til en bestilling fra Forsvarsdepartementet til Admiralstaben om å utarbeide en ny flåteplan i 1907. Planen så særlig tre hovedoppgaver, nemlig hindre blokade av Kristianiafjorden, Bergen og Trondheim, samt støtte hærens operasjon på Østlandet, og til slutt å holde forbindelse mellom nord og sør²⁹⁰. Videre ble det formulert et overordnet ønske om marinens fokus som et nøytralitetsvern, samt å beskytte militære transportert. Denne planen ble forhandlet mye frem

²⁸⁶ NMT, 1888, s. 264

²⁸⁷ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 61

²⁸⁸ Kirkeeide, 1974, s. 37

²⁸⁹ Kirkeeide, 1974, s. 39

²⁹⁰ Kristiansen, 2014, s. 213

og tilbake mellom de ulike organene. Det ble til slutt presentert for Stortinget i 1909, men her ble det ikke gjort noe vedtak, da det ble lagt frem som en Stortingsmelding fremfor proposisjon. Dette gjorde at Stortinget ikke var kapabel til å gjøre noen endringer eller komme med egne forslag. Spørsmålet om en ny flåteplan ble utsatt til 1909 etter at trusselbilde mot svensk revansjisme ble lagt død. I tillegg var dette en periode med mye utskiftninger, hvor det blant annet kom et regjeringsskifte.

Med en ny regjering kom det også en ny behandling av flåteplan. Den nye flåteplanen ble forslått i 1911, og vedtatt 1912, med noen endringer fra forslaget i 1907. Flåteplanen skulle på mange måter representere en omlegging av marinepolitikken i Norge. Hovedoppgavene ble lagt bort, mens det ble formulert et nytt overordnet mål for marinen. Det overordnede ønsket om marinen som nøytralitetsvern skulle på mange måter styre marinens aktivitet og prioriteter. Særlig ble det en justering av trusselbilde fra den svenske trussel til stormaktene, da særlig Storbritannia og Tyskland²⁹¹. Norsk nøytralitet stod i særposisjon i forhold til andre land på 1900-tallet. For Norge var blant verdens største skipsfartsnasjoner med én av de største handelsflåtene, men uten en marine som kunne forsvare skipene²⁹².

Denne omjusteringen av fokus på marinen som nøytralitetsvern gjorde at stortingets politikere endret sitt syn på prioriteringen og at en flåteplan stod høyt på prioritetslisten. Den europeiske utviklingen økte behovet for et sterkt nøytralitetsvern, og påvirket dermed politikernes prioriteringer. I tillegg til opprettholdelse av nøytralitet, skulle det også være fokus på å hindre blokade av innførselsfronter, samt avverge landsetting av fiendtlige tropper²⁹³. Flåteplanen av 1912 så særlig på Nord-Norge og et forsvar av Finnmark som sentralt, hvor opprettholdelse av sambandet, samt forsvaret av Ofotbanen var essensielt.²⁹⁴ Dette var dog noe som var ønsket allerede før unionsoppløsningen. Det ble nå stort fokus og en god støtte for finansiering av marinen for å sikre den fremste linjen av nøytralitetsvern.

²⁹¹ Kirkeeide, 1974, s. 96

²⁹² Hobson & Kristiansen, 2001, s. 56

²⁹³ Kirkeeide, 1974, s. 51

²⁹⁴ Kirkeeide, 1974, s. 41

10 Hvor kom påvirkningen fra; Tyskland eller norske politiske ambisjoner og tradisjoner?

Denne masteroppgaven har som mål å undersøke hvordan den prøyssiske militære nytenkning har hatt påvirkning i det norske forsvar og blant norske offiserer og politikere. For å belyse dette er det relevant å se på to underspørsmål. Først er det viktig å gi en forståelse for hva var det med den prøyssiske nytenkningen som gjorde det så aktuelt å etterligne dem? Deretter er det viktig å se hvordan den prøyssiske nytenkning ble oppfattet i Norge. Dette gjelder da særlig politikere og offiserer gjennom 1800-tallet.

For å undersøke oppgavens problemstilling har det vært flere temaer som var relevante. Først og kanskje viktigst er verneplikts utvikling fra innføringen ved Grunnloven i 1814 og vernepliktsloven av 1816, og frem til hærordningen av 1909. Videre var det en rekke organisatoriske utviklingstrekk gjennom århundret. Dette gjaldt både hvordan hærstrukturen skulle være, men også spørsmål om generalstab, tjenestetid og øvelsestid. For å best kunne belyse problemstilling og forskningsspørsmål er det hensiktsmessig å ha en periodevis inndeling av militærutviklingen på 1800-tallet. Fra Grunnloven i 1814 og frem til 1850 var en periode preget av demobilisering og «dvaletilstand». Etter dette kommer noen tiår med etablering av en norsk hærstruktur og en debattsperiode. 1880-tallet innleder en periode med betraktelig opprustning og etableringen av et norsk militærvesen, og det fortsetter til hærordningen av 1909.

10.1 Dvalen og demobilisering

Prøyssisk tenkning og holdninger var noe som ganske tidlig fikk påvirkning på norske offiserer. Blant annet publiserte én av Norges første militærteoretikere, oberst Nikolai Tidemand, i 1782 en oversettelse av Gerhard von Scharnhorst²⁹⁵. Videre var kommandospråket i hæren noe som hang igjen fra den danske unionstiden. Det var tysk som var det offisielle kommandospråket i unionen frem til 1814, ettersom Danmark var i nordtysk område.

I arbeidet med vernepliktsloven 1815 og Armeeforandringen 1816 var nevnte oberst Tidemand og kaptein Ludvig Mariboe to aktører som fikk oppmerksomhet. Selv om

²⁹⁵ Berg, 2001, s. 43

Tidemand unektelig har studert de prøyssiske tanker, så hadde enda ikke Scharnhorst og Clausewitz sitt arbeid tatt form før litt utover på 1800-tallet. Tidemand og Mariboe talte begge de svenske interesser ved å sørge for en demobilisering av den norske hær. De hadde også påvirkning av norske behov, ettersom det var en situasjon som lignet statsbankerott. Videre var det ikke behov for et sterkt forsvar når unionen med Sverige førte en nøytral balansepolitikk i forhold til stormaktene²⁹⁶. De svenske interesser var dog noe som utvilsomt også gikk igjen hos de norske politikere, som hadde ambisjon om å kontrollere utgiftspostene.

Verneplikten ble i så måte sterkt påvirket av det som skulle bli etter prøyssisk modell. Likevel viste utviklingen utover 1800-tallet at det var klare forskjeller. Tysklands treårige verneplikt er på mange måter ytterpunktet når det kommer til økonomisk belastning på den enkelte vernepliktige, til kontrast Norges korte sommeruker for vernepliktige²⁹⁷.

10.2 Etablering og debatt

Preussen/Tyskland begynte utover 1800-tallet å etablere en militærstruktur som på mange måter satte nye standarder for det moderne militæret. Særlig verneplikten og oppbudsordningens effektivitet gikk igjen som et militært ideal. Norske offiserer pekte til nettopp Preussen/Tyskland når de gjennom 1800-tallet argumenterte for en reell vernepliktsarmé²⁹⁸. Blant annet var den tjenestetiden med 12 år i linjen og forsterkningen (landvernet) noe som var et ideal for offiserene²⁹⁹.

Modernisering er et gjennomgående tema i denne oppgaven, og evnen til mobilisering var noe som gjorde den prøyssiske nytenkningen effektiv. Med et utgangspunkt med Clausewitz og Scharnhorst ble det iverksatt en reform av den prøyssiske hær, hvor særlig perioden frem til 1860-tallet var preget av utallige nytenkninger som effektiviserte militærledelse. Dette programmet for modernisering var også noe som de norske offiserer siktet etter. Johan Georg Ræder kom i 1839 med en programartikkel som bygde mye på Scharnhorsts program for gjenreisningen av Preussen etter Jena i 1806³⁰⁰. Ræders reformplan presenterte mye av de samme nytenkninger som vi finner i Preussen, men de to hærene er ulike på enkelte punkter.

²⁹⁶ Berg, 2001, s. 42

²⁹⁷ Kristiansen, 2014, s. 60

²⁹⁸ Berg, 2001, s. 45

²⁹⁹ NMT, 1853, s. 164

³⁰⁰ Berg, 2001, s. 144

Dette gjelder særlig at den prøyssiske hær var unndratt parlamentarisk kontroll, mens i Norge svarte hæren til den folkevalgte forsamling³⁰¹. Dette gjorde at makten ble tatt fra offiserene og lagt i hendene på folket. Dette er et av de viktigste ulikheter mellom de to landene.

Under Scharnhorst startet Preussen en enorm utdanning av sine offiserer fra 1810-tallet, en etterligning som de norske krigsskoler søkte. Både Preussen og Norge så viktigheten av et godt utdannet officerskorps³⁰². Årsaken til at man så på dette som noe viktig kan være todelt, da det tjener både den regulære og militsinspirerte hær å ha et godt utdannet officerskorps.

Generalstaben var også under stadig endring, fra å bli vernet i stor grad under kuttene i 1816, til å følge en omfattende organisasjonsstruktur fra slutten av 1800-tallet. Selv om de ble vernet i Armeeforandringen, var det på lik linje som alt annet innenfor militæret, flere tiår hvor det hersket en tilnærmet dvaletilstand i generalstaben. Fra 1840-tallet begynte debatten å ta seg opp og behovet for en aktiv generalstab begynte å komme. Dette gjorde at generalløytnant Johan Georg Ræder i 1841 talte for at Norge måtte se mot den svenske generalstab³⁰³. Han begrunnet dette med at den var en av de fremste generalstabsinstitusjoner i Europa. Dette er et argument det lå lite substans i, da de fremste generalstabene på denne tiden var Scharnhorsts Preussen og den franske generalstab under Saint-Cyrs³⁰⁴. Disse var inspirasjonskilde for Ræder på lik linje som for de fleste andre europeiske offiserer.

Totalt er mellom-perioden på 1800-tallet preget av et norsk forsvar som prøver å stake ut en ny kurs i et trengt økonomisk handlingsrom. Dette første til noen tiår hvor det var få betydelige endringer for Norge. Det var først fra 1860-tallet store endringer kom, hvilket kan styrke påstanden at det overordnet var Preussen som stod som militært ideal. Etter samlingskrigene på 1860- og 1870-tallet tok nemlig over rollen som en av de ledende militærmaktene i Europa. Når da de norske offiserer skulle søke inspirasjon til hærstrukturen, var Preussen/Tyskland en lett tilgjengelig kilde. Dette kommer frem gjennom de utallige artikler i Norsk Militært Tidsskrift hvor de ble satt opp som en målestokk³⁰⁵.

³⁰¹ Berg, 2001, s. 144

³⁰² Berg, 2001, s. 99

³⁰³ NMT 1842, 2. rekke, bd. A s. 45-54

³⁰⁴ Berg, 2001, s. 144

³⁰⁵ Berg, 2001, s. 111

10.3 Opprustning og skapelsen av et norsk militærvesen

Perioden i Norge på slutten av 1800-tallet kjennetegnes av økt opprustning, ønsket om selvstendighet og etableringen av et statsvesen som til slutt ville ende i unionsoppløsning. Særlig militæret var viktig i arbeidet for norsk selvstendighet. Kombinert med opprustningen var også modernisering en sentral del av den norske militære utvikling. Her markerer både hærordningen av 1887 og 1909 to sentrale steg i en moderne hærstruktur. Blant annet svarte Hærordningen av 1887 på et langvarig ønske om modernisering blant norske offiserer. Blant annet var flere av punktene fra Ræders program i 1839 oppfylt.

Opprustningen på slutten av 1800-tallet blir ofte sett i sammenheng med unionsstriden og et ønske om selvhevdelse. Andre faktorer som ikke må bli glemt var en voksende trend hvor militære virkemidler ble sentral i internasjonal politikk. Dett var noe Otto von Bismarck også støttet når han sier at generalens rolle var å sikre best mulig fredsbetingelser som forhandlingsgrunnlag for politikerne. Videre var den økende teknologiske modernisering med på å endre flere aspekter, hvilket gjorde at land måtte endre sine militærapparat. Videre kommer nasjonalismen frem som en annen påvirkning på den økende opprustningen, da det kom et press om opprustning i de fleste stater³⁰⁶. Selv om unionsstriden på mange måter forsterket opprustningen, var det flere internasjonale faktorer som kan ha påvirket opprustningen.

Det norske militærets organisasjon og generalstab ble gjennom slutten av 1800-tallet i stor grad påvirket av Preussen/Tyskland. Vernepliktsstrukturen, oppbudsordningen og øvingstiden til vernepliktige ble gjerne satt opp mot den prøyssiske modellen. Preussen/Tyskland ble oftest brukt til å begrunne den utviklingen offiserene ønsket. Blant annet i organiseringen og øvelsesstrukturen på 1870-tallet³⁰⁷.

Helmuth von Moltke den eldre utviklet en generalstab som de fleste europeiske land satte som ideal. Dette gjaldt naturligvis også den norske generalstab, men gjennomføringen ble ulik. Mens von Moltkes generalstab var en karrierevei, var den norske basert på et passasjesystem³⁰⁸. Passasjesystemet bygget på at en offiser kom inn i generalstaben, men uten mulighet å gjøre dette til karrierevei. Hensikten var å senere gå ut i feltarmeen igjen for å dele den

³⁰⁶ Hobson & Kristiansen, 2001, s. 18

³⁰⁷ NMT, 1887, 164

³⁰⁸ Kristiansen, 2014, s. 120

opparbeidede kunnskapen. Dette skulle motarbeide at det ble dannet en gruppe som ikke kunne dele sin militære kompetanse med feltarmeen. Videre presenterte von Moltke d.e. tanken om oppdragsbasert ledelse. Dette var noe som også har inspirert det norske forsvaret, hvor man bygget på at det viktigste var «sjefens *intensjon*, ikke den konkrete ordlyden i ordren»³⁰⁹.

Det norske artilleriet og marinen har også vært under utvikling gjennom 1800-tallet. Marineutviklingen svarte på tendensene som var vanlige på denne tiden, hvor teknologisk modernisering krevde betydelig modernisering. Her var den prøyssiske innflytelse i veldig liten grad påvirkende. Selv om vi blant annet kjøpte ubåter og annet materiell i Tyskland, var det ikke mange andre punkter hvor de stod som ideal innenfor marinen. Der de likevel fikk en indirekte påvirkning, var innenfor den opprustningstrenden som kom rundt 1900 og frem mot første verdenskrig. Den pågående konflikten mellom Tyskland og Storbritannia i Nordsjøen bidro til å gjøre norske politikere mer velvillige i bevilgning til den norske marinen. Blant annet ved at tyskerne ofte gjennomførte øvelser langs norskekysten og frem mot krigsutbruddet. Ellers stod Storbritannia som et ideal.

Artilleriet hadde i stor grad lik tysk påvirkningsgrad som marinen. Her var territorialforsvaret blant de viktigste faktorene for utvikling på slutten av 1800-tallet. Særlig rundt unionsoppløsningen var artilleriet og festningsartilleriet viktig. I forkant bidro festninger som et symbol for norsk selvhevdelse. Etter oppløsningen var festningsartilleriet svært viktig i forsvaret av landet mot en eventuelt svensk revansjisme. Disse utviklingstrekk søkte ikke noe tysk inspirasjon, men likt som marinen var også tysk materiell viktig for artilleriet.

³⁰⁹ Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse, 1. mai 2012, s. 7

11 Avslutning

Samlet sett preges det norske militæret i perioden som omtales i denne oppgaven av et behov for modernisering. I tillegg var det en uenighet både i politikk og forsvar om hvordan moderniseringen skulle gjennomføres. Målet har vært å belyse hvor man hentet inspirasjon for moderniseringen fra. Kom den fra Danmark, Sverige, Storbritannia, USA, Preussen/Tyskland eller andre? Svaret er naturligvis komplekst, hvor mange ulike behov har krevd oppmerksomhet. Det som likevel har vist seg å være en gjennomgående tendens i arbeidet med denne oppgaven, var at de nasjonale behovene stod sentralt i prioriteringene. Særlig for politikerne var de nasjonale behov ledende i de avgjørelsene som ble gjort.

Først og fremst har den økonomiske situasjonen vært avgjørende. Ingen modernisering kan gjennomføres uten å ha et handlingsrom gjennom bevilgning fra statsledelsen. Dette står som begrunnelsen for den magre militære utvikling første halvdel av 1800-tallet. Disse årene fra 1815 og frem til 1850-tallet var forsvaret preget av en «dvaletilstand», hvor de nasjonale ønskene stod i andre rekke. Her kom det særlig påvirkning fra de svenske ønsker, hvor Carl Johan stod for en nøytralitetspolitikk. Likevel var det også den internasjonale trenden hvor man etter Napoleonskrigene søkte flere fredelige løsninger. Etter 1850 bedret den økonomiske konflikten betraktelig, hvor forsvarssaken kom enda mer i vinden. Nå var det midler til å foreta militær modernisering, selv om det også var flere steder det fortsatt tok tid før finansieringen kom. De økonomiske motivene i denne perioden, og særlig rundt 1900, virker å være preget av de internasjonale trendene hvor opprustning var i fokus. Også i unionsstriden fra 1895 og frem til 1906/1907 var det en økonomisk velvilje. Dermed er det rimelig å konkludere at det ikke var særlig økonomiske påvirkning fra Preussen/Tyskland. Her var det de nasjonale behovene som var rådende, kombinert med de internasjonale trendene som preget hele 1800-tallet.

Der påvirkningen fra Preussen/Tyskland kommer klarest til uttrykk er i den organisatoriske utviklingen. Dette gjelder særlig vernepliktsstrukturen, oppbudsordning og generalstaben. Det var særlig tiårene fra 1870 at den største organisatoriske modernisering tok form. I denne perioden var det internasjonale militære idealet tysk. Som et resultat av de tyske samlingskrigene var nå den tyske militærmakten under ledelsen av Bismarck og von Moltke d.e. det ledende idealet. Likevel fikk de ulike påvirkningstrekk også et klare eksempler på ulikheter mellom Tyskland og Norge.

Oppbudsordningen av 1887 fulgte de tre oppbudene til Tyskland, med linjen, landvernet og landstormen. Dette var den internasjonale måten å organisere vernepliktige etter prøyssisk og tysk mønster. En avgjørende ulikhet var tjenestetiden, hvor vernepliktsmassen fikk en tjenestetid i Norge så kort at det ikke er rimelig å foreta en sammenligning med Tyskland. På bakgrunn av en økonomisk situasjon som gjorde det krevende å vedlikeholde en internasjonal standard på tjeneste- og øvelsestid. Dermed skapte på mange måter ordningen av 1887 en kadrehær som var en slags hybrid mellom en militis og en regulær hær. Oppbudsstrukturen var også et politisk verktøy på slutten av 1800-tallet. Svekkelsen av linjen og styrkingen av territorialforsvaret var et verktøy i kampen mot å svekke kongens kontroll over hæren, før det etter 1909 ble likestilt igjen under norsk konge. Dermed ble også oppbudene påvirket av de nasjonale behov, selv om det er klare påvirkninger fra Tyskland.

Hærstrukturen ble også endret. Særlig var det et større og større behov for en bedre koordinering av styrkene. Et viktig grep var her å samle flere stridende våpenarter under oppbudene, som skapte en bedre oversikt over alle troppene. Viktig innenfor hærstrukturen var også brigadeinndelingen. Dette var en sentral del av de utviklingene fra starten av århundret, hvor flere hevdet at dette var en av de store ydmykelsene etter Armeeforandringen i 1816. Her ser vi de nasjonale behov bli viktig, og tilpasninger ble gjort til de demografiske behov. Brigadeinndelingen ble beholdt gjennom denne perioden, samt sentral i den militære struktur.

Generalstaben ble under demobiliseringen etter 1814 i stor grad vernet. Likevel var det en lengre periode uten særlig aktivitet. Fra reformen av 1850 ble staben modernisert for å etterligne de europeiske generalstabene. Her ble Scharnhorsts generalstab sammen med den franske satt opp som målestokk. Også i denne reformen ble det gjort nasjonale tilpasninger, hvor passasjesystemet stod som en sikring for å sikre mot at all makt ble samlet i denne staben. Med dette skulle feltarmeen nyte av den opparbeidede kompetansen, samtidig som staben ikke ble en karrierevei. Resten av perioden som omhandles i denne perioden ble generalstaben fortsatt utviklet. Her var den prøyssiske/tyske generalstab under von Moltke d.e. en inspirasjon for Norge som de fleste andre land på denne tiden.

Den norske militære utvikling gjennom 1800-tallet var preget av de nasjonale behov i førersetet. Dette gjaldt både økonomi, demografi og politisk struktur. På alle disse punktene var situasjonen svært ulik den situasjonen som var i Preussen/Tyskland. Økonomisk hadde de mulighet til å foreta en betydelig modernisering uten å bekymre seg for statsbankerott.

Demografisk var Norge en kystnasjon, hvor det blant annet forsvaret av den landstrakte kyst og store handelsflåte stod høyt på prioritetslisten. Den kanskje tydeligste forskjellen finner vi likevel i den politiske strukturen. I Norge stod hæren til ansvar for den folkevalgte forsamling, noe som gjorde at makten ble tatt fra offiserene og lagt i hendene på folket. I Preussen/Tyskland kunne de militære lederne enkelt fatte endringer uten å bekymre seg for å svare til noen folkeforsamling.

Både politikere og offiserer var sentrale i moderniseringsprosessen. Det er nærliggende å konkludere med at offiserene i hovedsak ble påvirket og kjempet for å innføre ulike reformer hentet fra andre steder inn i det norske militæret. Likevel var det enkelte tilfeller hvor også politikere ble påvirket fra de internasjonale trender.

Norge som alle andre land søkte inspirasjon til den militære moderniseringen. På denne måten står Preussen/Tyskland som en sentral kilde gjennom særlig den siste halvdel av 1800-tallet. De skapte et militært maskineri som på mange måter satte en ny standard for andre å følge. Likevel var Norge preget av noen nasjonale behov som gjorde at de måtte gjøre egne justeringer av de internasjonale trender. Den militære utvikling gjennom 1800-tallet og frem mot 1909 kan dermed oppsummeres ved å søke inspirasjon av de internasjonale stormakter samtidig som de nasjonale behovene stod førende.

Referanseliste

- Bech, J. & Lundbo, S. (2020): *konsulatvesen* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 28. mars 2023 fra <https://snl.no/konsulatvesen>.
- Berg, R. (2001). *Profesjon, union, nasjon: 1814-1905*. Eide.
- Børresen, J. (2022): *Norges forsvar fra 1814 til 1880* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 18. april 2023 fra https://snl.no/Norges_forsvar_fra_1814_til_1880.
- Børresen, J., Ryste, M. E. & Rein, T. (2020): *verneplikt* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 9. januar 2023 fra <https://snl.no/verneplikt>.
- Brazier, E. (2022). *Versailles-traktaten* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 31. januar 2023 fra <http://snl.no/Versailles-traktaten>.
- Forsvaret. (u.d.). *Verneplikt*. Hentet 13. mars fra <https://www.forsvaret.no/forstegangstjeneste/verneplikt>.
- Forsvaret. (2012). *Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse*. Hentet 28. april fra <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/15693/Forsvarssjefens%20grunnsyn%20p%C3%A5%20ledelse%20i%20Forsvaret.pdf>
- Forsvarsmuseets årbok 1988 (1988). *Hærordningen av 1888*. Nikolai Olsens trykkeri.
- Greve, T. & Brégaint, D. (2022). *Napoleonskrigene* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 7. februar 2023 fra <http://snl.no/Napoleonskrigene>.
- Grunnloven. (1814). *Kongeriket Noregs grunnlov (1814-05-17)*. Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1814-05-17-mn>.
- Hobson, R. (2005). *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945: samfunnsendring, statssystem, militærteori*. Cappelen akademisk forl.
- Hobson, R. & Kristiansen, T. (1995). *Militærmakt, krig og historie: en innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager* (Vols. 6–1995, pp. 26, ii). Institutt for forsvarsstudier.
- Høiback, H. (2014). *Krigskunstens historie: fra 1500 til i dag*. Cappelen Damm akademisk.
- Julsrud, O. & Oldervoll, J. (2022). *Tysklands historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 7. februar 2023 fra http://snl.no/Tysklands_historie.

- Kirkeeide, N. (1974). Flåteplanen av 1912. Utanrikspolitiske og indrepolitiske sider ved norsk marinepolitikk 1905-1912. *Sjøfartshistorisk Årbok*, 25.
- Kristiansen, T. (2014). *Forsvarsdepartementets historie: 1814-2014: B. 1: Fra enevælde til folkestyre 1814-1940*. Fagbokforl.
- Leraand, D. (2022). *kavaleri* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 31. januar 2023 fra <http://snl.no/kavaleri>.
- Leraand, D. (2021). *milits* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 13. april 2023 fra <https://snl.no/milits>.
- Mardal, M., A. (2023, 1): *Novembertraktaten* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 27. februar 2023 fra <http://snl.no/Novembertraktaten>
- Mardal, M., A. (2023, 2): *Konsulatsaken* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 28. mars 2023 fra <https://snl.no/Konsulatsaken>.
- Melve, L., & Ryymin, T. (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforl.
- NMT = *Norsk Militært Tidsskrift* 1842-1930 (1842, 1846-1847, 1853, 1859, 1867, 1870, 1871, 1874, 1876, 1886, 1887, 1888, 1889, 1900, 1901, 1930). Hentet hos Nasjonalbiblioteket.
- Sejersted, F. (2023): *Unionsoppløsningen i 1905* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 3. april 2023 fra https://snl.no/Unionsoppl%C3%B8sningen_i_1905.
- Skirbekk, S. (2021): *modernisering* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 26. april 2023 fra <https://snl.no/modernisering>.
- Stortingsforhandlinger* (1836-1837).
<https://www.nb.no/items/f36e2d360b2d651d4dd8e42f0997c5e6?page=127&searchText=serie&stitleid:%22oai:nb.bibsys.no:998521133664702202%22>
- Indstilling Stortinget (1908). nr. XXXXII.
- St.medd. nr. 16 (1898-1899), Indst. XXXIIIB (1898-1899) *Kommandokomiteen af 1896*.
- Stubberud, T. A. (2004). *Allmenn verneplikt: konflikt mellom ideal og praksis; den norske vernepliktsordningen i idéhistorisk perspektiv* (Masteroppgave). Universitetet i Oslo: Institutt for kulturstudier.

